

LIMBA ROMÂNĂ

Anul LXI

2012

Nr. 3
iulie – septembrie

SUMAR

OMAGIU ACADEMICIANULUI
MARIUS SALA, LA ANIVERSAREA A 80 DE ANI

LUI MARIUS SALA, LA ANIVERSARE	289
LILIANA AGACHE, Considerații asupra unor termeni vechi referitori la unități de capacitate	291
GRIGORE BRÂNCUȘ, Sintaxă populară în <i>La liliesi</i>	298
GHEORGHE CHIVU, Cărțile de bucate, un izvor lexicografic insuficient exploatat	304
GABRIELA PANĂ-DINDELEGAN, <i>Înțelept și mort</i> – participii cu istorie convergentă	312
VASILE FRĂȚILĂ, Note lexicale și etimologice	321
ALEXANDRU MAREȘ, Note privind vechi descânțecute manuscrise	329
MARIA MARIN, Particularități lingvistice comune unor zone submontane din Transilvania	337
IULIA MĂRGĂRIT, Împrumuturi turcești opace în vocabularul dacoromânei sudice	345
ION MĂRII, De la latinescul <i>aula</i> la bănașeanul <i>avlie</i> . Notă lexicologică	354
DORU MIHĂESCU, Contribuții etimologice și lexicale	363
EUGEN PAVEL, Comentarii pe marginea traducerii <i>Vulgatei</i> din 1760–1761	373
TAMARA REPINA, Cu privire la tendințele panromanice în istoria declinării românești	380
CAMELIA STAN, Sintaxa documentelor românești de la Muntele Athos: probleme și rezultate	387
MARIA STANCIU ISTRATE, Denumiri ale miraculosului în vechea română literară	393
EMANUELA TIMOTIN, Neologisme necunoscute dintr-un manuscris românesc din Arhivele de Stat din Venecia	402
N.A. URSU, Alte două traduceri necunoscute ale lui Petru Maior	413
RODICA ZAFIU, Conectorii disjunctivi din perspectivă semantică-pragmatică: ipoteze asupra proceselor de gramaticalizare	417

ANIVERSARE

LUI MARIUS SALA, LA ANIVERSARE

La vârsta de optzeci de ani sunteți, se pare, un dublu captiv: al senectuții și al înțelepciunii. Sufletește însă, prin păstrarea amintirilor despre oameni și împrejurări care vă fac și acum să vibrați puternic și, mai ales, prin trăirea intensă a prezentului, rămâneți în continuare înrobii tinereții.

Vă urăm să perseverați pe mai departe în inversarea etapelor impuse de timp!
La mulți ani!

Comitetul de redacție

Liliana Agache

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR TERMENI VECHI REFERITORI LA UNITĂȚI DE CAPACITATE

În epoca feudală, poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat și unitar în comparație cu cele ale statelor vecine. Datorită însă condițiilor social-economice și particularităților specifice locului și epocii, mărimea unora dintre aceste măsuri diferea de la o provincie la alta, așa încât pentru aceeași unitate de măsură se înregistrau uneori diferențe importante.

Cele mai vechi măsuri cunoscute în Țara Românească și Moldova în această privință datează înainte de sec. al XVI-lea. În *Îndreptarea legii*, apărută la mijlocul secolului al XVII-lea, se spune că cei care vor folosi „măsuri hicleani, mai mici de cât au fost obiceiul de veac”, vor fi pedepsiți¹. Exista deci un obicei, care trebuia să fie respectat atât de locuitori, cât și de conducători.

Supunem atenției câțiva termeni care desemnează unități de capacitate și greutate, considerate etalon, care se foloseau la cântărirea produselor solide și lichide, termeni de origine turcă (*ocaia*, *chilă*), slavă (*oboroc*, *vadră*) și latină (*bute*). Aceste denumiri – nu însă și mărimea măsurilor respective – au fost împrumutate de români de la diferite populații în timpul conviețuirii cu aceștia.

Vechile măsuri pentru greutate și capacitate pot fi clasificate în unități neprecise și unități precise, chiar dacă încercarea de a le clasifica în multipli și submultipli este aproape imposibilă, dat fiind faptul că mărimea acestora varia de la o regiune la alta.

Chilă

De proveniență turcească (tc. *kil(e)*), cu sensul de „măsură de capacitate”, dar și „impozit”², *chila*, cu primul sens, a pătruns în Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, după căderea sub dominația Imperiului Otoman. Primele mențiuni ale *chilei* se găsesc într-un document din 1508³ și în poruncile sultanului către domnul Țării Românești din 1560, 1566, când i se cere acestuia să livreze un număr mare de *chile* de grâne⁴.

¹ *Îndreptarea legii*, Ed. Academiei, p. 60.

² DA, s.v.

³ Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, vol.II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2009, p. 221.

⁴ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 205.

De la turci a fost adoptat numai numele, nu și capacitatea chilei, pentru că existau deja în Țara Românească două alte măsuri, *banița* și *obrocul mic*, care aveau capacitatea chilei, de 18–20 ocale⁵ și funcționau independent.

Capacitatea pe care o avea *chila* în Moldova era aproape aceeași cu a chilei muntenești. Totuși, în secolul al XVIII-lea această unitate de măsură a cunoscut variații, de la 70 de ocale, până la 198, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, fiind chiar mai mare, echivalând cu două merțe sau cu 20 de dimirlii⁶.

Dintre măsurile medievale utilizate pe teritoriul țării noastre, *chila* pare să fi avut variația cea mai mare, în funcție de regiuni, după volumul și greutatea cerealelor, îndeplinind în sistemul de măsuri funcția de etalon. Ca submultipli, funcționau *banița* și *ocaua*.

Din documente reiese că localități ca Brăila, Giurgiu, Galați, Buzău, Ialomița, Neamț își aveau fiecare chila proprie. Mai mult, la sfârșitul secolului al XVII-lea, începutul secolului al XVIII-lea se vorbește despre „chilele împărătești” ori „chilele de pâine și de orzu” pentru oștile otomane⁷. Mai târziu, la începutul secolului al XIX-lea, s-a impus „chila țării” care cântărea 400 de ocale sau 10 banițe mari ori 20 de banițe mici⁸.

Chila a supraviețuit introducerii sistemului metric. Chiar și astăzi, în multe sate din câmpia Dunării, sătenii își mai calculează cerealele în chile.

Oborocul

Termenul *oboroc*, consemnat și în varianta *obroc*⁹ este de proveniență slavă sau ucraineană (ucr. *uborok*)¹⁰. Cu sensul de „vas mare de formă cilindrică, larg la gură, făcut de obicei din scoarță de tei, care servește ca unitate de măsură pentru cereale sau pentru păstrarea și transportul acestora” apare consemnat la 1573¹¹.

Ca unitate de măsură precisă, termenul a fost consemnat în documentele românești din epoca veche cu două sensuri: 1. vas care servește ca unitate de măsură pentru cereale, 2. rație, porție (de alimente) dată cuiva¹².

Este atestat pentru prima dată în Țara Românească la 1409, cu sensul de „impozit direct”¹³.

Cu sensul de *porție* sau *rație alimentară*, ori rentă feudală dată în produse a fost utilizat abia la mijlocul secolului al XVIII-lea¹⁴.

⁵ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 98.

⁶ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 219.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, s.v., DLR, s.v.

¹⁰ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 221; D.P. Bogdan, *Glosarul documentelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946.

¹¹ *Crestimația limbii române vechi*, p. 103.

¹² DLR, *oboroc* s.v.; DLRM, s.v. și D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor românești din documentele slavo-române*, București, 1946, s.v.

¹³ *Dicționarul elementelor româno-slave*, București, p. 160.

¹⁴ Vezi N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 199.

Ca *unitate de măsură a capacității*, *obrocul* este menționat în documentele muntene încă din sec. al XVI-lea (1512)¹⁵ și al XVII-lea¹⁶ și abia mai târziu, în sec. al XVIII-lea, în Moldova¹⁷. Vasul era confecționat din scoarță de tei și avea două mărimi: *vel obroc* (care conținea 22 de ocale) și *mali obroc* (care conținea 44 de ocale)¹⁸. Cu *obrocul* se măsurau, în primul rând, cerealele (grâul, orzul, ovăzul, meiul), apoi fasolea, mazărea, bobul, iar uneori și ceapa¹⁹.

În lipsa unei capacități de măsură mai mari, în secolul al XVII-lea, *obrocul* era cea mai utilizată măsură de capacitate, cu care se măsurau uneori cantități mari de cereale. S-a menținut mai mult în Oltenia, fiind amintit în documente în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului trecut²⁰, când în restul țării predomina *banița*.

În Oltenia *obroacele* aveau o capacitate mai mare decât în Muntenia. La 1726 se afirmă că *obrocul* (probabil cel mare) avea 66 de ocale²¹.

În Moldova, *obrocul* a fost o unitate de măsurat mult mai rar folosită decât în Țara Românească și numai începând din secolul al XVIII-lea²². În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în regiunea Putna – mai aproape de Țara Românească –, cu *obrocul* se măsurau și fructele²³, iar la Cotnari se măsoara porumbul cu *oborocul*.

Termenul dispăre din documentele muntene în sec. al XIX-lea, fiind înlocuit cu *banița*²⁴.

Astăzi, *oboroc*, în varianta *obroc* se folosește în Moldova²⁵, cu sensul „coș de nuiele cu care se cântărește recolta, toamna.

S-a înregistrat și varianta *oboroaca* cu sensul „coș”²⁶. Apare într-un punct în Moldova și cu sensul „cofă”²⁷.

Vadra

Vadra a fost principala unitate de măsurat capacitatea, la care s-a recurs pentru cantități mai mari de materii lichide, folosită în toate țările române.

Termenul este de origine slavă²⁸ și a circulat în toate țările vecine de limbă slavă.

¹⁵ *Documente privind istoria României*, TR, B., XVI, vol. I, p. 85.

¹⁶ I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 291.

¹⁷ Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 224.

¹⁸ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 333.

¹⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XIV, p. 57, XXV, p. 87.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, XXV, p. 87. Vezi și Nicolae Stoicescu *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171–172.

²¹ Idem; Vezi și N. Stoicescu *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171.

²² *Ibidem*.

²³ A. Sava, *Documente putnene*, II, p. 155.

²⁴ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 333.

²⁵ Termenul a fost înregistrat de noi în zona Vaslui, Sat Trestiana, Comuna Grivița.

²⁶ Gheție-Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 291.

²⁷ ALRM II, vol. I, h. 296, 297.

²⁸ DA, s.v., *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, București, 1981, p. 251.

O primă atestare lexicografică indică anul 1500, cu sensul de „măsură de capacitate”, în Țara Românească²⁹, dar termenul apare amintit mai devreme, la 1440, într-un document³⁰ în care se vorbește despre cumpărarea la Râmnicul Vâlcea a unor vii „cu 3 000 de vedre de vin”. De altfel, această unitate de măsură este menționată în foarte multe documente în toată epoca veche³¹, fiind folosită cel mai adesea la vânzările de vin și la plata vinăriciului.

Mierea, untdelemnul ori păcura se măsurau și ele cu ajutorul vedrei³².

Mărimea varia după regiuni și epoci, între 10 și 12 ocale³³. Deși nu se poate vorbi despre o mărime precisă a vedrei în toate țările române, la începutul secolului al XVII-lea, se pare că *vadra „dreaptă” sau „domnească” era de 10 ocale*³⁴, fiind legalizată mai târziu de Constantin Brâncoveanu. Această capacitate se va păstra până la introducerea sistemului metric³⁵.

Acte domnești repetate de-a lungul secolului al XVIII-lea au fixat și în Moldova aceeași capacitate formală de 10 ocale moldovenești, ca urmare a unei eventuale influențe a Țării Românești.

Datele cele mai vechi pe care le cunoaștem despre capacitatea vedrei sunt din secolul al XVIII-lea, când se constată și în Moldova o preocupare mai deosebită a puterii centrale pentru reglementarea și supravegherea măsurilor folosite în țară.

După 1700, documentele amintesc două feluri de vedre: unele numite ungurești și altele de țară sau românești. *Vadra românească* nu este amintită la 1875, momentul instalării sistemului metric, ceea ce arată că statul nu o recunoștea³⁶.

Termenul apare folosit și astăzi, izolat, în Moldova³⁷.

Ocaua

Ocaua, cu pluralul *ocă* și *oce*³⁸, este cunoscută ca fiind o veche unitate de măsură a capacității și greutateii, de proveniență turcă (tc. *okka.*)³⁹, egală cu circa un litru (un Kg) și un sfert⁴⁰. Atestată la 1642⁴¹, a fost folosită atât pentru măsurarea lichidelor, cât și a produselor uscate. Ea a fost împrumutată de la arabi, unde *oca* (*wakijab, ukijah*) era egală cu 1,252 kg sau cu patru livre romane⁴².

²⁹ *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, București, 1981, p. 251.

³⁰ *Documente privind istoria României*, TR, B, XIII–XV, p. 107.

³¹ Vezi și documentele de la p. 241, 248, 251, 268, sec. XVI, vol. I, p. 16, 130, 167, 191.

³² N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171.

³³ DLR, s.v.

³⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 20, 21, 25.

³⁵ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 171.

³⁶ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 178.

³⁷ A fost consemnat de noi la subiecți de peste 70 de ani, în Vaslui, comuna Grivița.

³⁸ *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, s.v.

³⁹ Imperiul otoman devenise principalul cumpărător de produse din Țara Românească și Moldova.

⁴⁰ DLR, s.v.

⁴¹ Vezi Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. Vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2009, s.v.

⁴² N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 181.

Atât documentele muntene, cât și cele moldovene, o menționează, cu aceeași submultipli, încă din prima jumătate a sec. al XVII-lea. Pentru materii uscate era de 1,698 l și pentru lichide de 1,288 l. În Moldova, *oca* pentru lichide echivala cu 1,520 l⁴³.

În Țara Românească *oca* a fost utilizată în special pentru lichide, (excluzând băuturile de tipul vinului sau rachiului, care se cântăreau cu vadra) și mai puțin pentru măsuratul materiilor uscate. Totuși, în secolul al XVIII-lea, apare folosită și la măsuratul grâului, meiului, porumbului⁴⁴ etc, cereale măsurate de obicei cu *banița*.

Oca de capacitate se împărțea în patru litre, opt cinzeci, 16 ciocane și 400 dramuri⁴⁵ și a fost folosit în Țara Românească și după introducerea sistemului metric de măsuri și greutate⁴⁶.

Astăzi, circula mai ales în expresia „a umbla cu *oca* mică”, însemnând încercarea de a înșela pe cineva.

Bute

În lucrările lexicografice consultate⁴⁷, *bute* apare înregistrat cu sensul de „vas mare de lemn folosit pentru conservarea lichidelor (mai ales a vinului)”⁴⁸.

De dimensiuni variabile, folosit în toate cele trei țări românești, atât la păstrarea și transportul băuturilor, cât și ca măsură de capacitate, într-o epocă în care aceasta nu se calcula cu prea multă exactitate, *bute* era considerată o unitate de măsură etalon atât pentru lichide, cât și pentru produsele uscate.

De proveniență latinească, *butis*, termenul se regăsește cu același sens în toate limbile romanice⁴⁹.

Butea apare consemnată în documente, mai întâi în Transilvania, la sfârșitul secolului al XIII-lea și mai târziu, în secolul al XVI-lea, în Țara Românească⁵⁰, fără să se cunoască însă cât de mari erau buțile respective. Cu toate acestea, calculul producției de vin se făcea, de regulă, în buți⁵¹, buți mari și buți medii.

În *Moldova*, butea este amintită în numeroase documente din secolele XV–XVI, prin care domnii Moldovei dăruiau mănăstirilor din țară cantități de vin măsurate în butii⁵². Butea a continuat să fie utilizată și mai târziu, în secolul al XVIII-lea, ca unitate pentru măsuratul lichidelor, fiind mai mare decât polobocul.

⁴³ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 335.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 185.

⁴⁶ *Instituții feudale din țările române*, București, 1988, p. 336.

⁴⁷ Vezi DA, s.v., DLRLV, s.v.

⁴⁸ Vezi DA, s.v.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Documente privind istoria României*, B, XIII–XV, p. 42.

⁵¹ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 150-151.

⁵² *Documente privind istoria României*, A, XIV–XV, p. 24, 86, 90, 159, 223, 237 etc. sec. XVI, vol. II, p. 20.

La 1775, de pildă, se plătea drept taxă la vânzarea vinului (așa-numita camănă), câte doi lei și jumătate pentru o bute „iar de poloboace pe giurățate”⁵³.

Și la începutul secolului al XIX-lea, buțile au continuat să fie considerate măsuri de capacitate⁵⁴.

Prin urmare, o circulație largă a termenului este atestată încă din secolul al XVI-lea, fiind consemnate înregistrări ale termenului pe la jumătatea secolului al XVI-lea, atât în Țara Românească cât și în Moldova⁵⁵.

Despre *bute* „butoi” deținem destule informații privitoare la circulația lui actuală, monografiile⁵⁶, glosare regionale ori atlase lingvistice⁵⁷ care atestă prezența lui pe o arie compactă în partea de vest a țării Banat⁵⁸, Crișana, Transilvania, Maramureș, dar și în Oltenia⁵⁹, zonă în care circulă în formele *bute* și *butiie*, cu sensul general de „vas de lemn în care sunt depozitați strugurii culeși”.

Diferențierile dialectale înregistrate în privința acestui termen se manifestă sub forma unei sinonimii lexicale. *Bute* circulă în serie cu *antal*, *butoiu*, *poloboc*, *balercă*, *buriiu*, *fucie* (DA, s.v.), *putină*.

Bute, de origine latină, circulă în serie sinonimică cu *putină*, de origine latină, cu *butoi*, termen format pe teren românesc, dar și cu împrumuturi mai noi ca: *balercă*, *budană*, *hârdău*, *poloboc*, *ton* și altele. Este evidentă prezența lui pe o arie largă, care acoperă în primul rând partea de vest a teritoriului lingvistic și, prin expansiune și celelalte arii dialectale.

Data fiind viabilitatea termenului în timp și expansiunea sa teritorială, era de așteptat ca *bute* să fie foarte productiv. Sunt consemnate ca circulând frecvent derivate ca: *butiță*, *buticică*, *butișoară*, *butelnic*, *butar*, *butărie*, *a butări*⁶⁰. Se conservă chiar și ca toponim, *Dealul Butariului*, în Banat⁶¹.

Rezistența în timp a termenului este argumentată și de faptul că *bute* se regăsește, cu sensul primar, moștenit din latină, și în dialectele sud-dunărene.

Concluzii

Fie că sunt de origine slavă, *vadră*, *oboroc*, turcă, *chilă*, *ocauă* sau latină *bute*, că sunt moșteniți, – ca în cazul lui *bute* –, atestați în secolul al XV-lea, *vadra*,

⁵³ *Documente privind istoria României*, A, veac, XIV–XV, p. 24, 86, 90 etc. sec. XVI, vol. II, p. 20.

⁵⁴ *Documente privind istoria României*, A, sec. XIV–XV, p. 24, 86, 90 etc. sec. XVI, vol. II, p. 20. Vezi și N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 152.

⁵⁵ Vezi *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române 1374–1600*, București, 1981, p. 29.

⁵⁶ Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, 1925, p. 215.

⁵⁷ ALR II, MN (3914), ALR II, SN, h. 245; NALR . Olt., h. 489; ALRR – Mar., h. 487; NALR-Ban., Chest. nr. 1203-ms; ALRR-Trans., Chest. nr. 1203-ms.

⁵⁸ NALR-Ban., Chest. nr. 799-ms.

⁵⁹ NALR- Olt., MN. plș. 33, NALR-Olt., h. 680, ALRR-Munt. Dobrogea., Chest. nr. 2175.

⁶⁰ Vezi DA, s.v.

⁶¹ Vezi NALR-Banat, *Date despre localități și informatori*, București, 1980, p. 124.

al XVI-lea, *chilă*, *oboroc*, ori al XVII-lea, *ocauă*, termenii și-au păstrat de la prima atestare și până astăzi sensul, chiar dacă punctele lor de difuzare actuală sunt izolate.

Priviți din perspectiva limbii literare moderne, termenii discutați mai sus nu fac parte exclusiv din fondul arhaic al vocabularului. Unii dintre ei aparțin lexicului arhaic, *ocaua*, celui pasiv, *chila*, alții funcționează astăzi ca regionalisme *oborocul*, *vadra*, ori chiar ca unități de măsură etalon în puncte izolate ale țării, ca în cazul lui *bute*.

CONSIDÉRATIONS SUR QUELQUES TERMES ANCIENS QUI DÉSIGNENT DES UNITÉS DE MESURE

(Résumé)

Ce travail vise l'analyse monographique de quelques mots qui désignent des unités de mesure considérées étalon dans le roumain ancien. Il s'agit de termes de diverses origines qui appartiennent au lexique archaïque ou au lexique régional encore actuel.

Cuvinte-cheie: unități de măsură, română veche, lexic, arhaic, regional.

Mots-clés: unités de mesure, roumain ancien, lexique, archaïque, régional.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Grigore Brâncuș

SINTAXA POPULARĂ ÎN *LA LILIECI*

Sintaxa textelor din *La Liliesci* urmează unei gândiri expositive, proprii vorbitorului simplu, creator al valorilor elementare de limbă populară. La nivelul strict al frazei, această proprietate se exprimă prin dominarea coordonării și a juxtapunerii, adică propozițiile se succed, mecanic, în ordinea stărilor referente. Lipsesc aproape cu totul frazele cu subordonate în etaj, specifice limbajului deducțiilor logice.

1. O caracteristică privind coordonarea în textele din *La Liliesci* sunt propozițiile scurte legate prin *și* narativ, ca în povestirile populare și în relatarea vorbită a faptelor de viață. Conjunția *și* în structura unei fraze are și rolul de a exprima succesiunea logică a acțiunilor. În cursul povestirii, *și* segmentează textul, având și valoarea pauzelor prin care vorbitorul se asigură, intuitiv, de receptarea exactă a celor comunicate. Iată un scurt exemplu¹: „Să-mi aduci mie o ață de iță. / Ei, eram cu credință. *Și* i-am adus-o. / *Și*-a sucit-o, *și*-a-nvârtit-o. / *Și*-a-nghebejit-o, *și*-a-ncurcat-o / *Și*-a rămas atât. Era de șapte palme. / *Și* la urmă a băgat-o-ntr-o nucă. / *Și* mi-a dat-o de-am pus-o la un căprior” (IV, 49).

Din cele douăsprezece propoziții, opt sunt coordonate prin *și*, la care s-ar adăuga *de*, o conjuncție care aici nu e departe de valoarea unei copule. Propozițiile sunt scurte, de aceea domină verbele, ale căror determinări sunt puține, mai frecvent fiind obiectul direct redat printr-un pronume (care e, la rândul lui, o marcă a conciziei). În întregime, textul se identifică cu o expunere în limba vorbită din mediul rural, aceasta fiind, de fapt, o variantă a limbii populare.

Rememorările, cu întâmplări și portrete, sunt exprimate cu o mare simplitate, prin fraze concise, cu numeroase propoziții principale fără încărcături lipsite de semnificație; în general, nu apar subordonatele. E un stil comprimat până la esențe, ca în exemplul: „Nistor era un om mic și amărât, / C-un păr așa mare, vâlvoi. / Dacă mânca mămăligă și lingea sare ! Îi murise muiera. / L-a avut pe Ion Nistor, pe care l-ați apucat. / Un om de treabă. I-a lăsat opt stânjeni de pământ. / Mușca din ceapă, trăgea cu limba pe sare / Și mânca. Și-așa trăia el. / Vindea fânul și vacile le ținea prin pădure. / Vaci slabe ca ale lui și ale lui Grigore al Popii / Nu mai avea nimeni” (IV, 60). E un text foarte concis, constituit mai ales din propoziții principale. Portretizarea conține elemente subiective, de participare afectivă a povestitorului:

¹ Folosim textele stabilite și îngrijite de Sorina Sorescu, vol. I-II, 2010, Jurnalul Național.

adverbul *așa*, *dacă* exclamativ, o atributivă explicativă, șirul lung de verbe la imperfect, absența verbului copulativ, frecvența pronomelor, topica inversă (mai ales a obiectului direct). Fondul lexical este vechi, doar câteva cuvinte nu sunt de origine latină: *vâlvoi*, *treabă*, *stânjen*, *slab*, *a trăi*.

Povestirea unei întâmplări care declanșează stări emoționale surprinzătoare e făcută cu mare zgârcenie de limbaj: propozițiile sunt foarte scurte, aproape toate principale, cu *și* narativ frecvent; domină verbele la perfectul compus, timpul acțiunilor punctuale, verbe care țin de fondul esențial al vocabularului. Acesta e cazul poeziei Ghiță Zamfir (II, 223), un tablou cutremurător al unei crime pornite de la o ceartă în cârciumă: „Era cârciuma lui Chirțu. / Și *s-au dus* Ghiță Zamfir / Și cu Gheorghe Roncea, veri buni. / Și-atunci, de Anul Nou, / *S-au luat* la ceartă acolo. / *Au plecat*. / Și când *au plecat* acasă, vâru-su Gheorghe / *A rupt* o stinghie de la pod, / *I-a dat* pe la spate în cap. / Și sânge *n-a ieșit* o țără. / Muieră *n-a știut* nimic. / El *s-a dus* acasă, *s-a descălțat* și *n-a zis* nimc, / Și-a pus ciorapii pe sobă, *să se usuce*. / Și dimineața *s-a dus* un fiu al lui Dorel al lui Bălțeanu / Și-a-ntrebat-o pe Cica: / – Nașă, ce-a făcut moșu Ghiță, / *I-a fost rău* azi-noapte ? / Că *l-a bătut* rău ăla. / – Care ? Că *n-a spus* nimic. / – Gheorghe Roncea. / – *Nu știu*, că *nu se mai sculă*. / *S-au dus* la el și *l-au găsit* țepăn.”

Am subliniat verbele. Stilul e foarte concentrat, propriu relatărilor în limba vorbită. Verbele sunt la perfectul compus și așezate, de regulă, la începutul propoziției, semn că în toată narațiunea importante sunt acțiunile propriu-zise (*era* e un imperfect narativ); în dialog, apare și o formă de perfect simplu pentru o acțiune foarte recentă. La nivelul frazei, de remarcat temporală de reluare cu *când* (caracteristică povestirilor) și subordonatele cu *că* ale căror regente sunt numai presupuse.

De asemenea, întâmplările petrecute demult în sat sunt povestite cu o simplitate verbală extraordinară, într-un limbaj foarte concentrat, cu fraze scurte în care domină raporturile de coordonare. Propozițiile subordonate sunt puține și de nivelul unei expresii elementare, ca în textul care urmează: „Muma lui Nae era de la Florești, / Fata lui Mitruș Nică, foarte bogat. / Și mai avea ea un frate / Care era perceptor. / Iar ăla era foarte rău. / Și cotea beuturile, cât au cârciumarii în beciuri. / Si atunci, într-o noapte, a luat o lumânare, / A intrat în gârliciul beciului, la urmă în beci / Să cotească un butoi de spirt. / Și când a apropiat lumânarea, să vadă, / A luat foc butoiul și-ars acolo în beci, / Cu casă cu tot”. (II, 258).

În numeroase texte din *La Lileci* sunt frecvente explicațiile suplimentare în legătură cu persoanele, locurile și diferitele întâmplări din trecutul satului. Aceste insistente referiri sunt proprii comunicării orale, stilului expozitiv, expunerii faptelor concrete din istoria comunității rurale. Ele atrag interesul emoțional al celui care ascultă: „Școala era pe locul lui Gheorghe Bonța și la ea zidiseră / Ilie și Ion Țuruc, doi frați, meșteri zidari, veniți din / Negoiești. Ion Țuruc e străbunicul meu. / Iar Ilie a fost tatăl a trei fete: / Lița, Lia (muma alei lu Trică-a lui Gogu) și Anica / (Muma lui Ilie-al Anicăi). / Ăștia din Negoiești erau săraci, pe moșie boierească, grecească, / Stăteau acolo, în Gura Vocnii, o vâlcea când cobori / În Amaradia. / Acolo era și-o bisericuță, mititică, așa cam cât o cameră, / Și-o fântână cu trei

izvoare, o cișmea” (III, 328). Alt exemplu: „Și lui Ion Țurcu i-a murit nevasta. / Și-a luat-o pe Ioana asta. Era tânără și țeapănă, / O femeie voinică și frumoasă și cu putere. / Și-a făcut cu ea o fată, pe Domnica, / De-a murit la 27 de ani, măritată” (III, 330).

Sunt propoziții scurte, aproape toate principale. Accentul în text cade pe substantive (nume de persoane, de locuri sau nume comune), urmate de numeroase determinări. Ca în multe alte cazuri, povestirea se sprijină pe unele elemente cunoscute ascultătorului; de aci participarea etică a acestuia la șirul relatării.

2. Conjunțiile subordonatoare cele mai obișnuite în structura frazei din *La Liliaci* sunt *că*, *dacă* și *de*, situație aidoma sintaxei limbii vorbite. Nu am luat în seamă adverbele și pronumele relative, precum și conjuncția *să* (*ca să*), marcă de conjunctiv. Cele trei conjuncții ne interesează aici numai prin valorile speciale pe care le au în limba vorbită.

Că apare frecvent, introducând nu numai toate felurile de subordonate, ci, deseori, chiar propoziții principale.

Notăm mai întâi faptul că, în textele pe care le analizăm, există fraze, în vorbirea dialogată, compuse dintr-un șir lung de propoziții introduse prin *că*, fără ca aceasta să creeze impresia unei repetiții inutile. Iată un exemplu: „– Să vii pe la mine deseară, *că* femeia mea e dusă la Motoci, / Să faci uleiul. / Lasă, *că* nu vii degeaba. *Că* îți dau o masă-două de făină. / – Dar m-aude fratele tău din vale .. *că* e atent, / *Că* știe când îți pleacă nevasta *că* așa faci” (V, 167).

Cu valoarea cauzală, *că* nu are concurenți în fraza lui Sorescu; sinonimele *căci*, *pentru că*, *fiindcă*, *deoarece* sunt rare, apar sporadic, doar în expunerea autorului, nu și în vorbirea personajelor sale. Astfel, sunt obișnuite cauzale de felul: „Te aplecai când intrai în casa cu focul / *Că* pragul de sus era cam jos” (I, 62). Numai în limba populară cauzala poate avea ca termen regent o interjecție: „Ascultam bufnițele pe marginea drumului, ori cucuvelele, / *Uși!* încerca mama să le sperie, *că* numai voi m-ați cântat / Toată viața” (I, 109). Populară este și subiectiva cu *că* pe lângă *a fi* impersonal (de regulă la imperfect): „Să vezi cum a fost: era *că* ne mâncau păduchii, nene” (I, 40)².

Adeseori *că* introduce o subordonată care se dispensează de termenul regent (un verb de zicere, mai rar un verb impersonal ori de alt tip). E vorba de construcții eliptice proprii limbii vorbite: „Îi murise copilul la spital / Și ăia [ziceau] *că* să-l

² Termenul regent al subiectivei poate fi substituit printr-o intonație aparte, ca în exemplul: „A împins de ușă, / Să se răstoarne ușa peste mine, nu alta !” (IV, 125), înțelegându-se ca regent „era, era cât pe-acî, gata, aproape”; „Și când mutau aria, au tras numai ei vaporul / ... La deal, un kilometru. / Ca să mergi cu vaporul ăla, / Doi boi, prin pământul moale !” (IV, 32). Elipsa elementului determinant în raportul subiectiv este un fenomen obișnuit în limbajul afectiv.

În textele lui Sorescu conjunctivul e foarte frecvent, întocmai ca în limba populară, fapt explicabil prin valorile numeroase pe care le poate avea acest mod: „Nu-ți era frică de hoți / *Să* te omoare cineva prin curte ?” (IV, 27); „Cânepa ... miroase tare, nu se lipeau albinele de cânepă / *Să* le tai” (II, 307); „Ce *să* stea ăl bătrân singur aici ? / L-a luat la el la Craiova. / Ei, bietul om, *să* fi stat două săptămâni” (IV, 73); „Nu vă culcați în iarbă, *să* vă *intre* / Vreun șarpe-n gură” (I, 45); „Am răzmat cârpătoru, postava, degeaba, / *Că*-mpingea *să* mă răzbească” (IV, 25).

ardă la morgă” (VI, 369); „Uu-u ! [păcat, îmi pare rău] *că* n-am fost eu. Știam ce să-i zic” (I, 54); „Tu ce ești, mă, așa echipat? / [a observat] *Că* din repezeală ieșisem cu șorțul pe mine” (VI, 252); „– Voi ce faceți mâine? / – Ce să facem, tată? ... [știi, uite] *Că* mai avem de răritat, / De mers la plivit grâu ...” (VI, 234); „O supăraseră rău, ea îl blestema acum / Și el râdea. E, blestem de mumă ! Scârț ! / [știi, poate] *Că* n-o face cu răutate / Da' [să știi, poate] *că* tocmai asta se prinde !” (VI, 336); „Taci, [vezi, uite] *că*-mi luași alăuzul !” (V, 200); „Fusese într-o vară la băi, tocmai la Covașna. / Băi, da' [cred] *că* i-a plăcut locul !” (V, 301); „Într-o zi o să pun mâna s-o / Încing eu / – Mă, [să-ți fie rușine] *că* ți-e rudă” (I, 88); „Dă-mi un ciur de mălai, că nu mai pot de mămăligă [știi, îți spun] *Că*-mi aduse o femeie o coajă de mămăligă / Și ce se-ncăierară pe ea !” (V, 135).

Uneori, *că* nu implică numaidecât un raport de dependență. Cel mult, s-ar subînțelege, ca în cazul precedent, un verb dicendi ca termen regent: „Jujincile sunt hăturile vacii. / *Că* e și un cântec: / «Și o vacă în jujinci / Și nevasta pe opinci»” (V, 127); „A fugit Lulu ca din pușcă. / *Că* e și aici o socoteală / Mi-a spus mie unul de la Rast / (*Că* m-am dus să mă interesez)” (V, 126); „Ion Cioară, *că* mă-ntâlnii adineaori cu el, / Stă și-și păzește nevasta” (III, 470); „Dă-te, fa, mai încolo, *că* bine mai e și pe pământ / *Că* parcă în groapă nu stai tot pe jos ?” (I, 60); „Iar pe dăbuleancă a băgat-o-n casă, *că* de la Dăbuleni era aia” (II, 266). „Înseamnă că n-are aplecare spre treaba asta, spre lătrat, / E slab de cap, de gură ... E debil ... / *Că* nu vezi căinii de la oraș ? / Căini de bloc” (V, 127). În exemplele acestea *că* are mai degrabă o valoare explicativă, care derivă din cea cauzală. Și prin intonație propoziția cu *că* se abate, ca o paranteză, de la ritmul continuu al frazei.

Alteori, cauzala cu *că* presupune o condițională, ca în exemplul: „N-am potricala la mine, *că* [dacă aș avea-o] le-aș da și gaură” (I, 39).

Un exemplu cu *că* consecutiv: „Era desculță și c-un găscan la subsioară, / C-au răs și copiii din clasă când au văzut-o” (III, 419).

În ce privește conjuncția *dacă*, reținem faptul că apare cu valoare retorică, în fraze mai largi, dominate și de o intonație specifică. „Mă Nicolae, zice, din asta să-mi cioplești tu mie / Lada de zestre ... când o fi. / – Lasă, Moșule, c-o mai fi până atunci. / – *Dacă* ! Hai, fă-i semn, să nu rămân pe dinafară” (I, 87).

„Se pune și lua lingura. – Leliță, fă, ce faci, că e apă goală ? / – *Dacă* ! mie-mi place și așa. / Stătea pe ciuci la unghete și lua cu lingura din oala care fierbea. / – Păi e doar apă caldă, nu e ciorbă. / Pusei, uite, să fac turtă. / – *Dacă*, e bună și așa” (V, 166).

„– Nu-ți era frică de hoți, / Să te omoare cineva prin curte ? / – Păi, *dacă*, eu vream ! Să mă mănânce vreun lup, / Să mă omoare cineva, să scap. / – Sau să se fi făcut el că vine ... / Moroi ... Doamne ferește ! / – *Dacă*. / Mă uitam să vie, și nu venea” (IV, 27).

„I-au luat ... două case, / Că erau ale lui, nu erau făcute de stat. *Decă*, / Le-au luat” (V, 183).

„« ... Varza ... puneau o mână de mălai / Și fierbea așa și ăla era prăjitul ! » / «O-ngroșai» – zice. / *Dacă*, mă, și mâncau și erau sănătoși” (III, 386).

De obicei, *dacă* retoric, propriu limbii vorbite, e precedat de *ce*: „Dacă nu te întorci, te dezmoștenesc ! Mă faci tu să ajung / Până aici ! Mă duc la primărie și fac act. / – *Ce dacă !*” (I, 79).

Cu funcție retorică sunt și propozițiile care exprimă eventualitatea, presupunerea și sunt introduse prin *dacă*: „Încep să întorc pe dos casa. – Fă, *dacă-l* ținea sub căpătâi ?” (IV, 82).

În limba vorbită valoarea lui *dacă* e atât de subtilă încât poate apărea ca semn al aspectului negativ al unei principale: [Omorâse câinii] „*Dac-o* să mai auziți voi lătrat prin sat ... se lăuda el” (III, 395).

Dacă se apropie de valoarea cauzală într-un enunț exclamativ: „Și m-am chinuit așa și tocmai seara ... / Ai venit tu pe lume. / A fost greu, că eu *dacă* am stat la război” (II, 318).

„*Dacă* au dărmat ei biserica, de pe timpul lui Pazvante, / Ce să mai aibă grijă de-o poză a unor bieți eroi.” (III, 348).

Dacă poate apărea în aceeași frază cu *că*, într-un raport cauzal vag, insesizabil: „Sta în casa ei, *că* el nu-și făcuse, *dacă* tot avea ea” (II, 270).

Conjunția *de*, care e foarte frecventă, e folosită cu mare încărcătură de roluri, ceea ce e în acord cu structura sintactică foarte concentrată a textului. Raporturile final, consecutiv și atributiv se redau în mod obișnuit prin construcții cu *de*. Este ilustrativă, în acest sens, fraza: „Au avut peșchire *de*-au dat la toată lumea” (VI, 412). Important este însă faptul, pe care îl reținem aici în mod special, că în cazul concordanței temporale *de* poate fi echivalat cu o conjuncție copulativă, ca în exemplele: „Îmi fătase o oaie doi miei, zbiera oaia și mă duceam *de-i* luam” (IV, 26); „Se punea *de* lua cenușă” (II, 276); „Când au plecat *de*-au pus-o-n car” (IV, 13); „Când s-a-mbolnăvit *de*-a murit” (III, 414); „Atunci e schijă, de când au tras tunurile noastre, / De la Calafat, *de*-a zis regele: Asta-i muzica / Ce-mi place” (V, 121); „Când era bunicul elev / *De* era învățătorul lor unul Buzescu” (VI, 350); „Sări, Lisandrie, *de* mătură prispă” (I, 74); „Du-te *de-l* ia de la Craiova” (III, 330); „Scoal, fă, *de* fă-mi o azimă de pâine” (III, 430).

Expansiunea lui *de* în raportul de coordonare e o caracteristică a limbii vorbite. Verbele se află la indicativ sau la imperativ, în contexte în care e posibil și: *Vine de-l ia* = *Vine și-l ia*. Preferința pentru *de* s-ar explica prin aceea că e o conjuncție care, și în această situație, păstrează încă o vagă valoare de element al subordonării.

În raportul atributiv intervenția lui *de* în fraza lui Sorescu e un fenomen obișnuit. Se substituie, formal, un pronume relativ, a cărui funcție sintactică e reluată prin pronumele personal. Iată câteva exemple: „Avea două cămăși. Una nouă, bună / *De* mergea *cu ea* gătit” (IV, 85; = cu care mergea); „Gealap, câinele ăla / *De* v-am mai spus *de el*” (IV, 42; = de care v-am mai spus); „Șuba e a lui tica, / *De* l-am îngropat *cu ea* astă-toamnă” (I, 141; = cu care l-am îngropat); „Îmi acoperiți pietroaiele *de-mi* ascut custura *pe ele*” (I, 122; = pe care îmi ascut).

Sunt exemple numeroase și de substituție prin *de* a pronumeului *care* în nominativ sau în alt caz fără prepoziție: „Da' proasta aia *de* nu știa să-și facă săpunul” (V, 157); „Seamănă acum / C-o poză de-a maicăi, *de* e pe perete” (III, 331; = *care*); „... caii ăia furați / *De* li se pun cârpe, trențe, pe copite, / Să nu facă zgomot... / ” (II, 246; = *căroră*); „Și-a răsturnat-o în băătura unui om *de* cioplea pietre” (II, 165; *care*); „Lua scurteicile *de* li se mai zicea și cațaveici” (I, 141; = *căroră*); „E o buruiănă *de* are rădăcini în toate părțile” (III, 399; = *care*); „A dispărut / Ulmul din vârful dealului, de pe mejdina noastră, / *De* stăteau oamenii la umbră” (IV, 111; = la umbra căruia); „Unde se născuse baba, / Bunica mea dinspre tată, cea mai frumoasă femeie din sat, / *De*-i făcuseră și cântec” (I, 44; = *căreia*); „Mă, ăia *de* vă suirăți pe pod ... / Dați-vă, gagă, mai la o parte” (I, 69); „Trece fudul prin sat, de i se pare nevستی-si *de* stă / Împopoțonată alături că toate muierile se / Uită la el” (I, 81).

Propoziția cu *de* determină adesea nume de persoane: „Cica *de* a luat pe Lache, / Ionica *de* l-a ținut pe Gorie” (III, 480; = *care*) sau pronume demonstrative populare: „A murit sora Lisandrei a *de* trebuia să aibă grijă de ea” (IV, 14; = *care*)³.

Am reținut în aceste pagini câteva particularități ale frazei din *La Lilioci* care se identifică în limba populară. Se poate arăta astfel că gândirea artistică a unui mare scriitor ni se descoperă prin examenul subtilităților la nivelul frazei.

SYNTAXE POPULAIRE EN *LA LILIECI* DE MARIN SORESCU

(Résumé)

Généralement, la structure de la phrase dans les textes du volume *La Lilioci* de Marin Sorescu a un caractère populaire. C'est la coordination des propositions qui prédomine, suivant une pensée qui organise d'une manière simple les référents. Les phrases à subordination en étage, propres à l'expression des déductions logiques, sont presque totalement absentes. Les propositions sont courtes, le plus souvent liées à l'aide de *și* narratif, tout comme dans les contes populaires et dans la langue parlée.

En ce qui concerne la subordination, les conjonctions les plus fréquentes sont *că*, *dacă* et *de*, comme dans la langue populaire. La conjonction *că* exprime presque tous les rapports de subordination. Quelquesfois, *că* n'implique pas un rapport de dépendance directe, l'élément principal pouvant manquer. La conjonction *dacă* a une intéressante valeur rhétorique à intonation spécifique. La valeur causale de cette conjonction est usuelle. *De* fonctionne souvent comme ses équivalentes copulatives. Son emploi dans le rapport attributif est un fait banal.

Pour conclure: la pensée artistique d'un grand écrivain se reflète dans la nature des subtilités au niveau de la phrase.

Cuvinte cheie: limbă populară, structura frazei, stil poetic.

Mots-clés: langue populaire, structure de la phrase, style poétique.

Universitatea din București
Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5-7

³ Dacă atributiva e introdusă prin pronume relativ, acesta apare invariabil: „S-a prăpădit ... înecat în vin / Ca soldații eliberatori, *care* am auzit că, prin beciuri, împușcau buțile și puneau gura la țurțur” (VI, 263).

Gheorghe Chivu

CĂRȚILE DE BUCATE, UN IZVOR LEXICOGRAFIC INSUFICIENT EXPLOATAT

I. Încheierea lucrărilor la *Dicționarul tezaur al limbii române*¹ reprezintă, pentru lingvistica românească, un moment de bilanț și totodată începutul unui nou și foarte necesar proiect.

Cele 39 de volume publicate între 1913 și 2010, oferă informații esențiale pentru cunoașterea originii și evoluției vocabularului românesc. Inventarul lexical extrem de bogat, aflat acum la dispoziția cercetătorilor, este rezultatul unui efort îndelung, depus, timp de mai mult de un secol², de lingviști care au avut însă, în mod aproape firesc, concepții și cunoștințe parțial diferite despre istoria cuvintelor românești și despre organizarea lor într-o lucrare lexicografică de o asemenea amploare. Marele dicționar academic, operă constant necesară pentru cultura românească, va fi reluat de aceea în curând într-o nouă redactare, corectată, îmbogățită și actualizată ca informație științifică și concepție lexicografică față de lucrarea recent încheiată.

În perspectiva elaborării acestei noi și necesare ediții a *Dicționarului limbii române*, sunt de discutat, desigur, în primul rând principiile de selecție a cuvintelor-titlu, pentru ca noua versiune să fie în mod real un tezaur al limbii noastre, iar nu o colecție de atestări ale lexemelor înregistrate, mai mult sau mai puțin frecvent, în texte românești sau în variantele teritoriale și funcționale ale dacoromânei. Hapaxurile, atât cele consemnate în vechile noastre scrieri sau în diverse variante locale ale românei vorbite, cât și acelea de tip neologic, formele și sensurile mai puțin obișnuite, greu de încadrat (sau de explicat) în evoluția formală, respectiv în structura semantică a unui cuvânt, ca și atestările specifice stilurilor

¹ Publicarea ultimului volum din seria nouă a așa-numitului *Dicționar al Academiei* în anul 2010 (*Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul III, literele J, K, Q) și completarea golurilor din seria veche a lucrării prin volumele consacrate literelor D, E și L, apărute în 2006–2010 (*Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomurile I (părțile 3–8), IV și V) au fost urmate de o întreprindere științifică și culturală de excepție, retipărirea întregii lucrări, cu sprijinul Băncii Naționale a României, în anul 2011.

² Este bine cunoscut faptul că cele două serii ale *Dicționarului Academiei*, prima elaborată sub conducerea lui Sextil Pușcariu, iar a doua redactată în colaborare de Institutele de Lingvistică din București, Iași și Cluj sub coordonarea mai multor redactori responsabili (Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Marius Sala și Gheorghe Mihăilă), au pus la contribuție și materialele, respectiv informațiile obținute de lexicografi anteriori, între aceștia un loc important revenindu-le lui B. P. Hasdeu și A. Philippide, primii savanți însărcinați cu elaborarea marelui dicționar academic.

nonbeletristice ale limbii noastre trebuie păstrate în fișiere de lucru sau incluse în dicționare speciale până la probarea apartenenței lor la sistemul limbii³, respectiv până la confirmarea utilizării respectivelor cuvinte în cel puțin două variante dialectale sau culturale distincte ale limbii române.

În prefața primului volum din litera *D*, recent publicat în formă revăzută și adăugită, se precizează, de altfel, referitor la normelor teoretice de alcătuire a listei de cuvinte: „Ca dicționar istoric și general, DLR și-a propus să înregistreze toate cuvintele atestate în limba literară și în limbajul literaturii artistice, în vorbirea populară și regională, în textele vechi, dar *nu și în terminologia tehnico-științifică detaliată* (s. n. – G.C.), urmărindu-se reprezentarea tuturor epocilor scrisului românesc, a tuturor stilurilor limbii și a tuturor regiunilor. În *Introducerea* la tomul VI din DLR, Iorgu Iordan și Ion Coteanu arătau că, în cazul neologismelor, s-a aplicat un criteriu de selectare de natură științifică, pe baza căruia au fost incluși în *Dicționar* numai *acei termeni ai limbajului tehnico-științific care apar în cel puțin două stiluri diferite ale limbii* (s. n. – G.C.), altfel spus dacă au pătruns sau au tendința de a pătrunde în limba literară standard, în limbajul literaturii artistice sau în limbajul popular.”⁴

Între text și dicționar aflându-se cercetătorul lingvist, acesta din urmă trebuie să identifice, prin stabilirea istoriei unui cuvânt, inclusiv momentul lexicalizării unei (inițiale) erori de receptare a unui lexem străin⁵, momentul în care s-a produs impunerea în limbă a unei modificări formale (percepute inițial ca o adaptare fonetică, respectiv ca o încadrare morfologică mai puțin obișnuită) sau acceptarea, la nivelul comunității lingvistice, a unei mutații semantice semnificative. Doar atunci un cuvânt, respectiv o variantă fonetică sau morfologică ar trebui să obțină dreptul de a fi selectate pentru marele dicționar academic al limbii române.

Izvoarele luate ca bază pentru elaborarea noii ediții a *Dicționarului Academiei*, adică lista de texte și de ediții ce vor fi parcurse pentru revizia citatelor deja publicate sau pentru extragerea unor fișe noi, vor trebui și ele cu certitudine revizuite, știut fiind că bibliografia actuală (formată din 2245 de titluri, față de numai 553 în primele volume din seria veche a lucrării⁶) trebuie pe de o parte simplificată (prin eliminarea dubletelor și chiar a tripletelor, devenite, uneori, surse multiple pentru același cuvânt⁷), iar pe de alta actualizată (prin introducerea celor

³ Avem în vedere erorile de echivalare a unor cuvinte străine în vechile noastre traduceri, transcrierile greșite datorate copiștilor (sau chiar unor editori), licențele specifice unui singur autor de texte beletristice, respectiv „invențiile” lexicale datorate unor subiecți ai anchetelor dialectale.

⁴ DLR, Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, litera *D, d - deînmulțit*, București, 2006, p. VI.

⁵ O lucrare în care să fie inventariate și comentate greșelile de receptare a unor cuvinte a fost propusă, prin intermediul nostru, de către academician Marius Sala, actualul redactor responsabil al *Dicționarului limbii române*, cercetătorilor prezenți la Simpozionul internațional organizat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan–Al. Rosetti” din București în zilele de 5 și 6 noiembrie 2010.

⁶ Vezi DLR, *loc. cit.*

⁷ Din cauza existenței mai multor ediții succesive pentru unele cărți și manuscrise vechi românești (ne oprim, dintre acestea, pentru ilustrare, la cronicile moldovenești și la marile codice de legi tipărite la mijlocul veacului al XVII-lea), în lista de izvoare a *Dicționarului Academiei* au intrat, cu titluri distincte, devenind, în consecință, izvoare diferite, mai multe volume în care sunt reproduse, în fapt, aceleași texte-sursă. Pentru necesitatea revizuirii bibliografiei *Dicționarului limbii române* și

mai bune ediții, apărute între timp, sau prin alegerea unor publicații reprezentative pentru scrieri pe care colectivul de redactare a seriei recent încheiate nu le-a luat sau nu avea cum să le ia în considerare).

II. 1. În această perspectivă a actualizării și îmbogățirii listei de izvoare pentru noua ediție a *Dicționarului limbii române*, considerăm necesară cercetarea, pe baza unui număr crescut de surse, a unei categorii de texte cu mare influență asupra cititorilor și, ulterior, asupra vorbitorilor de limbă română, anume cărțile de bucate, scrieri cunoscute direct, în epoci diferite, de un public variat, deopotrivă profesioniști ai domeniului sau simpli practicanți, dar având și o remarcabilă influență indirectă, prin cuvinte, sensuri și forme pătrunse în vorbirea curentă și receptate (de regulă corect, dar adesea și eronat) de către persoane cu pregătire diversă sau de către vorbitori lipsiți de instrucție.

Cel mai vechi text din această serie, *Cartea de bucate*, manuscris de la mijlocul secolului al XVIII-lea⁸, a fost utilizat selectiv pentru îmbogățirea listei de cuvinte a *Dicționarului limbii române*. (În 1983⁹ și apoi în 2006¹⁰ am semnalat multe neologisme italienești, înregistrate în acest manuscris, dar absente din *Dicționarul tezaur*, deși aduc informații asupra originii și asupra primelor utilizări ale unor împrumuturi astăzi uzuale.)

Cunoscuta *Carte de bucate* alcătuită de Sanda Marin a fost fișată pentru marele *Dicționar* academic abia recent¹¹, prin ediția a VII-lea, apărută în 1969¹², fapt relevant pentru o anumită etapă a vocabularului specific bucătăriei românești, dar a fost ignorată ediția I, publicată cu aproape un secol mai devreme (în 1935), utilă pentru notarea unor eventuale prime atestări.

Lipsesc însă din lista de izvoare a *Dicționarului limbii române* două tipărituri din prima jumătate a secolului al XIX-lea, ambele cu circulație și, firese în această perspectivă, cu influență deosebită asupra terminologiei culinare, parte activă a vocabularului literar din epoca de modernizare a limbii noastre de cultură.

Ne referim în primul rând la o *Cărticică folositoare*, tălmăcită, potrivit datelor oferite de foaia de titlu și de prefață, din limba poloneză, de către Gavriil Vinețki, tipărită în primă ediție la București, în 1806, și reluată fără modificări, pentru că s-a dovedit a fi „de folos nu mic”, în 1825.

Avem de asemenea în vedere o scriere bine cunoscută la mijlocul secolului al XIX-lea, *Carte de bucate boierești. 200 de rețete cercate de bucate, prăjituri și alte*

pentru utilitatea consemnării și datării primelor atestări ale cuvintelor, respectiv ale sensurilor, vezi și Busuioc 2010: 94–103.

⁸ Textul a fost publicat în volumul *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*, Transcriere, prefață și postfață de Ioana Constantinescu. Studiu introductiv de Matei Cazacu, București, 1997.

⁹ Chivu 1983: 342–346.

¹⁰ Chivu 2006: 123–136.

¹¹ Vezi DLR, Serie nouă, tomul I, partea a 3-a, litera *D, d - deînmulțit*, p. LXVII.

¹² Sanda Marin, *Carte de bucate*, Ediția a VII-a, București, 1969.

trebi gospodărești, apărută în 1841, la Iași, la Cantora Foi Sătești, și republicată de două ori în numai cinci ani (în 1842 și 1846), carte atribuită, după inițialele plasate în partea de sus a foii de titlu și după unele mărturii de epocă, lui Costache Negruzzi și Mihail Kogălniceanu.

2. Cercetarea întreprinsă în 1983 (reluată, în formă amplificată, în 2006¹³, pentru a argumenta datarea textului, păstrat la Biblioteca Academiei sub cota ms. rom. 1120, ulterior epocii brâncovenești¹⁴) asupra celui mai vechi manuscris cunoscut din seria cărților de bucate, ne-a permis să înregistrăm 12 termeni absenți, datorită foarte probabil caracterului lor special, din sursele lexicografice uzuale (*amomo*, *ana*, *belgioin*, *biaca*, *calamo*, *carlina*, *cubebe*, *galanga*, *ginepro*, *giulep*, *gran* și *ipocratic*). Am consemnat de asemenea 18 atestări, uneori mult anterioare celor cunoscute, pentru unele cuvinte ce aparțin de timp îndelungat lexicului literar: *aromatic*, *calcinat*, *capere*, *cardamă*, *ceruză*, *clapon*, *cremotartar*, *lichid*, *pimpinellă*, *ponce*, *rozmarin*, *salam*, *salată*, *sardelă*, *sirop*, *storax*, *supă* și *tartru*.

În mod surprinzător pentru nivelul atins de limba română în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, formele sub care apar *calcinat*, *capere*, *ceruză*, *pimpinellă*, *rozmarin*, *salam* și *supă* sunt identice cu cele consacrate de uzul literar actual. Celelalte cuvinte cu datări anterioare celor cunoscute apar în variante fonetice sau lexicale neînregistrate sau exemplificate nesatisfăcător în *Dicționarul limbii române* (atât în seria Pușcariu, cât și în aceea recent încheiată). Modificările impuse de aceste atestări în indicarea etimologiei unora dintre împrumuturile latino-romanice nu sunt deloc de neglijat. Astfel, etimonul italianesc trebuie în mod necesar avut în vedere în explicarea complexă a apariției unor lexeme, considerate în prezent împrumuturi doar din limba latină (*cremotartar*¹⁵), din limba franceză (*ponce*, *sirop*, *tartru*), din franceză și latină (*aromatic*, *ceruză*, *fuziune*, *lichid*, *storax*), din neogreacă (*cardamă*, *salată*) sau din germană și latină (*pimpinellă*). Etimologie multiplă trebuie să aibă, pentru a explica totalitatea variantelor cunoscute, tipul originalelor și proveniența geografică diversă a surselor, *calcinat* (provenit nu doar din franceză, ci și din italiană și latină), *gran* (a cărei explicație prin influență rusească trebuie revăzută, dacă nu chiar eliminată), *supă* (posibil de raportat la limbile latină, italiană, neogreacă și, pentru varianta *zup(ă)*, la germană) și *rozmarin* (germane, singura indicată în *Dicționarul limbii române*, trebuind să-i fie alăturate, la nivelul întregii istorii a cuvântului, latina, italiana, maghiara și neogreaca). În ceea ce privește originea termenului *salam*, credem că ne aflăm mai aproape de adevăr invocând întâi italiana și neogreaca și abia apoi turca și bulgara, menționate în *Dicționarul explicativ al limbii române*¹⁶. În sfârșit, referitor la forma *capon*,

¹³ Vezi *supra* notele 10 și 11.

¹⁴ Cf. Cazacu 1997: 55–56.

¹⁵ Nu este exclus ca cercetarea atentă a surselor indicate în DA s.v. *cremotartar* să permită chiar eliminarea explicației cuvântului prin limba latină.

¹⁶ DEX s.v. Indicațiile etimologice, cuprinzând și adaosul „cf. fr. *salami*, it. *salame*”, au rămas aceleași și în ediția a doua a cunoscutului dicționar.

înregistrată în *Dicționarul Academiei* (s.v. *clapon*), înclinăm să credem că aceasta trebuie raportată, ca și forma existentă în *Cartea de bucate*, la limba italiană, iar nu la un etimon existent în sârbă, în maghiară sau în polonă, respectiv la un descendent al lat. *capo*, *-onem*, cum ar sugera finalul articolului din marele *Dicționar* academic¹⁷.

Extinzând acum lista cuvintelor pentru care cea mai veche *Carte de bucate* cunoscută oferă informații istorice utile, semnalăm consemnarea în paginile sale a unor atestări cu cel puțin un secol mai timpurii decât cele înregistrate de către lexicografi pentru câteva nume de plante: *cucunari* (3^r), *hămeiu* (20^r), *jaleș* (19^r), *sărpunel* „cimbrisor” (12^v, 13^r) și nume de pești: *cegă* (11^r, 14^v), *ceguliță* (14^v), *clean* (9^r), *lin* (7^r), *podeț* (9^r). Înregistrări mult anterioare celor consemnate în *Dicționarul limbii române* au de asemenea *fistichi* „fistic” (35^v), notat în manuscris chiar în forma datorată etimonului neogrecesc, *giumert* „generos, darnic” (23^r) și *perișoare* „preparat culinar ...” (12^v, 13^r), în vreme ce *îndeizat* („apă îndeizată” 24^v), utilizat, se pare, în manuscris cu sensul „clocotit, dat în undă”, pare a fi prima utilizare cunoscută a unui adjectiv participial bazat nu pe verbul *unda*, vechi în limbă, ci pe *undeza*, încă neînregistrat.

3. Parcurgând *Cărticica folositoare*, tipărită în 1806 la București, reeditată în 1825 (și publicată recent într-o ediție modernă¹⁸), cititorul are surpriza să descopere numeroase prime atestări pentru mai vechi împrumuturi din turcă sau neogreacă, dar foarte frecvent și pentru neologisme pătrunse în română din limbi de cultură moderne (franceza, italiana sau germana). Am în vedere cuvinte încă uzuale în vorbirea populară sau regională, precum: *emali* („~ adecă zmalțuri”; 20), *fetil* (72), *hogeag* (21, 45), dar și nume ale unor plante: *buruiana ciobanului* („mandragora, adică ~”; 33), *buruiana găinii* („*nepita*, adecă ~”; 93, 100), *iarba rândunicăi* („helidonie, adecă ~”; 45, 50), denumiri ale câtorva substanțe de uz culinar sau gospodăresc: *cacaua* (29), *ciocolată* (19, 29); *antimoniu* (87), *borac* „borax” (45), *ipsos* (69), nume populare ale unor boli (întâlnite de obicei la animale, dar câteva și la oameni): *cârțiță* „abces apărut pe trupul calului” (28, 99), *ipidepsie* „epilepsie” (posibil punct de plecare pentru *pedepsie* „epilepsie”; 100), *răpciugă* (27), *tignef* („~ adecă oftică”; 27, 96). Am înregistrat de asemenea o interesantă variantă lexicală pentru numele unei unități de măsură: *sângeacă* „cinzeacă” (74), formă specifică Moldovei, explicată de către unii lexicografi¹⁹ prin etimologie populară (din *sânge*+*apă*). Merită, în sfârșit, semnalate câteva prime atestări ale unor variante lexicale, precum: *cremstartar* „cremotartar” (71), *șinamon* „cinamon” („~ adecă

¹⁷ Vezi pentru alte considerații etimologice asupra cuvintelor incluse în listele anterioare, Chivu, Buză, Moraru, 1992 s.v. Atestări și considerații etimologice privind unele dintre aceste cuvinte, ca și unele dintre împrumuturile neologice asupra cărora ne vom opri în paginile următoare se pot găsi și în volumele II și III din Ursu, Ursu 2006–2011.

¹⁸ *Cărticică folositoare*, Ediție bibliofilă, Transliterare și glosar de Anna Borca, Cuvânt înainte de Simona Lazăr, București, 2005.

¹⁹ Vezi DEX s.v. (unde este preluată, de fapt, explicația dată de I.-A. Candrea în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, București, [1931], s.v.)

scorțișoară”; 29), *vacsis* „vacs” (21, 43), sau pentru o foarte interesantă traducere a neologismului *petreol* „petrol”: *uleiu de piatră* („petreol, ~”; 34)²⁰.

4. Cele 200 de rețete cuprinse în *Cartea de bucate boierești*²¹ apărută în 1841 și republicată în 1842 și 1846²², atestă și ele multe cuvinte absente din dicționarele istorice ale limbii române (cele două serii ale *Dicționarului Academiei* și *Micul dicționar academic*²³) sau având consemnări (mult) mai târzii. Am în vedere, ca și în cazul exemplelor anterior înseriate, vechi împrumuturi neogrecești sau turcești, dar îndeosebi neologisme preluate din limbile franceză și germană, unele dintre acestea din urmă necunoscute în uzul literar actual. Sunt utilizate de asemenea în aceste rețete câteva cuvinte uzuale în vorbirea populară sau în subdialectul moldovenesc, și ele interesante ca prime atestări lexicale sau semnificative pentru răspândirea, respectiv pentru căile de pătrundere în spațiul românesc a unor produse culinare.

Selectăm, pentru vechimea atestării, dintre numele de plante, legume sau fructe întâlnite: *anghinar* (și *anghenar*; 9), *cartofe* (51), *festic* (și *fâstâc*; 4, 43), *hagimă* (32), *pomușoară* „coacăză” (42), *zbârciog* „un fel de ciupercă” (21), iar dintre denumirile de substanțe de uz casnic și produse culinare: *grisă* „griș” (37), *nisestea* (și *nesăste*) „făină cernută ?” (69), *sal tartar* „sare de tartru” (78), constatând că ultimele două unități lexicale lipsesc din listele de intrări ale dicționarelor academice mai sus menționate. Pentru aceeași istorie a atestărilor sunt interesante numele unor feluri de mâncare, preparate culinare, dulciuri sau băuturi, acestea fiind vechi cuvinte de origine turcească sau neogrească, precum: *franzelă* (9, 66), *friganele* (14, 77), *tocmagi* „tăieței” (11, 67, 68), *trahana* „aluat nedospit frecat mărunț ...” (38), dar și surprinzător de multe și de moderne împrumuturi franțuzești: *bezele* (5), *blamanje* „gelatină făcută din zahăr și lapte de migdale” (63), *bulion* (40), *chitonag* (< fr. *cotignac* ?) „marmeladă sau pastă” („~ de gutăi”; 77), *consome* (68), *faș* „umplutură” (26), *garnitură* „salată, legume ...” (14, 17), *glas* „glazură” (70), *orjadă* (și în varianta *orjat*) „sirop de orz” (70), *sufle* (64, 65), *șodo* (și în varianta *șoto*) (49, 50, 66), sau împrumuturi nemțești: *milhbrod* „pâine cu lapte”

²⁰ Echivalări similare pentru neologismul *petrol* apăruseră anterior în *Gramatica fizicii*, manuscrisul datorat lui Amfilohie Hotiniul (ms. rom. 1627 BAR: *unt de piatră*) și în *Istoria naturei sau a firei*, traducerea făcută de Gh. Șincai după I. H. Hellmuth (*oleiu de piatră*). Vezi pentru aceste atestări Ursu, Ursu 2011: III, partea a II-a, 129.

²¹ Rodica Pandele, ultima editoare a culegerii alcătuite de Mihail Kogălniceanu și Constantin Negruzzi, a observat, cercetând cuprinsul cărții, că, dintre cele 200 de rețete, cele notate cu numerele 104 și 121 se repetă în formulare parțial diferită (fiind, probabil, preluate de către alcătuitoarii colecției din surse distincte), iar acelea de sub numerele 137 și 138 sunt identice (fiind repetate, probabil, din greșeală).

²² Textul transcris de Rodica Pandele a fost reeditat de 6 ori, ultima dată la Editura „Vremea”, București, 2007. (Anterior volumul fusese publicat la Cluj, în 1973, de Titus Moraru, cu o prefață de Mircea Zăciu.) Cifrele care însoțesc formele selectate mai jos fac trimitere la paginile ultimei ediții întocmite de către Rodica Pandele.

²³ *Micul dicționar academic*, I–IV, București, 2001–2003.

(61), *lenți* (< germ. *Linzer Auge*) „prăjitură acoperită cu un strat de dulceață (cu nume dat după orașul Linz)” („tort de ~”; 5), *mandel cuhen* „prăjitură cu migdale” (62). Origine franceză au, desigur, numele a două obiecte utilizate de bucătari: *cornet* („~ de hârtie”; 70) și *papilot* „hârtie cerată folosită pentru a prăji carnea la grătar” (15), și ele prime atestări, semnificative pentru înnoirea bucătăriei românești și, prin aceasta, a vocabularului uzual în domeniu la mijlocul veacului al XIX-lea.

Menționăm, în sfârșit, cu gândul la aceeași utilitate a consemnării în paginile dicționarului cu caracter istoric descriptiv a primelor înregistrări descoperite în texte, trei regionalisme: *ciuciutoriu* „sucitor” (63), *hamut* „un fel de aluat” (16, 64) și *melesteu* (40), curențe, desigur, în vorbirea moldovenească în jurul anului 1850, și trei cuvinte ce par a fi fost utilizate la mijlocul veacului al XIX-lea în medii moldovenești elevate din punct de vedere material și intelectual: *învârtită* „ruladă” (53), *meridon* („~ cu orez”; 70) și *zlatină* „gelatină” (41, 44, 45).

III. Mai mult decât alte texte scrise și tipărite în limba română, cărțile de bucate reflectă, după cum demonstrează exemplele inserate în paginile anterioare, pătrunderea în limba vorbită a unor împrumuturi neologice, cu modificări de formă și de sens adesea surprinzătoare. Acest tip de surse lexicografice atestă de asemenea existența unor variante fonetice, morfologice și lexicale care pun în evidență succesiunea sau coexistența unor modele culturale și, sub influența acestora, schimbarea obișnuințelor culinare în spațiul românesc.

Cercetarea cărților de bucate, al căror inventar lexical s-a aflat totdeauna la contactul dintre vocabularul popular și cel de proveniență neologică, oferă de aceea cercetătorului lexicograf informații ce nu trebuie ignorate.

BIBLIOGRAFIE

Busuioc 2010	= Monica Busuioc, <i>Despre importanța primelor atestări în DLR. Propuneri pentru o nouă abordare a problemei bibliografiei</i> , în <i>In honorem Gheorghe Mihăilă</i> , București, 2010, p. 94–103.
<i>Carte de bucate</i>	= <i>O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească</i> , Transcrierea textului, prefață și postfață de Ioana Constantinescu. Cu un studiu introductiv de Matei Cazacu, București, 1997.
<i>Carte de bucate boierești</i>	= Mihail Kogălniceanu, Constantin Negruzzi, <i>Cartea de bucate boierești. 200 de rețete cercate de bucate, prăjituri și alte trebi gospodărești</i> , Ediția a VI-a, îngr. Rodica Pandelescu, București, 2007.
Cazacu 1997	= Matei Cazacu, <i>Studiu introductiv</i> , în <i>O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească</i> , București, 1997, p. 5–82.
<i>Cărticică folositoare</i>	= <i>Cărticică folositoare</i> , Ediție bibliofilă, Transliterare și glosar de Anna Borca, Cuvânt înainte de Simona Lazăr, București, 2005.
Chivu 1983	= Gh. Chivu, <i>Cuvinte de origine italiană într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVIII-lea</i> , în SCL, XXXIV, 1983, nr. 4, p. 342–346.
Chivu 2006	= Gh. Chivu, <i>Cartea de bucate, un manuscris singular în scrisul vechi românesc</i> , în <i>In honorem Gabriel Ștrempel</i> , Satu-Mare, 2006, p. 123–136.

- Chivu, Buză, Moraru 1992 = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, 1992.
- DA = *Dicționarul limbii române*, tom I (părțile I–III) – II (părțile I–III), București, 1913–1949.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, București, 1975; ed. a II-a, București, 1996.
- DLR = *Dicționarul limbii române (DLR)*, Serie nouă, tom VI–XIII, București, 1965–2010.
- MDA = *Micul dicționar academic*, I–IV, București, 2001–2003.
- Ursu, Ursu 2006–2011 = N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, I–III, Iași, 2006–2011.

LES LIVRES DE CUISINE, UNE SOURCE LEXICOGRAPHIQUE
INSUFFISAMMENT EXPLOITÉE

(Résumé)

Dans la perspective de l'actualisation et de l'enrichissement de la liste des sources pour la nouvelle édition du *Dictionnaire de la langue roumaine*, l'auteur montre l'utilité de l'étude attentive des livres de cuisine, à travers des exemples de mots qui sont attestés pour la première fois ou une fois seulement dans trois textes de ce type, rédigés au XVIIIe siècle et dans la première moitié du XIXe siècle.

Cuvinte-cheie: dicționar, cărți de bucate, istoria vocabularului, împrumut lexical, terminologie culinară.

Mots-clés: dictionnaire, livres de cuisine, histoire du vocabulaire, emprunt lexical, terminologie culinaire.

Universitatea din București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7
gheorghe.chivu@gmail.com

Gabriela Pană Dindelegan

ÎNȚELEPT ȘI MORT
– PARTICIPII CU ISTORIE CONVERGENTĂ –

1. DATELE PROBLEMEI ȘI SCOPUL ARTICOLULUI

Româna, ca și multe alte limbi, nu diferențiază formal participiile verbale de cele adjectivale. Numai sintaxa le poate diferenția¹; vezi diferențe de comportament sintactic între (1a-b), unde participiul are comportament verbal, și (1c-d), unde are comportament adjectival. Uneori, în aceeași utilizare, natura adjectivală și cea verbală coexistă (1e).

- (1) a. El a **apreciat** rezultatele voastre. [+formant în structura perfectului compus]
b. El este **apreciat** de colegi. [+pasiv]
c. Ea este **foarte interesată** de fizică. [+gradare]
d. Premiul s-a oferit studentei **celei mai interesate** de fizică [+gradare]
e. Asta este cartea **cea mai apreciată** de tineri. [+pasiv, +gradare]²

Și, totuși, există două verbe care, în trecerea de la latină la română, și-au diferențiat formal cele două participii (verbele *a înțelege* și *a muri*):

- *înțeles* (participiu verbal – intră în componența formelor verbale compuse: *am înțeles, aș fi înțeles, să fi înțeles, voi fi înțeles*) vs *înțelept* (participiu care a pierdut legătura cu verbul, ajungând să fie utilizat numai ca adjectiv: *persoană înțeleaptă*);

- *murit* (participiu verbal – intră în componența formelor verbale compuse: *a murit, ar fi murit, să fi murit, va fi murit*) vs *mort* (participiu care a pierdut legătura cu verbul; este folosit numai ca adjectiv: *cal mort, speranțe moarte*).

Scopul acestui articol este să analizeze și să compare istoria participiilor celor două verbe, insistând asupra situației pe care corpusul de texte din secolul al XVI-lea o înregistrează.

¹ Vezi și GALR I: 504–508; GBLR: 291.

² Exceptând participiul invariabil din componența formelor verbale compuse (1a), în celelalte ocurențe, participiul este variabil, primind, prin acord, forme de gen și de număr; acordul este o trăsătură care apare în ambele tipuri de utilizări (verbale și adjectivale). În acest sens se spune că participiul românesc este o categorie mixtă (GR, sub tipar).

2. ETIMOLOGIA ȘI ISTORIA FORMELOR

În cazul ambelor verbe, româna a moștenit din latină atât forma verbală, cât și forma participială:

înțelege, verb de conj. a 3-a, < lat. *intelligo*, -*ere*, verb moștenit numai în două limbi romanice, română și retoromană (Sala, 1988: 601, Sala, 1998: 52);

înțelept < lat *intellectus*, -*a*, participiul lui *intelligo*, -*ere*, neatestat în latinește ca adjectiv (DA: 785, Ciorănescu, 2002: 428);

muri, verb de conj. a 4-a, < lat. **mōrīre*, formă analogică corespunzătoare lat. clasic *mōrīor*, *mōri*, *mortuus sum* (Pușcariu: 1107, CADE: 1174, REW: 5681, *apud* Ciorănescu, 2002: 530); verbul de conj. a 4-a este panroman, prezent în nouă limbi romanice (it. *morire*, prov., cat., sp. *morir*, fr. *mourir*, arom. *mor*, *murire*, mgl. *mor*, *muriri*, istr. *mor*; vezi Sala, 1988: 607, Sala 1998: 54; Ciorănescu, 2002: 530);

mort < lat. *mortuus*, -*a*, formă moștenită în șapte limbi romanice (it., port. *morto*, prov., fr., cat. *mort*, sp. *muerto*) – lipsește din sardă și din occitană (Sala, 1988: 607; Ciorănescu, 2002: 522).

Odată moștenite în română, cele două verbe s-au comportat după modelul flexiunii românești, funcționând cu o paradigmă completă. Ca atare, și-au creat și participii regulate (*înțeleș* și *murit*), care, ca majoritatea participiilor românești, cunosc utilizări verbale și adjectivale. Participiile nou-create ajung să se diferențieze de participiile adjectivale primare: *înțeleș* vs *înțelept*, *murit* vs *mort*.

3. SITUAȚIA DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Participiile celor două verbe se creează analogic (în cazul lui *a muri*, verb de conj. a 4-a, se creează regulat, după modelul verbelor cu infinitiv în -i: *citi* – *citit*; în cazul lui *a înțelege*, de conjugarea a 3-a, forma analogică este oscilantă, variind între o formă de participiu „tare”, cu accentul pe radical (*înțeleș*) și una de participiu „slab”, cu accentul pe sufix (*înțelegut*). În secolul al XVI-lea, sunt înregistrate ambele tipuri de participii, tare (*am înțeleș*) și slab (*am înțelegut*), iar, corespunzător, la perfect simplu și mai-mult-ca-perfect., apar forme încorporând ambele teme (3sg. *înțelease* vs 3 sg. *înțelegu*, *înțeleguse*). În cazul lui *a muri*, verb de conjugarea a 4-a, se înregistrează o singură temă pentru perfectul verbului (vezi *murit*, *muri*, *murise*).

3.1. UTILIZĂRILE FORMELOR PARTICIPIALE ALE VERBULUI *A ÎNȚELEGE*

În secolul al XVI-lea, apar, simultan, trei forme participiale, două „legate” flexionar de verbul *a înțelege*, iar una cu „legătură” etimologică, forme prezente în următoarele ipostaze gramaticale:

• „**înțelept**” apare:

- ca adjectiv variabil, în combinație cu un copulativ (2a-g), ocurent și în vecinătatea mărcilor de gradare (2d); vezi și Coresi, T, 13, 19, 22, 54, 148, 156;
- ca bază în structura unor derivate sufixale postadjectivale: substantivele *înțelepție* < adj. *înțelept* (3a-b) și *neînțelepție* (3c), precum și verbele *a înțelepți* / *a înțelepța* < adj. *înțelept* ((3d); vezi și CC₂, 93¹⁹:

- (2) a. „Eu spui domnietale, iară domniia-ta ești **înțelept** și aceaste cuvinte să ții domniia-ta la tine”, DÎR, I
 b. „multu **ești înțeleptu**”, DÎR, XXXII
 c. „că Pătru vodă iaste domnu și om creștin, bun, dreptu, neprepus, dumnedzeiescu, cu omenie, **înțeleptu** și, prentre-aceaea, cade-i-să să aibi cinste”, DÎR, LXXXIX
 d. „că te știu că ești **mai înțeleptu** de toți iudeii”, CV, 37¹¹⁻¹²
 e. „după aceaia arată-se muiarea, că **înțeleaptă** era și cu chipu”, Coresi, CC₂, 158¹⁸ (vezi și CC₂, 85²⁰⁻²¹, 137²¹)
 f. „smericiunea ceaia **înțeleaptă** pentru Hristosū”, CC₂, 92⁶
 g. „Când va fi omul puțin greșit și va fi **înțelept** să-i dai bună învățătură [...]. Iară de va fi păcătos și cu puțină minte, să-i dai puțină învățătură”, Coresi, *Pravila*, în *Texte*, 219
- (3) a. „Întru minte să ne venimū și cu **înțelepția** să ne trezvimū”, CC₂, 134⁵
 b. „cu bună **înțelepție** și cu cucerire și cu credință curată”, CC₂, 137¹⁰
 c. „multă **neînțelepție** iaste”, CC₂, 509³⁵
 d. „și cumū scârba **înțelepți** pre elū”, CC₂, 367²⁹.

• „**înțeles**” apare:

- ca participiu invariabil în structura perfectului compus (4a-f);
- ca adjectiv variabil, prezent și în formă negativă (5);
- ca supin substantivizat (6a-d); vezi și Coresi, T, 98, 114, 229;
- ca temă participială în componența perfectului simplu și a mai-mult-ca-perfectului (7).

- (4) a. „*I pa(k)* spui domnietale ca mai marele miu de ce **am înțeles** și eu”, DÎR, I
 b. „noi de toate bine pre rând **am înțeles**”, DÎR, XXXI
 c. „**Înțeles-au** aceasta dom<nul> nostru, împăratul”, DÎR, XXXVI

- d. „măcar c-**au înțeles** măriia lui că Mihaiu voievod totu venitul și prada au luat la sine”, DÎR, XXXVI
 e. „N-ați priceputu, nic**ăți înțelesu**?”, Coresi, T, 86^r

(5) „Iară celora amu ce le e cugetul **neînțelesu**”, CC₂, 369²⁹

- (6) a. „ca să fie mai lesne **spre înțelesu** și cătră cetitū”, CC₂, 6
 b. „că pentru **înțelesul** tainei pre elū l-ară urī”, CC₂, 356²²
 c. „Că păgânii nici proroci avea, nici **înțelesulū** lu Dumnezeu”, CC₂, 457²²
 d. „împotriva adevărului și **înțelesului**”, CC₂, 528¹⁸

(7) *înțeleșū*, 1sg. o apariție, *înțelease*, 12 apariții, *înțeleaseră*, 16 apariții (în Coresi, T);
înțeleșū, pf.s. 1 sg. (CC₂, 383, 390), *înțeleasemū*, pf.s. 1pl. (CC₂, 548) + 28 de ocurențe *înțelēse*, *înțelēseră* (în CC₂)

● „**înțelegut**” apare:

- ca participiu invariabil în structura perfectului compus (8a-b)
- ca adjectiv variabil, în relație cu un copulativ (9a-b) sau ca modificator al numelui (9c)
- ca supin substantivizat, purtător de articol enclitic (10a-b)
- ca temă comună în componența perfectului simplu (11)

- (8) a. „Și ne rugăm dumilor-voastre, că **am înțelegut** că ceareți du<mi>le-voastre vamă de pre acei boi”, DÎR, XCVII, Suceava [1593-1597])
 b. „noi amū **înțelegutū**”, CC₂, 62²⁸

- (9) a. „ce câtū amu de multe în toate chipuri înțelegături fi-vorū și multe **înțelegute** sântū”, CC₂, 264³
 b. „Și blândețele voastre să fie **înțelegute** tuturorū oamenilorū”, CC₂, 119²⁸
 c. „Iară dentr-altă iaste **înțelegutulū** lucru că hitleniia și pizma și zloaba întunecă mintea omenească”, CC₂, 501³⁴

- (10) a. „și lumina fireei și lumina **înțelegutului** și adevărului”, CC₂, 254¹¹
 b. „Dereptū aceaia, frațilorū, nu **înțelegutulū** auzului nostru să-lū astupămū”, CC₂, 360²⁶

(11) *înțelegu*, 3sg. și pl. – 4 apariții (în Coresi, T).

De observat că forma *înțelept* este singura care se folosește exclusiv adjectival; apariția în formațiile postadjectivale derivate sufixal (*înțeleptie*, *a înțelepți* / *înțelepța*) este dovada cea mai clară a funcționării sale ca adjectiv propriu-zis. Celelalte două forme (*înțeles*, *înțelegut*) cunosc atât utilizări verbale (ca participii

invariabile în structura perfectului compus sau ca temă în structura formelor sintetice de perfect simplu și mai-mult-ca-perfect), cât și utilizări adjectivale, cu forme variabile, inclusiv forme de caz primite prin acord.

Faptele conduc la concluzia că, în situația lui *înțelept*, în secolul al XVI-lea, se produsese deja ruperea legăturii dintre forma adjectivală și cea verbală; *înțelept* funcționa în limbă numai ca adjectiv. Un exemplu ca (12), unde, în aceeași frază, circulă paralel *am înțeles*, dar *ești înțelept* este relevant pentru această concluzie:

- (12) „*I pa(k)* spui domnietale ca mai marele miu de ce am **înțeles** și eu. Eu spui domnietale, iară domniia-ta ești **înțelept** și aceste cuvinte să ții domniia-ta la tine”, DÎR, I.

În secolul al XVI-lea, concurente erau formele participiale asociate paradigmei verbale (*înțeles* – *înțelegut*). Ca orice participiu românesc, fiecare dintre ele apare și ca participiu invariabil (în structura formelor compuse), și ca participiu variabil. Diferă numai frecvența de apariție: forma participială tare (cu accent pe radical) *înțeles* are frecvență mai mare decât forma slabă (cu accent pe sufix). Se confirmă observația lui Ovid Densusianu a repartiției formelor slabe numai în textele lui Coresi (Densusianu, 1961: 143, 153); vezi și observațiile statistice realizate de Zamfir II (2007: 153–5), care, în afara textelor coresiene, înregistrează, ca și noi, o singură apariție a formei participiale slabe (în DÎR; vezi *supra* (8a)). Totuși, prezența formei slabe în toate cele patru ipostaze, ca participiu invariabil, ca participiu adjectival variabil, ca supin substantivizat și ca temă participială încorporată în structura perfectului simplu și a mai-mult-ca-perfectului permite să deducem că forma de participiu slab nu e deloc „suspectă”, „insolită”, periferică³. Credem că paralelismul celor două forme *înțeles* și *înțelegut* este de același tip cu oscilația unor participii similare de conjugarea a 3-a (*fapt* – *făcut*, *învins* – *învăncut*; vezi Zamfir II, 2007: 127–129, 152–153).

3.2. UTILIZĂRI ALE PARTICIPIILOR VERBULUI *A MURI*

Cele două forme participiale ale verbului *a muri*, „legate” flexionar, respectiv etimologic cu verbul, sunt prezente în următoarele ipostaze gramaticale:

³ Vezi, în același sens, și observația categorică a lui Gheție (1989: 433): „Formele analogice de tipul *înțelegut* nu sunt niște creații ale lui Coresi sau ale colaboratorilor săi, după cum afirmă O. Densusianu, ci fenomene care au circulat în secolul al XVI-lea într-un teritoriu cuprinzând Muntenia și Bucovina”.

Forma *înțelegut* este înregistrată, izolat, și după secolul al XVI-lea, tot în aria muntenească. Apare în secolul al XVII-lea, la Staicu Grămăticul din Târgoviște, în *Lexicon slavo-român*: *înțelegut-am*; același radical este cuprins și în forma perfectului simplu *înțelegui*, prezentă în traducerea lui *Varlaam și Ioasaf* a lui Udriște Năsturel din 1648 (informațiile privind secolul al XVII-lea ne-au fost comunicate de Alexandru Mareș). Forma *înțelegut* este înregistrată și mai târziu, la Caragiale (apud Hristea 1958: 192: „Ai **înțelegut** unde bătea vorba Tarsiții prioteasa!”, „M-ai **înțelegut** care va să zică?”); este prezentă și în secolul al XX-lea, și tot în partea sudică, în județul Olt (apud Gheție, *art. cit.*: 435). Tot în zona muntenească, este înregistrată cu funcționare adjectivală: *neînțelegut* – *neînțeleguți* și în DGS, II: 361 (despre copii „neascultător, neînțelegător”).

● „mort” apare:

- ca adjectiv variabil, în poziție de nume predicativ (13a-b)
- ca adjectiv substantivizat, purtător al articolului definit sau al altui determinant (14)

(13) a. „că fiul meu **mort** era și învise”, CC₂, 21¹³

b. „să fim **morți** păcatului și să fim vii lu Hristos”, CC₂, 69¹⁹

(14) a. „ca să dea [...] 60 de florinți pentru **mortul** și pentru cei oameni vătămați”, DÎR, CXI

b. „Cine va vedea **mortul** înviat”, Coresi CC₂, 31³¹

● „murit” apare:

- ca participiu invariabil în structura perfectului compus (15a-c) sau a condiționalului perfect (15d)
- ca adjectiv variabil, în poziție de nume predicativ (16a-b):

(15) a. de au **murit**, DÎR, LXIX, au **murit**, DÎR, CXIII

b. au **murit**, 3 pl., CV, 69^{7/10}

c. 3 sg. și pl. au **murit**, CC₂, 77⁸, 81⁹, 97¹⁰, 116³⁶⁻³⁷, 134¹⁸, 136³⁷;

d. „Doamne, de-ai fi fost cicea, n-ară fi **murit** fratele nostr”, CC₂, 97¹⁵

(16) a. „suflet **murit** în păcate să-l strige”, CC₂, 386²⁴

b. „și noi, ce-am fost **muriți** în păcate”, CC₂, 199²²⁻²³

Construcția din (16b) poate fi interpretată și ca „formă supracompusă de perfect” (Zamfir II, 2007: 165), cuprinzând una dintre rarele situații de limbă veche cu participiu acordat intrat în componența formelor verbale compuse.

Comparând cele două forme (*mort*, *murit*), se constată că forma *mort* este utilizată numai adjectival (se cuprind aici și situațiile de adjectiv substantivizat), în timp ce *murit* are ambele utilizări: verbală și adjectivală, chiar dacă cea adjectivală (16a) este mai puțin frecventă. În cazul lui *mort*, materialul atestă că, în sec. al XVI-lea, se produsese deja „ruperea” celor două forme (adjectivală vs verbală). Spre deosebire de *mort*, *murit* aparținea unei paradigme verbale complete, în cadrul căreia forma de participiu are caracteristicile generale participiilor românești: utilizare verbală și adjectivală.

4. UTILIZĂRILE DIN ROMÂNA ACTUALĂ

- **Verbul inacuzativ a muri** își folosește participiul numai cu valoare verbală (intră în structura formelor verbale compuse). Se deosebește, astfel, de comportamentul curent al verbelor inacuzative⁴, în sensul că nu-și adjectivizează participiul (*om

⁴ Inacuzativele, ca și tranzitivele, dar spre deosebire de inergative, își adjectivizează participiul, adjectivizarea participiului fiind unicul test sintactic românesc pentru distingerea celor două subclase de verbe intransitive (vezi GBLR: 282).

murit, **pisică murită*). Locul participiului adjectival este ocupat de vechiul adjectiv participial latinesc (*om mort*, *pisică moartă*), iar, în stilul înalt, de participiul adjectival al sinonimului neologic *a deceda* (*om decedat*). Motorul de căutare google indică 2 apariții ale sintagmei *murite de foame* vs 293.000 de apariții ale sintagmei corespondente *moarte de foame*.

Această utilizare a formei *mort* vine să refacă o paradigmă de mult apusă, atrăgând adjectivul *mort* într-un tipar de folosire tipic participială (vezi *infra*, tabel).

Ca abstract postverbal, se folosește substantivul moștenit din latină *moarte* și, mult mai rar, supinul substantivat *muritul* (motorul de căutare Google indică, pentru *muritul*, 12.000 de apariții); este unul dintre puținele verbe care acceptă greu, în limba actuală, infinitivul lung: ?*murirea* (totuși, sistemul de căutare Google indică 8000 de rezultate; mult mai frecventă este forma negativă *nemurirea*).

• **Verbul tranzitiv a înțelege** are o paradigmă completă, incluzând și forma participială *înțeles*, cu ambele utilizări, verbală și adjectivală. Ca participiu adjectivat al unui verb tranzitiv, apare cu valoare pasivă, atât în forma afirmativă (17a), cât și în cea negativă (17b); nu se folosește cu valoare activă (18a). Absența unui participiu cu sens activ poate fi suplinită de adjectivul cu origine participială *înțelept* (18b):

(17) a. cursuri bine **înțelese**, măsuri insuficient **înțelese**;

b. Se crede **neînțeleasă**.

(18) a. *om **înțeles** „care înțelege”;

b. om **înțelept** „care înțelege multe”.

VERB	PARTIDIPIU VERBAL	PARTIDIPIU ADJECTIVAL
<i>a înțelege</i> (verb tranzitiv)	<i>înțeles</i> (au <i>înțeles</i>)	<i>înțeles</i> – <i>înțeleasă</i> (lecție <i>înțeleasă</i>)
<i>a muri</i> (verb inacusativ)	<i>murit</i> (au <i>murit</i>)	Ø (*om <i>murit</i> ; atras <i>mort</i>)

Ca abstracte postverbale, folosește, paralel, infinitivul lung *înțelegerea* și supinul substantivat *înțelesul*, în construcții care tind să se specializeze semantic (vezi (19) vs (20)); supinul substantivat se utilizează mai frecvent ca substantiv concret, numărabil (20), în timp ce infinitivul lung (19) are utilizare de abstract verbal:

(19) **înțelegerea** situației;

(20) **înțelesul** cuvântului „semnificație, sens”.

5. CONCLUZII

În secolul al XVI-lea, pentru ambele verbe, se produsese deja scindarea formei adjectivale de cea verbală; formele moștenite *înțelept* și *mort* nu mai făceau parte din paradigma verbală, funcționând numai ca adjective.

În secolul al XVI-lea, circulă, cu toate utilizările proprii participiilor românești, și participiile analogice ale celor două verbe (*înțeleș, murit*). În cazul lui *a înțelege*, verb de conjugarea a 3-a, sunt înregistrate câte două forme participiale analogice (*înțeleș / înțelegut*). Apariția formei slabe în toate cele patru utilizări (ca participiu invariabil, ca participiu adjectival variabil, ca supin substantivizat și ca temă participială încorporată în structura perfectului simplu) este dovada cea mai clară că forma de participiu slab nu e deloc periferică. Oscilația între forma tare a participiului și forma slabă caracterizează și alte verbe de conjugarea a 3-a din epocă.

Evoluția convergentă, până la un moment dat, a formelor participiale ale celor două verbe are și aspecte care le diferențiază. În absența unui participiu adjectival de la verbul *a muri* (**om murit*), vechiul participiu *mort* este atras în locul rămas neocupat, refăcându-se, măcar ca funcționare, o paradigmă de mult apusă. Spre deosebire de *a muri*, verbul *a înțelege* are capacitatea de a-și adjectiviza participiul, astfel că cele două forme *înțeleș* și *înțelept* coexistă fără legătură paradigmatică între ele.

CORPUS

Coresi, Diaconul Coresi, *Cartea cu învățătură* [1581], publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Atelierele Grafice Socec, 1914.

Coresi, T, Coresi, *Tetraevanghelul* [1561]. Editată de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei Române, 1963.

CV, *Codicele Voronețean* [1563–1583]. Editat de Mariana Costinescu, București, Minerva, 1981.

DÎR, *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareș, București, Editura Academiei, 1979.

Internet.

Texte, Ion Gheție (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*. I. Catehismul lui Coresi, II. Pravila lui Coresi, III. Fragmentul Teodorescu, IV. Glosele Bogdan, V. Prefețe și epiloguri, Editura Academiei, 1982.

BIBLIOGRAFIE ȘI DICȚIONARE

Ciorănescu, 2002, A. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. București, Saeculum I. O. DA, Academia Română. *Dicționarul limbii române*. (1913–1948). București, Socec, Universul, Monitorul Oficial.

Densusianu, 1961, O. Densusianu, *Istoria limbii române*. I, II, J. Byck (ed.) București, Editura Științifică.

DGS, Maria Marin (coord.), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. II, Editura Academiei Române, 2010.

Embick, 2004, D. Embick, *On the Structure of Resultative Participles in English*, în *Linguistic Inquiry* 35, 3: 355–92.

GALR, Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, I–II, Editura Academiei Române, 2008.

GBLR, G. Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.

- GR, *The Grammar of Romanian*, Edited by Gabriela Pană Dindelegan, Oxford University Press, sub tipar.
- Gheție, 1989, I. Gheție, *În legătură cu formele analogice înțelegut, înțelegui, înțelegusem*, în SCL, XL, nr.5, 433–5.
- Hristea, 1958, Teodor Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale*, în „Contribuții la istoria limbii literare în secolul al XIX-lea”, vol. al II-lea, p. 191–230.
- Papahagi 1963, T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân: general și etimologic*. București: Editura Academiei.
- Rivière, 1990, N. Rivière, *Le participe passé est-il verbe ou adjectif?*, în *Travaux de linguistique et de philologie* 28: 131–69.
- Sala, 1988, M. Sala (coord.), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Sala, 2006 [1998], M. Sala, *De la latină la română*. București, Univers Enciclopedic.
- Zamfir II, 2007, D. M. Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București, Editura Academiei Române.

ÎNȚELEPT AND MORT, TWO PARTICIPLES WITH CONVERGENT EVOLUTION

(Abstract)

The author aims at analyzing and comparing the history of two participial forms inherited from Latin – *înțelept* ‘understand’ (the participle of the verb *intelligo*, -*ěre*) and *mort* ‘die’ (the participle of the verb *mōrīor*, *mōri*, *mortūus sum*). In the transition from Latin to Romanian, these participles lost the inflectional connection to the corresponding verbs, which led to their exclusively adjectival usage. In Romanian, the aforementioned verbs have developed a complete paradigm and created regular analogical participle forms (*înțeleș* / *înțelegut* and *murit*). The newly created participles came to differentiate from the primary adjectival participles: *înțeleș* / *înțelegut* vs. *înțelept*, *murit* vs. *mort*. The author insists on the usage and relationship between the participial forms (inherited and analogical) in the 16th century texts.

Cuvinte cheie: participiu moștenit, participiu analogic, participiu adjectival, participiu verbal, forma tare vs forma slabă a participiului, latină, limba secolului al XVI-lea, limba actuală.

Keywords: inherited participle, analogical participle, adjectival participle vs. verbal participle, strong form vs. weak form of the participle, Latin, 16th century language, nowadays language.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13
Universitatea din București. Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet, nr. 5–7*

NOTE LEXICALE ȘI ETIMOLOGICE

ALALTE „olate”. În colecția de literatură populară *Butea junilor*, publicată de Ilie Moise, la Sibiu, în 1976, la p. 119, întâlnim cuvântul *alalte*, într-o baladă culeasă din localitatea Cârțișoara, jud. Sibiu: „– Tu Silvio, d-ochi-și negri / Ia coasă-mi și mie de-un guler/ Un guler învoinicesc/ Un prapor împărătesc / Și alte mai mari domnești / Că eu ție ce-ți voi dară? / Daț-voi multu cu pământu / Și cetatea jumătate / Din *alalte* a treia parte”.

În mod normal, ultimul vers trebuia să sune: „Din *olate* a treia parte”, *olat*, pl. *olate*, s. n. (învechit) însemnând „provincie, regiune, teritoriu”, p. ext. (mai ales la pl.) „împrejurime, parte (a locului)” și 2. (învechit și regional, mai ales la pl.) „moșie; gospodărie (mare)”, p. restr. „clădire, acaret”. Ieșit din uzul curent, *olate*, prin etimologie populară, a fost înlocuit cu *alalte* „celelalte”.

ASIN. Cuvânt moștenit din lat. *asinus*, *asin*, după cum menționează DA s.v., odinioară era popular și-l găsim atestat până prin secolul al XVIII-lea, când începe a fi înlocuit prin sinonimul „măgar”. În secolul următor a fost introdus din nou în limbă, de câțiva scriitori cu tendințe de latinizare.

Relativ mai aproape de zilele noastre l-am întâlnit notat într-o variantă a baladei „Miorița”, culeasă în 1978, de la o informatoare de 33 de ani din satul Jupânești, de lângă Făget, jud. Timiș, publicată de C. Vesălău, în volumul *Sub poale de codru verde. Balade populare din Banat*, Timișoara, Editura Facla, 1987, p. 15: „Iar cel mai micuț / Care-i mai drăguț / Are oi mai multe, / Mândre și cornute, / Câinii mai bărbați, / *Asini* încărcăți / Purtându în spate, / Desagi cu bucate”.

În balada culeasă de Al. Russo și publicată de Vasile Alecsandri, locul asinilor din balada bănățeană este luat de cai: „Și-are oi mai multe / Mândre și cornute, / Și *cai* învățați / Și câni mai bărbați!”.

CERBULEA. Cuvântul, o formație insolită de la *cerb* cu suf. compus *-ulea*, neînregistrat nici de DA nici de MDA, însemnând „ciută, căprioară, femelă a cerbului”, a fost notat de Maria Ioniță, în volumul *Drumul urieșilor. Basme, povești și legende din Apuseni*, Cluj, Editura Dacia, 1986, p. 53: „Da’ [mama copilului] nu să mai face [făceă] muiere să face [făceă] într-o *cerbule* [cerbulea], da’ nu ca celelalte, ci o *cerbule* [cerbuleă] neagră”.

DE. Prepoziția *de* cu valoare adverbială, care ajută la formarea comparativului obișnuit în limba veche (cf. „cine iubește tatăl sau mama mai vârtos *de* mine” – Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, Editura Științifică, 1961, p. 253) și prin Țara Hațegului (cf. „Că eu sânt mai mare / *De* voi *de* amândouă” [...] „Ba eu sânt mai mare / *De* voi *de* amândouă” – Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 271), ca și în dialectele aromân (cf. *ma dișteptu di nâs* „mai deștept decât el” – DDA) și meglenoromân (cf. *mai juni di tini* „mai voinic decât tine” – Capidan, *Meglenoromânii*, III, p. 108), a fost notat din Măguri-Răcățau, jud. Cluj, de Maria Ioniță, *Cartea vâlvelor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 106: „Copiii și ei au ieșit cu cele două lemne, mai târziu *de* el”.

DOINIC. Adjectivul *doinic*, însemnând „doinitor, cântăreț”, neînregistrat în DLR, a fost notat într-o poezie populară din sudul Transilvaniei de Ion Bogdan, *Cântece populare din Țara Făgărașului*, publicat în *Folclor din Transilvania*, II, București, Editura Minerva, p. 203: „Și Ion te-am numit, / Că-i nume mai potrivit, / Potrivit ca florile / *Doinic* ca și mierlele”.

Evident, cuvântul este un derivat de la *doină* cu ajutorul suf. *-nic* arătând pe posesorul unei calități (cf. *amarnic*, *cucernic*, *datornic*, *dornic* etc.). Menționăm că termenul nu apare nici în glosarul care însoțește volumul.

FIM. Ca în ar. (*h'im*) și în megl (*im*), în două exemple din Susani, comuna Ignești, jud. Arad, pentru pers. 1 pl. la indicativ prezent a fost consemnată forma *fim* (< lat. *finus*), obișnuită pentru conjunctiv: „Și să bem ca niște frați / Că nu știu cât *fim* fărtați, / Că ne-ar da domnii legați / Și în fiere ferecați”, respectiv în ghicitoarea: „Mă aveți, da nu mă vedeți / Ș-atunci când vorbim, / Nu știu dacă *fim* / Laolaltă nu trăim”.

Fim „suntem”, din exemplele de mai sus extrase din *Folclor din Transilvania*, VIII, București, Editura Minerva, 1986, p. 20, 233, se alătură celorlalte concordanțe dintre graiurile dacoromâne de vest și cele românești sud-dunărene, în speță aromâne și meglenoromâne.

IL. Cuvântul, neînregistrat în dicționare, nici în DA, este dat de Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, Editura Academiei, 1968, p. 9, ca sinonim al lui *brad*, arbore din familia pinaceelor. Cu circulație în Bucovina, *il* provine din ucr. *il* (cf. ucr. lit. *jalina* „brad” *Albies pectinata*), înrudit cu rus. *elī*, bielorus. *elka*, bg., maced. *ela*, scr. *jela* etc. (vezi O. S. Melničuk (redactor șef), V. T. Kolomici, O. B. Tkačenko, *Etimologičnij slovník ukraińskoï movi*, t. II, Kiev, 1985, p. 324).

LOBOGEA, LOBOGICĂ. *Lobogea* și *lobogică* (cu pronunțarea bănațeană a lui *d* urmat de sunete palatale: *ḍ*) sunt două derivate diminutive de la *lobodă*, neînregistrate de DLR, dar notate de Emilian Novacoviciu: „Frunză verde *lobogea* [lobodă] / O să-mi joc băluța mea / Frunză verde *lobogică* [lobodică] / Doru-i mare din nimică”.

Lobogea provine din *lobodă* + suf. *-ea* (< lat. *-ella*), iar *lobogică*, din *lobodă* + suf. *-ică*.

Tot la Emilian Novacoviciu găsim și un alt derivat de la *lobodă*, de data aceasta format cu suf. *-ină*: *lobodină*, fără pronunțarea specifică graiului bănățean [*lobodînă*]: „Ce suspini așa nevastă? / Ea suspină că-i de vină, / Umblă seara prin grădină, / Să culeagă *lobodină* / Să-și deie la frați de cină” (p. 53–54). Ultimul derivat este notat și de Lucian Costin, *Graiul bănățean (Studii și cercetări)*, vol. II, Turnu Severin, 1934, p. 124; cu rostirea „bănățeană”: „Mă mână mama în grădină / Dup-un fir de *lobogină*” (text cules de la P. Suru din Slatina Mică, numele localității actuale Slatina Timiș, jud. Caraș-Severin).

LUNĂ. *Lună* „semn pe piele, aluniță” (< *alună* ‘idem’, prin afereza lui *a-*), neînregistrat nici în DLR, apare în colecția de *Povești populare din Transilvania culese prin elevii școlilor din Blaj (1863–1878)*, București, Editura Minerva, 1987 (ediție îngrijită de Ioan Cuceu și Maria Cuceu, cu prefață de Ovidiu Bârlea). Povestea a fost culeasă din Hăghig, jud. Covasna, termenul cunoscând două ocurențe: „În chipul acesta văzu feciorul *luna* de pe spatele muierii prietenului său”, respectiv, „...pe spinare are un semn ca *luna*” (p. 92). Prin afereza lui *a-* din *alună*, *lună* „semn, aluniță” devine omonim cu *lună* „astrul nopții” și termen calendaristic specific numai dacoromânei (cf. în ar. și megl. *mes* (< lat. *mensis*), în ir. *miseș* < cr. *mijesec*, în variantă ikaviană *misec*).

MOCERĂ. MOCIRLĂ. DLR, t. VI, fasc. 10 și 11, înregistrează termenul *moceră*, în calitate de cuvânt-titlu, cu accentul pe prima silabă [*móceră*], având sensurile „mocirlă” și „teren mlăștinos acoperit cu stuf (ALR II 6285/346, 353, 362), cu rogoz (ALR I 1913/361), cu trestie” (Izvorul Dragoș, raionul Vișeu) (GLOSAR REG.). În Țara Oașului, *móceră* denumește un „loc acoperit cu tufişuri, loc mlăștinos” (I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, p. 51). După aceeași lucrare lexicografică, termenul este cunoscut prin Transilvania și Maramureș. Primul sens „mocirlă” este ilustrat de DLR cu unele citate din Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. 226 și din I. Bârlea, *Cântece populare din Maramureș. Descânțete, vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1924, p. 72. Tot din Maramureș, mai exact din Budești, fostul raion Sighet, termenul a fost obținut ca răspuns la Chestionarul IV (*Nume de loc și nume de persoană*), iar din Negrești-Oaș, (pct. 346) a fost înregistrat de ALR II ca răspuns la întrebarea 5059 (loc apăsos).

Ca variantă fonetică a lui *móceră*, accentat *mocîră*, ultima formă a fost înregistrată de ALR I la întrebarea 1913 (rogoz) din punctul cartografic 361 (greșeală pentru 351 Berbești, fostul raion Sighet) și din punctele 346 și 353, adică din Bârsana, respectiv din Borșa, fostul raion Sighet (ALR II), La întrebarea 6285 (stufărie). După cum se vede din cele de mai sus, afirmația că termenul nostru circulă și prin Transilvania nu corespunde realității, atestările consemnate de DLR provenind numai din Maramureș și din Țara Oașului.

Drept etimon, DLR indică magh. *mocsár*. O formă identică cu magh. *mocsár*, găsim în ucraineană *močer*, având sensurile germ. „Morast, Moor, Sumpf, Bruche, Bruchmoor, verwachsener und sumpfiger Ort”, adică „mlaştină, smârc, mocirlă, teren mlăştinos”, după cum consemnează Jürgen Udolph, *Studien zur slawischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, Heidelberg, Karl Winter – Universitäts-verlag, 1979, p. 92. Din acest punct de vedere termenul din nordul ţării ar putea avea etimologie multiplă, deşi lipsa lui în Ardeal ar indica doar origine ucraineană. Dar şi mai apropiate de forma cuvântului românesc – *moceră* –, se dovedesc a fi cele ucr. *močara* şi *móčara* (în special ultima), având aceleaşi sensuri ca şi *moçar* (idem, *ibidem*).

Înrudit semantic şi formal cu *moceră* este *mocirlă*, s. f. al cărui sens principal, după DLR, este de „apă stătătoare (de mică întindere) provenită din ploi, revărsări etc. şi plină de mâl, de noroi, smârc; loc mlăştinos, noroios; noroi, mâl”. Cele mai multe dicţionare dau drept etimon al rom. *mocirlă*: sl. **mocilo* < **moči(d)lo*. Aceasta ar explica însă greu grupul consonantic *-rl-* din română. Jürgen Udolph (*lucr. cit.*) crede că rom. *mocirlă* este rezultatul unei contaminări între *moceră* şi *mocilă* < **močilo* < **močidlo*. Textual lingvistul german spune, referindu-se la *mocirlă*, „es scheint sich dabei allerdings um eine Kontamination aus **močerъ* und **moci(d)l* – zu handeln”. Din cele spuse de J. Udolph ar rezulta că fenomenul contaminării ar fi avut loc pe teren slav, de unde a pătruns în română.

PĂLATIC. *Pălatic* adj. şi s. notat *pălatec*, având sensul „nebun, netot”, este înregistrat de Ion Vasiu în romanul *Am plecat din sat*, Bucureşti, Editura Eminescu, 1979: „Muierile ziceau că-s *pălatec* şi căpcăun, că nu-s poamă bună şi câte altele” (p. 720). Termenul, neînregistrat nici de DLR, t. VIII, partea 1, litera P, p-păzui, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, pare a fi un derivat de la *paliu*, *-ie*, adj. cu circulaţie prin Muntenia şi Oltenia însemnând „nebun, aiurit, trăsnit; prost”, probabil, prin schimb de sufix *-iu* / *-atic*, fiind atras de derivate precum *zănatic* (lat < **dianaticus*), *lunatic* (< *lună* + *-atic*), cu sensuri apropiate. *Paliu*, *-ie* este dat de DLR, t. VIII, p. 39–40, cu etimologie necunoscută. Acelaşi dicţionar face însă trimiterea şi la *pală*⁵, s. f. (învechit şi regional; mai ales la pl., în legătură cu verbe ca „a avea”, „a apuca” etc.) însemnând „capriciu, toană”, tot cu etimologie necunoscută. *Pală*⁵ pare a fi un derivat regresiv de la *păli* (< v. sl. *paliti*), folosit mai ales la diateza pasivă: *a fi pălit*, de unde adjectivul de provenienţă participială *pălit* (prin vestul Munteniei, despre oameni) „nebun, aiurit, Țicnit”: *A rămas pălit din spăimi* (Undescu, *Glosar*, apud DLR, t. VIII, partea 1, p. 256).

PĂTRĂNTĂŞ. *Pătrăntăş* s. însemnând probabil „cartuşieră”, neînregistrat de DLR, l-am găsit notat într-o doină de cătănie, culeasă în 1872 de Todoran Nicolae, originar din Cheslăr, jud. Sibiu, elev în clasa a VI-a la Blaj, publicată în colecţia lui Ioan Urban Jarink şi Andrei Bârseanu, *Doine şi strigături din Ardeal*, Bucureşti, Editura Academiei, 1968 (ediţie definitivă, studiu introductiv, note şi

variante de Adrian Fochi), p. 717: „Că tu [împărate] bin' m-ai îmbrăcat / În loc de car cu patru boi / *Pătrântașul* dinapoi, / În locul biciului / Teaca panganetului”. Într-o variantă din localitatea Ocișoara, jud. Alba, termenul are forma *patrântăș*.

Etimonul celor două variante îl constituie germ. *Patronentasche* „cartușieră”.

PĂZĂUCĂ. *Păzăucă*, s. f. însemnând probabil „bucătăreasă” (cf. *păzitor* „bucătar”, *păzitură* „mâncare gătită”, *păzeală* „mâncare gătită; regional păzitură”, spec. „rântaș” – DLR, t. VIII, litera P, toate derivate de la *păzi*), neînregistrat de dicționar, nici de DLR, l-am întâlnit în volumul de *Povești* citat al lui I. Micu Moldovan: „Ursul s-a dus de a adus butuci pentru foc și mnere [= miere], porcul a săpat morcovi și legumi, lupul a adus berbeci și i-a belit, iară vulpea a fost *păzăucă*, a pus și a grijit de oale” (p. 186).

Cuvântul pare a fi un derivat de la un neatestat **păzău* „bucătar” (< *păzi*, vb. IV, tranz.) (prin Transilvania și Banat, complementul indică mâncarea) „a pregăti, a găti” + suf. -ău cu valoare de nume de agent (cf. *lingău*, *mâncău* – SMFC II 202) + suf. motional -că, sufix ce ajută la formarea femininelor de la masculine (cf. *româncă* < *român*, *orășeancă* < *orășean*, *țărancă* < *țăran* etc.).

PLĂȚIȚĂ. Cuvântul, neînregistrat de dicționare, nici de DLR, însemnând „spată, lopățiță”, l-am întâlnit în volumul *Cântece și hore culese din gura poporului 1865*, datorat lui Zaharia Bena și publicat la Alba Iulia în 1996, într-o ediție îngrijită de Mircea Cenușă. Cuvântul apare într-o strigătură satirică: „Vai, bărbată-i mândra mea / Bărbată-i dracu s-o ia, / Că-ntr-o lună toarce-o lână / Și mânc-un sac de făină / Și-o *plățiță* de slănină”.

Termenul provine din *lopățiță*, cunoscut mai ales în Banat, însemnând „spată (în special de porc), uneori și cu partea musculoasă de pe porțiunea superioară a membrilor anterioare folosită în alimentație” (< srb. *lopatica* „omoplat, scapula”).

Lopățiță a suferit, probabil, mai întâi o metateză > **oplățiță*, de unde, printr-o falsă analiză o fiind considerat articol nehotărât sau numeral cardinal, s-a spus *o plățiță* și în sfârșit, *plățiță*.

PREVESTERI. Neînregistrat de dicționare, nici de DLR, *prevesteri*, s. m. pl. apare într-o orație de nuntă culeasă de la Păuca, jud. Alba și publicată în volumul *Cine m-a dat dorului*, Alba Iulia, 1972, p. 11: „Tânăr crăișoru nost, când o văzut [ciutulina] / Tare i-o plăcut. / El diminează s-o sculat, / Față albă și-o spălat, / Păr negru și-o cheptănat, / Mândră oaste și-o adunat: / Cincizeci de feciori de boieri / Patruzeci și nouă de *prevesteri* / Fără unu-doi de nu-i suta”.

Termenul pare a fi un sinonim al lui *prevestaș*, s. m. (regional; cu sens neprecizat, probabil) „crainic, vestitor, trâmbițaș”, înregistrat de Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei*, din Colacu-Panciu (apud DLR), un derivat din *prevesti* + suf. -aș. Și termenul de pe valea Secașului Mic, *prevesteri*, este tot un derivat de la *prevesti* dar cu suf. -ar, -er, pl. -eri.

RĂMIG. Substantiv (regional) *rămig* este înregistrat de DLR din Haţeg, preluat fiind din *Mic glosar dialectal alcătuit după două manuscrise din Biblioteca Centrală de la Blaj* din 1887, publicat de Romulus Tudoran la „Cartea Românească” din Cluj, 1949, p. 20, cu sensul „bucăţea, rămăşiţă”. În *Mic[ul] glosar* nu este dată şi forma de plural. Tot DLR notează termenul *rămiguri* s. f. pl. (regional) în Păuşeşti Otăsău (Băile Govora) pe care l-a preluat din *Glosarul regional* al lui Petre Coman, publicat în 1939 la Bucureşti sub auspiciile Academiei Române, Memoriile Secţiunii literare, Seria III. Tom. IX. Mem. 5, cu semnificaţia „rămurele mărunte şi uscate, căzute din pomi”. Termenului nu-i este indicată forma de singular, dar aceasta nu poate fi decât *rămig*.

Într-o lucrare lexicografică recentă, şi anume, *Dicţionarul graiurilor daco-române sudice. vol. III, literele P-Z*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011 (coordonator Maria Marin), p. 144, citim: *rămig* s. n. pl. *rămiguri* după *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, harta 208, cu specificarea „rar” în jud. Olt, cu semnificaţia „vreasc”.

Cu sensul de „uscătură”, sinonim cu *rădiuri* sau *răduri*, *hăscote*, *rămiguri* a fost notat de Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, III, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1966, p. 33, 34, 35, din localitatea Cerişor, jud. Hunedoara.

Pentru etimologia lui *rămig*, din Haţeg, întrucât acesta a fost glosat „bucăţică, ramadita”, DLR îl pune în legătură cu *a rămâne*, iar pentru *rămiguri* din Păuşeşti Otesău – Băile Govora, trimiterea se face la *ram*¹ (< lat. *ramus*).

După părerea noastră, *rămig* este un singular refăcut din *rămiguri*, iar acesta din *rămicuri*, pluralul lui **rămicură* < lat. **ramicula* < **ramica* „Leiterprosse” „fuscel de scară” (păstrat în fr. *manche* – REW 7026) + suf. dimin. *-ula*, fără sincopa lui *u* între *c* şi *l*; cf. şi megl. *hîcură* „fărimitură” < **micula* < *mica*. Pentru transformarea lui *c* în *g*, cf. *beţigaş* „băţ mic” < *băţ* + suf. compus *-igaş* (< *-icaş*); precum şi *furnigă* în Mehedinţi şi ar., megl. *furnigă*, ir. *frunige* (CDDE 697) < lat. *formica*, *-am*, cu trecerea lui *m* la *n* prin disimilare sub influenţa labiale iniţiale (CDDE 697).

RUICĂ. În colecţia de folclor inedită a lui Alexiu V, *Flori de câmp*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976, publicată de R. Todoran şi I. Taloş, apare de două ori, s. f. *ruică* în sintagma *ruică păsărea*: „La fântâna corbului / În mijlocul codrului / Cânt-o *ruică păsărea* / Nime-n lume n-o-auzea, / Numa-un ficior de-mpărat, / De-auzit o auzea / Şi din gură aşa grăia: / –*Ruică, ruică păsărea* / Haide cântă-n curtea mea, / Că io bine te-oi ţinea, / Cu pită de grâu curat, / Cu vin roşu străcurat” (p. 274–275).

Textul este cules din Cisteiu Român (azi Cistei, com. Mihalţ, jud. Alba – n.n., V. F.) de la Sim[ion] Şerban, st[udent].

În glosarul care însoţeşte lucrarea, termenul nu este inclus.

În ceea ce privește etimologia, el este fie o prescurtare din *păsăruică* (< *pasăre* + suf. *-uică* < *uie* + *-că*) pentru care vezi DLR, t. VIII, partea 1, litera P, *p* - *păzui*, București, EA, p. 313, fie un derivat cu sufixul moțional *-că* de la *rui*, s.m. (Ornit. regional, Turda) 1. „ciocărlan” (Galeride cristata), notat de Mihail Băcescu, *Păsările în nomenclatura și viața poporului român*, București, EA, 1961, p. 151, 2. „ciocârlie” (*Alauda arvensis*) (Vâlcele – Turda), notat de Romulus Todoran în *Materiale și cercetări dialectale* [I], București, Editura Academiei, 1960, p. 91 (vezi DLR, t. IX, litera R, București, EA, 1975, p. 607, s. n. *rui*³). Pentru alte derivate cu suf. moțional *-că* de la masculine, cf. *boldeică* „cățelușă mică și foarte simțitoare” < *boldei*, *catârcă* < *catâr*, *coteică* „cățelușă” < *cotei*, *ogarcă* < *ogar*, *puică* < *pui* (G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 229), iar pentru sufixul diminutival *-uică* (< *-ui* + *-că*), cf. *căsuică* (< *casă*), *ceteruică* (< *ceteră*), *meliuică* (< *meliță*) (idem, *ibidem*, p. 230). *Ruică*, art. *ruica* a mai fost notat de Vasile Popoviciu, *Monografia comunei Pătaș (Nerapattas). Sol, graiu, credințe și obiceiuri locale*, de la parohul Pătașului, Caransebeș, 1914, Tiparul Tipografiei Diecezane, p. 87, fără nici o explicație suplimentară într-o ghicitoare despre *pușcă*: *Rage ruica în pădure*.

URLIȘ. Neînregistrat nici în DLR t. XII, partea a 2-a, litera U, *urlîș*, s. n., însemnând „coborâș”, este consemnat din Sohodol, jud. Alba, de Maria Ioniță, *Drumul urieșilor*, p. 145: „Mă duc la moară, pui sacii-n car, pui boii la car, când fusei la on *urlîș*, ce să mai iasă boii cu caru! Nu mai puteau ieși. Ieu boii-i pui în car, pui sacii la car și ieșii *urlîșu*”.

Cuvântul este un derivat cu suf. *-iș*, care aici desemnează acțiunea și locul pe care se efectuează (cf. *coborâș* < *coborî*, *pogorâș* < *pogorî*, *suiș* < *sui* – G. Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, p. 350) de la *urla* (prin Transilvania adesea urmat de determinări ca „la vale”, „de la munte”) „a merge la vale, a coborî” (< lat. *ululare*).

Evoluția semantică de la „a produce zgomot” la „a coborî”, după S. Pușcariu, DR, V, p. 423, „este explicabilă la strămoșii noștri care locuiau în munți, unde adesea pietrele dislocate de pasul celui ce se lăsa repede la vale producea un zgomot mare și unde turmele ce coborau se auzeau de departe vind”. Coborâtul de la munte la șes, de la vărat la iernat, era însoțit și de sunetul unor instrumente ca buciul sau tulnicul. Cf. și *a tuna* „a coborî”, *a tuli* „a coborî”, băn. *a bui* „a coborî” (Pușcariu, *ibidem*, p. 421–425; idem, *Limba Română. I. Privire generală*, București, 1940, p. 163).

VISTRULIȚĂ. *Vistruliță* s. f. neînregistrat de DLR a fost notat de la Voila, jud. Brașov, de Ion Apostol Popescu în culegerea *Poezii populare din Ardeal*, publicată în *Folclor din Transilvania*. VIII, București, Editura Minerva, 1986, p. 433, în următorul context: „Rupe [Oara] flori / Târziu înspre cântători / Și-mpletește-o cununiță, / Cununiță-vistruliță... / Vin trei juni / Cu [normal *ca*, – n.n., V. F.] trei păuni / Unu-i cere-o *vistruliță*”.

După cum reiese din textul de mai sus, *vistruliță* are semnificația „cununiță” și reprezintă un diminutiv de la *vârstă*² (prin Transilvania) „mănunchi, buchet (de flori); podoabă (constând dintr-un mănunchi de flori, de pene etc.) care se poartă mai ales la pălărie”.

De la *vârstă*, cu ajutorul suf. compus *-uliță* s-a ajuns la *vârstuliță*, iar apoi, printr-o metateză, la *vâstruliță* și, în sfârșit, prin asimilarea lui *â* [î] la *i*, din sufix, la *vistruliță*.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ALR I	= <i>Atlasul lingvistic român</i> , Partea I, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.
ALR II	= <i>Atlasul lingvistic român</i> , Partea a II-a, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.
Capidan, Meglenoromânii, III	= Th. Capidan, <i>Meglenoromânii III. Dicționar meglenoromân</i> , București, f. a.
DA	= <i>Dicționarul limbii române</i> , publicat de Academia Română, București, 1913 și urm.
DDA	= Tache Papahagi, <i>Dicționarul dialectului aromân: general și etimologic</i> , București, EA, ed. a II-a, 1974.
DLR	= <i>Dicționarul limbii române</i> . Serie nouă.
DR	= „Dacoromania”, Cluj, I, 1920–1921 și urm.
MDA	= <i>Micul dicționar academic</i> , I–IV, București, Univers Enciclopedic, 2001–2003.
REW	= W. Meyer-Lübke, <i>Romanisches etymologisches Wörterbuch</i> , ed. a IV-a, Heidelberg, 1968.
SMFC	= <i>Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română</i> , București, EA, vol II, 1960.

LEXIKALISCHE UND ETYMOLOGISCHE ANMERKUNGEN

(Zusammenfassung)

Ausgehend von einigen Sammlungen von Mundart- und Folkloretexten sowie von landschaftlichen Glossarien, weist der Autor hin auf eine Reihe von Wörtern hin, die in den Wörterbüchern nicht verzeichnet sind oder nur für einige Gebiete bekannt waren. Bei vielen werden auch Vorschläge zur Klärung über Etymologie gemacht.

Cuvinte-cheie: cuvant, sens, dialect, grai, derivat, sufix, etimologie, lexic.

Schlüsselwörter: Wort, Bedeutung, Dialekt, Mundart, Ableitungswort, Suffix, Etymologie, Lexik.

Universitatea de Vest,
Timișoara

NOTE PRIVIND VECHI DESCÂNTECE MANUSCRISE

1. DOUĂ DESCÂNTECE DE GUŞĂ INEDITE

Textele pe care le vom examina în continuare prezintă interes, întrucât conservă singurele versiuni manuscrise cunoscute ale descânteceilor de guşă. Ambele texte au fost copiate pe o pagină rămasă albă din ms. rom. 4818 (BAR), datat filigranologic 1640–1644¹. Le reproducem în transcriere interpretativă, diferenţiindu-le prin cifrele romane I şi II:

23^v I *Mo[(l)]*⁷ *o[(t)]*¹ guşe. *Gi pomilui mi*².

Fie cestui om Tatăl Sfânt³, cruce fece Duh Sfânt³. Rădăcina-i rupsă, Troiţa merse, rădăcina nu află, guşe săcă. Săcă-i viţa, săcă-i vinele, săcă-i nojiţele, săcă-i rădăcina, săcă-i toate⁴ puterile. Cest om rămâie curat, luminat, ca aur străcurat şi a<r>gintu curat, ca Domnul ce l-au făcut. Leac să fie cestui om, amin.

II Bună de demeneată⁵ *mo(l)* *o(t)*¹ guşe. 9 zârie: de sare 5⁶ şi 4 de ceară. Guşe⁷, mi<n>ţi-mă dă guşe, că nu mă chiamă guşe, ce mă necă duminică. Cu apă spală-te, cu ceara, des<că>ntu-te cu sare. Ce cât va pesti sare în apă şi ceara <în> foc, atâta să pestească⁸ guşe în grumadzii cestui om. Ce să pie, nice să să poată⁹ face rădăcină, ce să pie ca spuma pre roa şi ca spuma pre mare [...]¹⁰.

¹ Sl., în trad.: *rugăciune de*. ♦ ² Sl., în trad.: *Doamne, miluieşte-mă* ♦ ³ Scris: stß; altă lecţiune posibilă: *svânt*. ♦ ⁴ Scris: ñoÿ te. ♦ ⁵ Scris: demen^ocß ♦ ⁶ Scris în continuare: de sare. ♦ ⁷ Scris în continuare: çemß, apoi barat. ♦ ⁸ Scris: sß pesñßskß. ♦ ⁹ Scris: sß poÿñß ♦ ¹⁰ Tăiată marginea inferioară a paginii pe care continua textul.

După ductul literelor, descântecele par să fi fost scrise în a doua jumătate a secolului al XVII-lea sau la începutul secolului următor, oricum înainte de 1721, anul unei însemnări mult mai recente².

¹ Vezi Al. Mareş, *Un text polemic românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în LR, XX, 1971, nr. 6, p. 591–593.

² *Ibidem*, p. 591, nota 60.

Titlurile reproduse în slavonă nu pot constitui o dovadă certă în favoarea statutului de traducere a celor două texte. Pasajele, pe alocuri rimate, și unele formule fixe întâlnite și în alte descântece pledează, în schimb, pentru o anumită vechime a incantațiilor respective.

Solicitarea intervenției divine în primul descântec are drept urmare înlăturarea gușei și a componentelor ei: vinele, nojițele (=încheieturile) și rădăcina. Versul „săcă-i vinele” se regăsește, în forme apropiate, și în alte descântece de gușă sau de bubă: „Sece-ți vinele” (Jupa, j. Hunedoara)³, „vinele sacă” (Găinești, j. Suceava)⁴. Pasajul final („Cest om rămâie curat, luminat... ca Domnul ce l-au făcut”) este tributar unei formule proprii multor descântece⁵.

Al doilea descântec urmează să fie rostit dimineața („Bună de deminează *mo(l) o(t) gușe*”), moment al zilei când se manifestă, în credințele populare, eficacitatea unora dintre aceste incantații, și anume într-o duminică („ce mă necă duminică”). Deși se susține că nu se descântă duminică⁶, textul nostru nu este singurul care nesocotește această interdicție⁷. Practica terapeutică dezvăluită de text impune ca bolnavul să se spele cu apă în care s-au pus 9 zârie (=pietricele), 5 de sare și 4 de ceară, timp în care se rostește descântecul. Și în această privință se urmează o schemă tradițională: cifra 9, frecvent întâlnită în descântece⁸, sarea și ceara, ingrediente nelipsite din astfel de producții⁹. Încheierea finală („să pie ca spuma pre roa și ca spuma pre mare”) prezintă o inadvertență („ca spuma pre roa”), întrucât, în tradiția orală, comparația relaționează roua cu soarele, mai rar cu floarea:

³ E. Hodoș, *Descântece adunate de ...*, Sibiu, 1912, p. 48.

⁴ „Șezătoarea”, I, 1892, nr. 1, p. 123.

⁵ Artur Gorovei, *Descântecele românilor. Studiu de folklor*, București, 1931, p. 279 („Cutare a rămas curat, / luminat, / cum Maica Domnului l-a dat”), p. 300 („Cutare să rămână curat, / luminat, / ca argintul curat, / ca aurul strecurat, / cum Dumnezeu l-a lăsat”), cf. p. 305, 341; Emanuela Timotin, *Descântecele manuscrise românești (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, București, 2010, p. 70.

⁶ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 90; I.-A. Candrea, *Folklorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, [București], 1944, p. 325.

⁷ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 268 (descântec de bube dulci: „Mă sculaiu duminică diminează/ și făciui o masă mare; /chemaiu toate bubele”), p. 271 (descântec de cârtiță: „Sănecatu-m-am, /mânecatu-m-am, / azi, sfânta duminică, diminează,/ să curățesc pe Cutare/ de cârtiță cârticioasă”), p. 293 (descântec de fapt: „Duminică diminează m-am sculat / la fântâna lui Iordan am alergat / ... și frumos pe obraz m-am spălat / de fapt, de dat”) etc.; Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 277 (descântec de șarpe: „Plecă, Maica Sântă Măria, duminică dă deminează, pe cale, pe cărare...”); cf. și p. 278.

⁸ Vezi un descântec de gușă cules în Roznov (j. Neamț) unde se amintesc „nouă ciolane” (Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, culese și publicate ... prin îngrijirea lui ..., Vol. I, partea II, București, 1900, p. 1549); cf. și Gorovei, *op. cit.*, p. 99: „nouă pietricele albe, crude”.

⁹ Vezi un descântec de gălci dintr-o localitate ilfoveană: „Că cu sare te frec, / Cu toporu te tai, / Cu ceară te pic” (Gr. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 1509); Gorovei, *op. cit.*, p. 99.

Cutare să rămâie curat

.....
ca spuma de mare
ca roua de soare¹⁰

să piară,
să răspiară
cum pierie spuma de mare
și roua de soare¹¹.

Acolo să pieri,
ca ziua de ieri,
ca roua de floare,
ca spuma de mare¹².

Ca și popa Mihai, copistul manuscrisului academic, originar din părțile Hunedoarei¹³, persoana căreia îi datorăm scrierea celor două descânțete vorbea un grai de tip nordic, caracterizat prin prezența fricativei *dz* (*grumadzii*), a lui *f* nepalatalizat (*fie*, *să fie*), a lui *s* dur (*rupsă*, *săcă*; cf. *merse*), a lui *ș* moale (*gușe*), a formei iotacizate *să pie*. Fonetismul *dă* (o ocurență; cf. *de*, două ocurențe) și cuvântul *zârie* (variantă a lui *zâraie*¹⁴) ne îndreaptă atenția spre sudul Bihorului, de unde, probabil, provenea acesta.

2. OBSERVAȚII PE MARGINEA UNUI DESCÂNȚEC DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVII-LEA

Un descânțec de deochi copiat în *Codex Sturdzanus* la o dată cuprinsă între 1609 și 21 mai 1618¹⁵ a fost publicat și examinat cu puțin timp în urmă de Emanuela Timotin¹⁶. Recunoscând că nu l-a putut descifra „decât parțial”, autoarea și-a exprimat speranța că, prin publicarea textului, acesta va face obiectul unor cercetări ulterioare¹⁷.

¹⁰ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 300.

¹¹ Sim. Fl. Marian, *Descânțetele poporane române*, culese de ..., Suceava, 1886, p. 125.

¹² Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 301.

¹³ Al. Mareș, *Precizări în legătură cu prima traducere românească a Octoiului*, în LR, XXII, 1973, nr. 3, p. 251.

¹⁴ Vezi DLR, s.v. *zâraie*, unde cele două atestări cunoscute ale cuvântului provin din Chisindia (j. Arad) și Câmp (j. Bihor).

¹⁵ Gheorghe Chivu, *Codex Sturdzanus*. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de ..., [București], 1993, p. 51.

¹⁶ *Op. cit.*, p. 69–71; cf. și p. 262 (textul).

¹⁷ *Op. cit.*, p. 69.

Adresându-ne textului manuscris, copiat cu o cerneală spălăcită, ale cărei urme pe hârtie pe alocuri nu se mai disting, am reușit să îndreptăm câteva lecțiuni și să completăm două lacune în textul publicat. În noua reproducere a descântecului am notat cu italice lecțiunile care se diferențiază de cele stabilite de Emanuela Timotin (consemnate în aparatul critic sub sigla T):

76^v Aminu. *Sănu Cozm<a> de aminu*¹. Ci e leacu *m(r)*². *Dudiță*³ vârată. Eu scuse (?) de *s<u>ptu*⁴ (?) piatra vârată. 9 [...] *puse în cră<n>tă*⁵. Ci le mâ<n>că, elu crăpă, ci le auzi, elu asu[r]dzi. Ce-su deogheate: [d]e bărbatu *e: lui*⁷ crepe coiele, ce de muia[re]: creape țetele, cure laptele, *ce deochi*⁸ [d]e fată: creape ochi<i>, cură [...]//

77^r † Ce rămâie curatu, lumiratu [ca]⁹ Domnulu ce i-a datu, ca maică [ce] l-a [ff]ă<cu>tu(?)¹⁰, ca sorele în ceru [...].

¹ T: *Să nu cozi de aminu* ◇ ² Omis în T ◇ ³ T: *mlădiță* ◇ ⁴ Scris: spßt¶; cf. T: *spată* ◇ ⁵ Omis în T ◇ ⁶ T: *nu se ia crăpă* ◇ ⁷ T: *elui* ◇ ⁸ T: *de [ochi]* ◇ ⁹ Omis în T ◇ ¹⁰ Omis în T.

Lecțiunile adoptate necesită câteva explicații. În debutul textului se întrevide formula des întâlnită în descântecele de deochi și de șarpe: *Amin, amin, Cosma și Damian*¹⁸. Sub influența lui *amin, Damian* a fost analizat în *de* și *amin*, transformare pe care o înregistrează și alte descântece din tradiția orală¹⁹ și manuscrisă²⁰. Pierzându-se identitatea lui Damian, singur Cosma a primit calificativul de *sântu* „sfânt”. Probabil că m^r, prescurtarea pentru imă rekß „zicând numele”, se referă la persoana pentru care urma să fie rostit descântecul. Cuvântul *dudiță*, vizibil foarte bine în text, este un hapax, a cărui semnificație nu poate fi dedusă din contextul mai larg, care, de altfel, cuprinde două lecțiuni incerte: „Dudiță vârată eu scuse (?) de *s<u>ptu* (?) piatra vârată”²¹. După cifra 9 se disting câteva litere cu identitate nesigură; dacă ar fi wi (ultima literă e distinctă), atunci împreună cu cifra 9 ar permite lectura .μ.wi, adică devâtiwi „de nouă ori”. Pasajul următor („puse în

¹⁸ Vasile Bogrea, *Sfinții-medici în graiul și folclorul românesc*, în *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, p. 124–125.

¹⁹ S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 234 („Amin, amin/ Cosma de amin”), Gorovei, *op. cit.*, p. 255 („Amin, amin, /cosman de amin”), p. 299 („Amin, amin, Cozma de amin”); cf. M. Gaster, *Chrestomatie română*, vol. II, Leipzig, București, 1891, p. 339 („Amin, amin, Cosma de mir!”).

²⁰ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 87–88.

²¹ Cuvântul ar putea fi o formă diminutivă de la *dudă* „fructul dudei” și atunci v’r’ t’ ar reproduce adj. *vânătă* (sub forma rotacizantă *vârătă*) sau, poate, un singular refăcut din *dudițe* (cf. *dudice*, pl. srb. *dud* „fluier”), interpretare în care ne-am putea gândi și la un determinant *vârătă* (cf. vb. *vârți*); în ambele interpretări nu întrezărim funcția magică îndeplinită de sintagma *dudiță vârată*.

crâ<n>tă”) nu ridică greutatea de lectură; ultimul cuvânt este o variantă a lui *crintă* „vas de lemn folosit la facerea cașului”²². În sfârșit, în pasajul reconstituit („maică [ce] l-a [f]ă<cu>tu”), un semn de întrebare se ridică în privința cuvântului [f]ă<cu>tu (în text vizibile numai literele ‘ñ¶’, care ar permite și lecțiunea [n]ă<scu>tu).

Particularitățile lingvistice ale descântecului sunt cele caracteristice unor graiuri nordice: *dz* în *asu<r>dzi* (cf. *auzi*), *n* intervocalic > *r* în *lumiratu*, (*piatră*) *vârătă*, verbul *cure* „curge”; cf. însă forma auxiliarului *a avea* la pers. 3 sg. (*a dat*)²³, reprezentând, probabil, o scăpare a copistului, întrucât textele din sud-vestul Transilvaniei, de unde era originar acesta²⁴, prezintă, de regulă, în epoca dată, auxiliarul *au* sau *o*²⁵.

3. METAMORFOZELE LUI LAUR ÎN UNELE DESCÂNTECE DE ȘARPE

În două descânțete de șarpe manuscrise, Sfânta Maria se întâlnește cu șarpele la „fântâna raura, speli-i, speli-i zaura”²⁶ și, respectiv, la „fânt<ân>a rara”²⁷. *Raura* și *zaura* din primul descântec sunt considerate de Emanuela Timotin „cuvinte producătoare de ritm, dar lipsite de orice semnificație”²⁸. Ele sunt, fără doar și poate, mărci ale oralității, cum precizează autoarea, însă prezența lor, sub aceste forme, necesită o explicație. Pentru aflarea ei, trebuie să ne reamintim faptul că, în producțiile folclorice, șarpele, personificarea balaurului, se întâlnește adeseori în preajma unei fântâni²⁹. O spune explicit un alt descântec de șarpe, unde e vorba de „fântâna laură”³⁰. Or, *laur* este o prescurtare de la *balaur*; vezi în acest sens și versuri de tipul: „Ci te fă șarpe, laur-bălaur/ Cu solzii de aur”³¹. Așadar, fântâna din descânțetele de șarpe va fi fost la origini „fântâna laura (~ laură)”, poate chiar

²² DA, s. v. *crintă*.

²³ Forma *a* dintr-un alt exemplu (*l-a [f]ă<cu>tu*) nu este sigură, întrucât după litera *a* nu se distinge următoarea literă scrisă.

²⁴ Gheorghe Chivu, *op. cit.*, p. 59–60: copistul era mähăcean.

²⁵ Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 171, 301, 355, 413.

²⁶ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 278.

²⁷ *Ibidem*, p. 277.

²⁸ *Ibidem*, p. 90.

²⁹ Lazăr Șăineanu, *Basmele române în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popoarelor învecinate și ale tuturor popoarelor romanice*, București, 1895, p. 467, 613, 652, 814; T. German, *Balaurii*, în „Comoara satelor”, III, 1925, nr. 9–10, p. 118.

³⁰ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 292.

³¹ I. Bîrlea, *Cânțete poporane din Maramureș. Descânțete, vrăji, farmece și desfaceri culese de...*, București, 1924, p. 334.

„fântâna laurul”. Prin asimilare, *laur(a)* a devenit *raur(a)*, iar aceasta din urmă a cunoscut ulterior alte prefaceri: a fost confundată cu forma feminină a adjectivului *rar*, de unde *rara* dintr-un descântec precitat, sau s-a contaminat cu adj. *rău*, determinant al șarpelui, dând naștere formelor *răurul* și *răură*, ambele înregistrate într-un descântec similar: „Răul topsacă, iar Maica Sântă Mărăie l-au găsit răură și l-au întrebat: Ce șazi, răule, în spice... la fântână răurul”³².

Din necesități uneori de rimă, din contopirea lui *raura* și *răură* cu alte cuvinte s-a ajuns la forme hibride de genul: *zaura* (< *za* „pielea acoperită de solzi a șarpelui” + *raura*)³³, *cărăură* (< *cărare* + *răură*), *șerpurăură* (< *șerpe* + *răură*), *să văicăurăură* (< *să văicări* + *răură*)³⁴.

4. FORMULE MAGICE

Câteva descânțete manuscrise, reproduse de Florian Dudaș, conțin o înșiruire de cuvinte, cu forme și înțelesuri necunoscute. Iată, de exemplu, cum glăsuiește un descântec de șarpe de pe la 1757–1758, existent într-un manuscris din sudul Bihorului: „tipiti, tipi, nețipi dobi, dobi ne dobi, țintabe, țintanabe, cara caro, necaro. Și să descântă cu inelu de argintu”³⁵. Pentru a nu-i strica farmecul, ne asigură autorul, copistul a reprodus incantația respectivă netradusă, „într-o formă de neînțeles, denaturată și în același timp dominată de mister”³⁶. Nu împărtășim această constatare, cuvintele precitate neputând fi raportate în totalitatea lor la vreo limbă (cf. în sârbă: *dobi, ne dobi* „primește, nu primește”), de unde și imposibilitatea de a fi traduse.

Asemenea înlănțuiri de cuvinte neînțelese, denumite în mod obișnuit „formule cabalistice”³⁷ sau „formule magice”³⁸, caracterizează și alte descânțete manuscrise. Potrivit indicațiilor care le însoțesc uneori, acestea au fost folosite în practica descântătorilor. Este, de exemplu, cazul unor descânțete de friguri în limba slavonă, (șase la număr), copiate într-un manuscris, bihorean din 1754³⁹, dintre care patru reproduc formule cabalistice. Le reproducem în continuare în transliterație (partea slavonă), diferențiindu-le prin cifre romane.

³² Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 280.

³³ Vezi *supra*, nota 26.

³⁴ Pentru ultimele trei exemple, vezi M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 419–420.

³⁵ *Manuscrisele românești din bisericile Bihorului*. Partea a II-a, Oradea, 1986, p. 79.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Vasile Bogrea, *Sfinții-medici în graiul și folclorul românesc*, în „Dacoromania” IV, Partea 1, 1924–1926, p. 172, nota 1.

³⁸ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 172–175.

³⁹ Ms. nr. 34 al Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj.

167^r I Descântec de friguri:

168^r *Al' re(k)si, // ol' rek'si, al' rek'si, rafo(s) safo(s), al' la ta(ř)la, koterβla, Abra(m)¹. V' ime oĉa i sñā i stgo dñā amin'. I tri dene(v)no i thoro dβnev'no² trisaves³. Pentru ruga celor părinți sfinți de la Nichie 318, să-i fie de leac⁴ ime rek⁵, amin.*

169^r II *Usatorβ, arepo, tene(t'), ogera, roto(š). Erora(ñ), mirora(ñ), berora(ñ)¹. Žpiši na jablako⁶*

III *Öre dzenera dźrati fre¹. Dzapiši na ča(š) no(k), amin⁷. Să le scrii pă nemâncate.*

169^v IV *Ala pera, komer'la, abraku, aba aba, abu abu¹. Idzβbavi bže trisavec', ime re(k). Vβ ime oĉa i sñā i sřgo dñā i nñē i pr(š)no i vβ veki veko(m), ami(ñ)⁸.*

¹ Aici se încheie formula magică. ² Scris inițial *vβnev'no*, apoi primul *v* transformat în *d*. ³ Sl., în trad.: *În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Frigurile de a treia zi și de a doua zi*. ⁴ Scris: *lek'*. ⁵ Sl., în trad.: *zicând numele*. ⁶ Sl., în trad.: *Scrie pe măr*. ⁷ Sl., în trad.: *Scrie pe partea unghiei, amin*. ⁸ Sl., în trad.: *Izbăvește, Dumnezeu, de friguri. În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh și acum și pururea și în vecii vecilor, amin.*

Puține dintre cuvintele care aparțin formulelor magice reproduse pot fi explicate prin raportare la vreo limbă: *safo(s)* (I; cf. gr. σαφος „(în mod) clar, limpede”), *aba* (IV; cf. rom., sb., tc. *aba* „țesătură groasă de lână”), *ala* (IV; cf. sb. *ala* „balaur; gurmand; foarte mare”) și *pera* (IV; cf. sb. *pera* „cosiță; păr”). Lor li s-ar putea adăuga, eventual, și *miroran* (II), în cazul în care avem de-a face, într-adevăr, cu un compus (< sl. *miro* „lume” + sl. *ran* „de dimineată”). În general, în cadrul fiecărei formule magice ne întâmpină cuvinte neînțelese, care, în compensație, rimează, asigurând simetrii sonore, menite să potențeze funcția curativă atribuită acestor descântece.

Pe parcursul circulației lor, pe cale scrisă sau pe cale orală, cuvintele unor formule au suferit deformări, cum observăm în descântecul de sub II, unde *Usatorβ, arepo, tene(t'), ogera, roto(š)* reproduce, în formă alterată, celebrul palindrom *sator, arepo, tenet, opera, rotas*⁴⁰.

În concluzie, cei care copiau sau rosteau aceste descântece le reproduceau ca atare, fără a înțelege semnificația formulelor respective, încrezători, în schimb, în funcția lor magică.

⁴⁰ Pentru circulația lui la români sub denumirea *Pecetea lui Solomon*, vezi articolul nostru *Mărunțișuri filologice*, în LR, LIX, 2010, nr. 2, p. 270–271.

NOTES SUR LES ANCIENNES INCANTATIONS MANUSCRITES

(Résumé)

Les objectifs poursuivis par l'auteur sont en nombre de quatre: 1) faire connaître deux incantations pour la goutte appartenantes au manuscrit 4818 (Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest), 2) corriger quelques mauvaises lectures d'un texte („mauvais œil”) du *Codex Sturdzanus*, 3) expliquer les méthamorphoses subies par le mot *laur* („laurier”) dans les incantations pour le serpent et 4) attirer l'attention sur les formules magiques manuscrites.

Cuvinte cheie: descântece de gută, ms. rom. 4818 (B.A.R.), descâtec de deochi, *Codex Sturdzanus*, *laur*, *rara*, *raura*, *răură*, *zaura*, formule magice.

Mots-clés: incantation pour la goutte, ms. roum. 4818 (B.A.R.), incantation („mauvaise œil”), *Codex Sturdzanus*, *laur* („laurier”), *rara*, *raura*, *răură*, *zaura*, formules magiques.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13*

Maria Marin

PARTICULARITĂȚI LINGVISTICE COMUNE UNOR ZONE SUBMONTANE DIN TRANSILVANIA

1. Numite „țări”, vetre lingvistice sau zone etnografice, unitățile teritoriale situate în interiorul arcului carpatic au fost caracterizate, în general, drept păstrătoare ale unor particularități distinctive. Astfel, prin „țară” se înțelege „*o individualitate geografică și o entitate istorică și etnoculturală* (structura geografică fiind determinantă în realizarea și afirmarea specificului și a autonomiei, relative, a unei anumite unități teritoriale)” (Neagoe 1984: 139).

O primă observație care se impune în legătură cu aceste entități administrativ-teritoriale se referă la vechimea lor deosebită. În legătură cu aceasta reținem că „Istoria veche și medievală a poporului nostru e strâns legată de lanțul Carpaților”; primele atestări ne duc spre începutul secolului al XIII-lea: Țara Bârsei: 1211, Țara Oltului: 1223, Țara Loviștei: 1223, Țara Severinului: 1223, Ținutul Vrancei: 1234.

În al doilea rând, în lucrările de etnologie și de lingvistică, se subliniază, de obicei, relativa autonomie a așa-ziselor țări, individualitatea lor marcată prin trăsături semnificative din punct de vedere etnologic, etnolingvistic și etnopsihologic (Dunăre 1978: 41). Aceleași trăsături sunt specifice depresiunilor sau văilor unor râuri.

În general, deci, se evidențiază, mai ales, caracterul lor autonom, remarcându-se că, de obicei, fiecărei „țări”, vetre lingvistice, zone etnografice „îi corespunde o arie dialectală mai mult sau mai puțin unitară și semnificativă” (Neagoe 1984: 141) și că „țările” păstrează, de cele mai multe ori, un număr mai mare de arhaisme față de celelalte regiuni ale unui teritoriu (*ibidem*).

S-a reținut, de asemenea, capacitatea acestora de a influența zonele învecinate, de a deveni centre de iradiere socio-culturale (cf. Pușcariu, LR, II: 322). Emil Petrovici, reluând o idee mai veche (din 1941), remarcă o trăsătură a zonelor din Carpații transilvăneni: „coroana care împresoară Transilvania propriu-zisă a adăpostit în trecut patru sau cinci vetre etnice și lingvistice din care s-au răspândit în cursul secolelor atât spre interiorul Transilvaniei, cât și spre câmpiile care înconjoară coroana de munți, până la frontierele teritoriului dacoromân, elemente etnice și fenomene lingvistice. În felul acesta cred că au luat naștere ariile subdialectelor dacoromâne” (Petrovici 1967: 9–10).

2. Chiar dacă au fost subliniate și discutate diverse particularități lingvistice (dialectale) specifice anumitor zone de acest tip: conservarea lui *-e* după labiale în

Țara Hațegului (Șandru, *Lăpuj*: 123), urme ale vechiului rotacism în Țara Moșilor (Papahagi, *Apusenii*: 40–50; Pușcariu, LR, II: 334; Șuteu 1969), păstrarea unor arhaisme lexicale inexistente în alte graiuri (Pușcariu, LR, II: 317), conservarea, în aceeași arie a Apusenilor, a vechiului *vă!* „du-te!” (< lat. *vado*, *-ere*) (Petrovici 1967: 7), s-a vorbit mai puțin sau chiar deloc despre elementele lingvistice (vechi, arhaice) comune acestor unități teritorial-etnografice.

Drept urmare, ne propunem să prezentăm câteva particularități dialectale din secolele al XIX-lea – al XX-lea întâlnite, cu precădere, în „țările” și în depresiunile situate în interiorul arcului carpat, care, chiar dacă, în mare parte, au mai fost semnalate, nu au fost privite din perspectiva anunțată mai sus. Ele aparțin tuturor compartimentelor limbii: fonetică, morfologie, sintaxă și lexic.

3. Dintre particularitățile fonetice reținem trecerea lui *á* la *â* (*a* posterior), fenomen întâlnit în Țara Hațegului, cu atestări din secolului al XIX-lea (Popovici 1905: 130)¹ și, mult mai numeroase, din secolul al XX-lea²: *câp* (Densusianu, *Hațeg*: 19), *fâlca* (ALR I, vol. I, h. 14), *fâce cu câpu așa* (ALR II, I, h. 3; cf. Cazacu 1956: 251), cu extindere spre nord-vestul Olteniei: *mâncărea, o plecăt* (TDO: 141, 142 și urm.; cf. Gregorian 1938: 23–24; Rusu 1971: 36); particularitatea este atestată, de asemenea, în Banat, începând cu secolul al XIX-lea (Weigand, Ban.: 214) și continuând cu secolul al XX-lea: *fătă, âpă* (NALR. Ban., I, h. 44, 109; cf. Șandru, *Almăj*: 130; Petrovici, *Almăj*: 36; TDR: 244). În secolul al XX-lea, fenomenul este întâlnit și în Depresiunea Ciucului, în localitățile Livezi, com. Mihăileni, Voșlobeni, Subcetate–Mureș, din județul Harghita: *câp, obrăzu, zăbăle* (ALR I, vol. I, h. 7, 22, 27, pct. 576), *pât* (ALR II, I, h. 109, pct. 574), *acăsă, âni, drăgă, fătă* ș.a. (Marin 1987: 253–254, *ga/âbor, iljâna* (Petrovici 1988: 245–248)³.

Un *a* posterior este specific, de asemenea, dialectului istroromân (Pușcariu, Istr., II: 61–65; Kovačec 1971: 34, 71–72; Petrovici, Neiescu 1964: 355; Ivănescu, ILR: 465; TDR: 554–555).

Originea acestui fenomen a fost discutată și disputată, fără a se ajunge la un consens. Prezența sa în Țara Hațegului și în Banat a fost atribuită de către unii cercetători influenței sârbo-croate (Șandru, *Almăj*: 130) sau celei maghiare (Weigand, Ban.: 214; Iordan 1927: 146–147), în timp ce alții nu văd nicio legătură între *â* din graiurile românești și *a* scurt din maghiară (Popovici 1905: 120). Pornind de la

¹ Iosif Popovici (1905: 130) citează o mențiune dintr-un manuscris ungurec din 1864, în care se remarcă rostirea lui *a* ca *o* în satul Meria din Ținutul Pădurenilor (cf. Cazacu 1956: 251).

² Extinderea ariei unor fenomene în secolul al XX-lea este rezultatul largirii și al adâncirii cercetărilor dialectale după 1900 și, mai ales, după 1955–1960.

³ Existența unui *â* pentru *á* ne-a fost relevată și în zona de sub munte a județului Neamț (satul Dămuc), cu ocazia unor anchete efectuate, împreună cu Bogdan Marinescu, Iulia Mărgărit, Ruxandra Pană-Boroianu, pentru AFLR, la sfârșitul anilor '80 din secolul trecut. În legătură cu interpretarea fonetică a acestuia, Emil Petrovici (*loc. cit.*) preferă notația *o: ciucøn* „locuitor din zona Ciucului”, *voșlobøn* „locuitor din Voșlobeni”.

prezența acestui *â* în dialectul istroromân, Sextil Pușcariu respinge, de asemenea, categoric ipoteza influenței maghiare⁴; în ceea ce privește istroromâna, autorul explică fenomenul prin influență croată (Pușcariu, Istr., II: 61–65; cf. Kovačec 1971: 75–76). O părere relativ asemănătoare susține și G. Ivănescu, care crede că românii din Meria sunt la origine morlaci și că ei au venit din regiunile de vest ale Peninsulei Balcanice, după ce morlacii împrumutaseră acest sunet de la croați (Ivănescu, ILR: 465). În altă parte a lucrării sale însă, după ce atestă existența lui *â* (< *a* accentuat) în mai multe localități din sud-estul Banatului (Mehadica, Verendin, Bănia etc.), adică în zona Banatului de Severin, evidențiată încă din epoca de formare a românei, același autor subliniază vechimea fenomenului în dacoromână (Ivănescu, ILR: 392).

Având în vedere, pe de o parte, că opiniile privind originea acestui *â* în graiurile dacoromâne sunt divergente și, pe de altă parte, că trăsătura există, în paralel, în istroromână și în zone dacoromâne în care se întâlnesc și alte particularități comune cu istroromâna (cf., de exemplu, cele invocate în Densusianu, HLR, I: 338–340; Pușcariu, Istr., II: 342; Ivănescu, ILR: 306), considerăm că fenomenul în discuție s-a dezvoltat în cele două dialecte ale limbii române datorită existenței unei baze de articulație comune⁵. Cu alte cuvinte, credem că acest *â* este rezultatul unei tendințe de schimbare „a bazei de articulație în același sens” manifestată în cele două ramuri ale limbii române (Ivănescu, ILR: 9)⁶.

4. Dintre particularitățile din domeniul morfologiei pot fi aduse în discuție cel puțin două trăsături comune „țărilor” din interiorul arcului carpatic.

4.1. Verbul *a fi* prezintă o serie de forme analogice create în limba română. Dintre acestea, mai răspândită este cea de indicativ prezent pers. 1 sg. *(i)esc(u)*, rezultată din analogia cu *ești, este* (Zdrengea 1948: 194)⁷, analogie produsă încă din româna comună (secolele al VII-lea – al X-lea) (Densusianu, HLR, I: 129; Rosetti, ILR: 359; Ivănescu, ILR: 291).

Ea este consemnată în gramatici apărute în secolul al XIX-lea, semnate de autori originari din sudul Transilvaniei (N. Bălășescu din împrejurimile Sibiului,

⁴ Ca argument pentru a respinge ipoteza originii maghiare a lui *â* din graiurile dacoromâne invocăm conservarea diftongului *oa* (*ua*) chiar și în graiurile din județul Harghita, unde influența maghiară este foarte puternică (în alte graiuri, acest diftong trece la *ô*): *grușă, pluie, cuaste* (Livezi), *țuamna, șuare* (Voșlobeni), *oaia* (Corbu), *flăare* (Subcetate); această particularitate caracterizează până și elementele ungurești românzate: *Văjdoș* (nume de familie din Voșlobeni) (Marin 1987: 255).

⁵ Ideea că există o legătură între pronunția *â* din unele graiuri bănățene și din Țara Hațegului, pe de o parte, și cea din dialectul istroromân, pe de altă parte, a fost susținută și de Iosif Popovici (*Istria*: 115) și de Ovid Densusianu (*Hațeg*: 56), dar aceasta este respinsă de Sextil Pușcariu (Istr., II: 335).

⁶ „Anumite evoluții [fonetice] independente, în aceeași direcție se pot explica, de asemenea, prin faptul că un popor se separă în mai multe ramuri chiar în momentul când începe perioada de adaptare la o nouă bază de articulare” (Ivănescu, ILR: 9).

⁷ O prezentare mai amplă în legătură cu originea formei *escu* se găsește în Avram 1976: 118–119.

I. Codru-Drăgușanu din Țara Oltului și Gavrilă I. Munteanu, Timotei Cipariu, ambii din județul Alba), din Banat (Constantin-Diaconovici Loga) și din Moldova (G. Săulescu) (cf. Avram 1976: 117–118), precum și în graiul viu din zona Apusenilor (Frâncu, Candrea, *Moți*: 78).

În secolul al XX-lea, numărul atestărilor crește considerabil, iar zonele de ocurență se înmulțesc. Astfel, *iescu(u)* apare, pe arii restrânse situate în zona submontană transilvăneană, începând din Țara Moților (Papahagi, *Apuseni*: 50), Țara Hațegului (TDR: 375), Valea Sebeșului (Zdrenghea 1948: 194–196; Sfârlea 1957: 153–154), Mărginimea Sibiului: *Că ți-s fată, nu-ți iescu noru* (Șandru, Brânzeu, *Jina*: 204; cf. ALRM II, s. n., vol. IV, h. 1657), cu extindere în satele de ungureni din nordul Olteniei (Neagoe 1983b: 13); zona de atestări continuă cu Țara Oltului (Șandru, *Drăguș*: 267; AFLR–Grindu, județul Brașov) și apoi cu Depresiunea Ciucului din estul județului Harghita (localitățile Livezi și Voșlobeni): *În Livezi numa eu sânt ... mai iescu* [în port] *rumânesc* (Livezi – Marin 1987: 252); *Cine iesc acela iesc, / Aicea eu iesc poroncitor* (Voșlobeni – idem: 253; cf. ALRM II, s. n., vol. IV, h. 1657, pct. 574).

Forma *escu* este atestată și în două dintre dialectele sud-dunărene: aromână (Capidan, *Aromânii*: 488; Densusianu, HLR, I: 33; Rosetti, ILR: 359, 407) și istro-română (Pușcariu, *Istr.*, II: 197).

După unii autori, apariția acestei forme în dacoromână trebuie corelată cu existența ei în aromână, în sensul că ea s-ar datora influenței din partea dialectului sud-dunărean asupra celui nord-dunărean (Densusianu, HLR, I: 330)⁸.

După alții, analogia s-a produs independent în cele trei dialecte românești (Pușcariu, *Istr.*, II: 335). În sfârșit, după alți cercetători, această formă analogică a apărut în cele trei dialecte într-o perioadă când vorbitorii lor trăiau pe un teritoriu comun din preajma Dunării (la sud și la nord de marele fluviu) (Ivănescu, ILR: 250 și urm.).

4.2. Ar „au”, descendent al lat. *habuerunt* > **auru* > *ar* (Sădeanu 1959: 318), folosit, pentru pers. a 3-a pl., ca verb predicativ și ca auxiliar al perfectului compus, este considerat un arhaism morfologic. El reprezintă, de asemenea, o particularitate specifică, în primul rând și mai ales, zonelor submontane din Transilvania.

În dacoromână, *ar* este întâlnit, pentru secolul al XIX-lea, doar ca auxiliar și, după informația noastră, numai în sud-estul Banatului: *ar fost doi păcurari; ar trebuit să-i deie; ei ar spus* (Weigand, Ban.: 276).

Înmulțindu-se sursele de informație și, în general, cunoștințele despre graiuri, în secolul al XX-lea numărul atestărilor crește, iar aria de răspândire se extinde foarte mult.

Ca formă de indicativ prezent pers. a 3-a pl., *ar* este atestat în sate din Țara Moților: *Care sânt bătrâni și amu aru păru lung* (Papahagi, *Apuseni*: 81; cf. idem: 51; Șandru, *Moți*: 29; Sădeanu 1959: 318, n. 3; ALRM II, s. n., vol. IV, h. 1665,

⁸ Rezultatul unei influențe sud-dunărene este considerat și *escu* din gramatica lui G. Săulescu (Ionașcu 1914: 110).

pct. 95), pe valea Sebeșului (Todoran 1956: 128; ALRM II, s. n., vol. IV, h. 1665, pct. 130; AFLR – satul Săsciori, județul Alba), în Mărginimea Sibiului (Papahagi, *Apuseni*: 51; Șandru, *Drăguș*: 266), cu extindere în sate de ungureni din nordul Olteniei (Neagoe 1983a: 187), în Țara Oltului (Șandru, *Drăguș*: 266) și, sporadic, în nordul Bucovinei (Gr. rom.: 77).

Ca auxiliar al perfectului compus, *ar* este semnalat în sudul și în vestul Banatului (TD. *Porțile de Fier*: 66; TDR: 263), într-un sat din sud-estul Ungariei (TD. Ung.: XC) și în localități transilvănene din zona de curbură a Carpaților: Întorsura Buzăului, Valea Mare, com. Barcani, județul Covasna (Marin 1987: 252) și Zăbala, din același județ (Petrovici 1988: 103).

Menționăm că, în toate zonele amintite și în ambele ipostaze, *ar* este folosit în variație liberă cu *au*.

Chiar dacă, în secolul al XIX-lea, *ar* este întâlnit într-o singură sursă și numai pentru Banat, logica ne îndeamnă să credem că aria acestuia era mult mai extinsă și că forma era specifică, mai ales, graiurilor din Transilvania submontană.

În calitate de verb predicativ, *ar* este atestat, de asemenea, în aromână, în graiul fărșeroților (Papahagi, *Apuseni*: 51; Papahagi, DDA, s.v. *ar*²; Ivănescu, ILR: 233) și în istroromână (Pușcariu, Istr: II: 194; Kovačec 1971: 138, 151; Ivănescu, ILR: 233).

Prezența acestei forme în istroromână și în aromână și atestarea ei în zone caracterizate prin păstrarea unor elemente arhaice au determinat pe unii cercetători să o considere un arhaism (Sădeanu 1959: 318), datând din perioada de formare a limbii române – secolele al V-lea – al VII-lea (Ivănescu, ILR: 233).

5. Cele discutate mai sus conduc spre constatarea că aria submontană din estul Transilvaniei prezintă unele particularități asemănătoare cu cele din vestul și din sudul acestei provincii, așadar, că românii din această parte a Transilvaniei sunt la origine transilvăneni și nu moldoveni. Asemănările dintre graiurile moldovenești și cele est-transilvănene sunt explicabile, în primul rând, prin vecinătatea de secole și prin relațiile permanente dintre românii de pe cei doi versanți ai Carpaților. În acest sens, datele lingvistice le confirmă pe cele istorice, conform cărora mișcările de populație românească din estul Transilvaniei s-au produs întotdeauna dinspre interiorul spre periferia provinciei și nu invers (Opreanu 1928: 121; Giurescu 1967: 47–48; Pascu 1972: 458–459)⁹.

În concluzie, reținem următoarele:

1. Trăsătura comună celor trei particularități supuse atenției este atestarea paralelă în trei (*escu*, *ar*) sau în două (*ă*) dintre dialectele limbii române, ceea ce pledează, credem, pentru vechimea lor indubitabilă.

⁹ Anumite date istorice pot fi coroborate, de asemenea, cu tradițiile orale locale, care susțin că satele situate „pe Buzae” (din zona Întorsura Buzăului) (Opreanu 1928: 49), ca și satul Livezi (Bucur, Costin 1972: 11–12) au fost fondate de ciobani veniți aici din Țara Bârsei.

2. Conservarea acestor particularități lingvistice arhaice în zonele transilvănene submontane se explică prin însăși vechimea așa-numitelor țări, vetre lingvistice sau ținuturi, situate în interiorul arcului carpatic, în care se încadrează și zona din estul Transilvaniei (așa-numita Țară a Secuilor).

BIBLIOGRAFIE. ABREVIERI

- AFLR = Arhiva fonogramică a limbii române. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.
- ALR I, vol. I = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, partea I-a, vol. I, Cluj, 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALR II, I = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, partea I, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALRM II, s.n., IV = *Micul Atlas lingvistic român*, partea a II-a, serie nouă, întocmit de Institutul de Lingvistică și Istorie literară al Academiei Române, sub direcția acad. Emil Petrovici, Cluj-Napoca, vol. IV, 1981.
- Avram 1976 = Mioara Avram, *Données dialectales récentes et le témoignage des anciennes grammaires du daco-roumain*, în „XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Napoli, 15–20 Aprile 1974, Atti II”, [Napoli – Amsterdam, 1976], p. 109–119.
- BL = „Bulletin linguistique”, publicat de A. Rosetti, București – Paris, 1933 și urm.
- Bucur, Costin 1972 = Nicolae Bucur, C. Costin, *Livezi – Harghita*. Pagini din creația folclorică a unui sat [Miercurea-Ciuc].
- Capidan, *Aromânii* = Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiul lingvistic*, București, 1932.
- Cazacu 1956 = B. Cazacu, *Despre procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria – reg. Hunedoara)*, în „Studii și cercetări lingvistice”, VII, 3–4, p. 254–268.
- Densusianu, HLR, I = Ovide Densusianu, *Histoire de la langue Roumaine*, [Tome I], Paris, 1901.
- Densusianu, *Hațeg* = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.
- Dunăre 1978 = Nicolae Dunăre, *Les zones et les foyers ethno-culturels*, în „Ethnologica”, p. 41–50.
- Frâncu, Candrea, *Moși* = T. Frâncu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, 1885.
- Giurescu 1967 = Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București.
- Gregorian 1938 = Mihail C. Gregorian, *Graiul și folklorul din Oltenia nord-vestică și Banatul răsăritean (regiunea din stânga și din dreapta Cernei)*, Craiova.
- Gr. rom. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în FD, XVII, 1998, p. 69–155, republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, p. 42–121.
- Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași.
- Iordan 1927 = Iorgu Iordan, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ă neaccentuat > a*, în „Revista Filologică”, I, 1–2, p. 117–154.
- Ivănescu, ILR = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
- Kovačec 1971 = August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București.
- Marin 1987 = Maria Marin, *Notes sur les parlers roumains de l'est de la Transylvanie (à partir d'une recherche récente)*, în „Revue roumaine de linguistique”. Volume publicat à l'occasion du XIVe Congrès International des Linguistes, Berlin, du 10 au 15 Août 1987, Tome XXXII, N° 3, Mai – Juin, p. 251–257.
- NALR. Ban. I = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, 1980.
- Neagoe 1983a = Victorela Neagoe, *Aspecte ale variației fonetice și morfologice în graiul ungurenilor din Băbeni-Ungureni (jud. Vâlcea)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice”, Seria B, 2, București, p. 163–204.

- Neagoe 1983b = Elena-Victoria Neagoe, *Graiul ungurenilor din nordul Olteniei*. Rezumatul tezei de doctorat, București.
- Neagoe 1984 = Victorela Neagoe, *Țări, vetre lingvistice, centre de iradiere*, în TDR, p. 138–147.
- Opreanu 1928 = Sabin Opreanu, *Ținutul săcuilor. Contribuțiuni de geografie umană și de etnografie*, Cluj.
- Papahagi, *Apuseni* = Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în „Grai și suflet”, II, 1925, 1, p. 22–89.
- Papahagi, DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Pascu 1972 = Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Ediția a II-a, Cluj.
- Petrovici, *Almăj* = Emil Petrovici, *Folklor din Valea Almăjului (Banat)*, în „Anuarul Arhivei de Folklor”, III, p. 25–158.
- Petrovici 1941 = Emil Petrovici, *Transilvania, vatră lingvistică a românismului nord-dunărean*, în „Transilvania”, 72, nr. 2, p. 102–106.
- Petrovici 1944 = Emile Petrovici, *La population de la Transylvanie au XIe siècle* (Extrait de la Revue de Transylvanie, tome X), Bucarest.
- Petrovici 1967 = Emil Petrovici, *Graiurile românești din Transilvania*, conferință susținută la Cursurile de vară și colocviile științifice, Sinaia, 25 iulie – 25 august 1967, 12 p.
- Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*. Redactori: Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, 1988.
- Petrovici, Neiescu 1964 = Emil Petrovici și Petru Neiescu, *Persistența insulelor lingvistice. Constatări făcute cu prilejul unor noi anchete dialectale la istroromâni, meglenoromâni și aromâni*, în „Cercetări de lingvistică”, IX, 2, p. 187–214.
- Popovici 1905 = Iosif Popovici, *Rumänische Dialekte. I. Die Dialekte der Munten und Păduren im Hunyader Komitat*, Halle.
- Popovici, *Istria* = Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, Partea I, Referințele sociale și Gramatica, Halle, 1914.
- Pușcariu, Istr., II = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, vol. II. Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân, București, 1926.
- Pușcariu LR, II = Sextil Pușcariu, *Limba română, vol. II. Rostirea*, București, 1959.
- Rosetti, ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986.
- Rusu 1971 = Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetică. Considerații fonologice*, București.
- Sădeanu 1959 = Florența Sădeanu, *Traces de passé composé absolu en roumain*. Publié à l'occasion du IXe Congrès International de Linguistique Romane à Lisbonne, du 31 Mars au 3 Avril 1959, Bucarest.
- Sfârlea 1957 = L. Sfârlea, *Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai (Valea Sebeșului)*, în „Cercetări de lingvistică”, II, p. 143–154.
- Șandru, *Moți* = D. Șandru, *Enquêtes linguistiques. II. Pays de Motzi*, în BL, II, 1934, p. 201–237.
- Șandru, *Lăpuj* = D. Șandru, *Enquêtes linguistiques. III. Lăpujul de Sus (d. Humedoara)*, în BL, III, 1935, p. 113–177.
- Șandru, *Almăj* = D. Șandru, *Enquêtes linguistiques. V. Vallée de l'Almăj*, în BL, V, 1937, p. 125–189.
- Șandru, *Drăguș* = D. Șandru, *Graiul din Drăguș (Țara Oltului)*, în D. Șandru, *Probleme de dialectologie românească*, Ediție îngrijită de Tudora Șandru Mehedinți, București, 2004, p. 247–315.
- Șandru, Brânzeu, *Jina* = D. Șandru și F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina*, în „Grai și suflet”, V, 1931, p. 300–350.
- Șuteu 1969 = Valeriu Șuteu, *Înregistrări de texte dialectale în Țara Moșilor* (cu glosar), în „Fonetică și dialectologie”, VI, p. 201–210.
- TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
- TD. *Porțile de Fier* = Cornelia Cohuț, Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*, I. Texte. Sintaxă, București, 1973.

- TDR = *Tratat de dialectologie românească*, coord. Valeriu Rusu, Craiova, 1984.
TD.Ung. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2005.
Todoran 1956 = Romulus Todoran, *Note morfologice*, în „Cercetări de lingvistică”, I, p. 125–136.
Weigand, Ban. = Gustav Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig, Leipzig, 1896.
Zdrenghea 1948 = Mircea Zdrenghea, *Analogii în conjugarea verbului a fi*, în „Dacoromania”, XI, p. 194–196.

QUELQUES PARTICULARITÉS LINGUISTIQUE COMMUNES DES ZONES
SOUS-MONTANES DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

L'auteur présente quelques particularités communes aux zones sous-montagneuses (une phonétique: á > â et deux morphologiques: *esc*, *ar*) communes aux zones sous-montagneuses, de l'intérieur de l'arc carpathique, en attirant l'attention sur leur ancienneté en daco-roumain et en certains dialects roumains du sud du Danube (aroumain et istroroumain).

Cuvinte-cheie: arhaism lexical, formă analogică, particularitate, vatră lingvistică.

Mots-clés: archaïsme lexical, forme analogique, particularité, foyer linguistique.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie, nr. 13*

Iulia Mărgărit

ÎMPRUMUTURI TURCEȘTI OPACE ÎN VOCABULARUL DACOROMÂNEI SUDICE

Studiile referitoare la influența turcă asupra limbii române au relevat, în primul rând, caracterul teritorial limitat al acesteia, în sensul cuprinderii exclusive în raza de incidență a fenomenului a celor două principate: Țara Românească și Moldova (ȘIO: 79; Pușcariu 1940: 316)¹. Restul teritoriilor de limba română au rămas oarecum externe față de înrâurirea osmanlie directă (ILR, 110): Transilvania, prin bariera naturală a Carpaților, corespunzând unei frontiere statale istorice, iar Banatul, în vecinătate cu Serbia, beneficiază de colportarea elementului turec prin mijlocirea neoslavă respectivă.

Dar influența turcă a cunoscut și un caracter limitat în timp. După o epocă de apogeu, culminând cu domniile fanariote, începe declinul lingvistic, impulsivat și de cursul relațiilor româno-turce. Unele dintre elementele lexicale, cele strâns legate de realitățile lumii feudale, pe măsura schimbărilor istorice, încep să se reducă tot mai accentuat ca frecvență și distribuție, până la ieșirea totală din uz. Parte dintre împrumuturile turcești, răspunzând necesarului momentan, s-au infiltrat în lexicul dialectal unde au continuat să supraviețuiască timp îndelungat, înainte de a dispărea definitiv. În acest sens, culegerile cele mai recente de materiale oferă posibilitatea de a identifica fapte emblematice pentru situația elementelor turcești de acest fel, dintre care prezentăm câteva din aria muntenească a dacoromânei.

Precizăm de la început că este vorba de perpetuarea unor împrumuturi din turcă, prin ocultare în structuri noi, în urma unor interpretări și adaptări, soldate cu multiple modificări fonetice, astfel încât, în forma actuală, termenii astfel creați nu lasă să se ghicească adevărata lor origine. Numai o cercetare minuțioasă asupra etimonului, a familiei lexicale, a sensului, relevă traseul sinuos al fostelor împrumuturi în planul limbii române.

¹ Observația: „Cât privește Ardealul, afară de orașele limitrofe cu Muntenia, turcismele sunt ca și necunoscute și în locul lor figurează echivalente maghiare, mai rar săsești ori nemțești” (ȘIO: 79) a cunoscut amendamente repetate. Nicolae Felecan (2004: 102–103) menționează, pentru Transilvania, existența unor turcisme, în relație de sinonimie cu regionalisme maghiare: *catifea* – *barșon*, *cearșaf* – *lepedeu*, *tutun* – *dohan*, *rachiu* – *palincă*, pe de o parte, semnalate deja în literatura de specialitate, pe de altă parte, împrumuturile indicate aparțin deja limbii standard, fapt ce explică și simplifică situația. Recent, Emil Suciș 2011: 255–263 aduce în discuție problema împrumuturilor turcești, demonstrând prezența acestora „în trepte” în spațiul intracarpatic, unele de câteva secole, altele de curând. El combate „lipsa turcismelor în Ardeal” (Pușcariu 1940: 316) și se raliează poziției Coteanu/Sala 1987: 146, susținând posibilitatea penetrării elementelor turcești, în timp, din graiurile românești extracarpatic.

Barítai, bátai „uriaș, enorm”, a(u) fost înregistrat(e) în graiurile munteneste, ca adjectiv(e) invariabil(e), inedit(e) în contexte exclamative: *Când am venit acilea să mă trec prin avale, barítai ursu! Când, iese ursu din crăci, orăcăind, ș-așa îmi făcea labele ... la mine și orăcăia. Și-am început să strig „Săriți, oameni buni, că mă mănâncă și mă mănâncă!”* (TDM, II, 250, pct. 750, Slon, Prahova). *După ce ies acolo-n malu ăla, am auzit frunza: fâșă! fâșă! fâșă! Mare istorie! Ce să fie? Când: barítai lupu!* (ibid., 252). Tot pentru Muntenia (Argeș), *baritai* a fost atestat cu mult timp înainte, pe la începutul secolului trecut: *Era o codănică de vreo paisprezece ani și eu barítai omul [= bărbatul], însurat și cu copii!* (I. C. Vissarion, *Schițe și nuvele*, 1954, 84, reeditare a volumului *Florica și alte nuvele*, 1916) „– *Da apără-te, lele, că de-aia ți-a lăsat Dumnezeu mâini ... Dacă stai în mână cu barítai nuiăua și nu dai cu ea în câini, apăi, treaba dumitale!*” (idem, *Scrieri alese*, 1983, 157). Mai târziu, același termen apare într-un glosar regional cules din Teleorman: *Degeaba ai crescut barítai mârlanu, dacă n-ai făcut armata!* (CV, 1951, nr. 3–4, 15). La scurt timp, tot în rubrica de lexic regional a aceleiași reviste, este atestat un termen apropiat: *De ce stai în poziția-asta? Parc-ai fi un baraitan!* (CV, 1952, nr. 2, 37). Reperat și comentat de Al. Graur (ER, 56), după context, „este, fără îndoială, *baraictar*, adică *bairactar* «stegar»”, poziția solemnă a unei persoane, la un moment dat, sugerând anturajului gradul militar corespunzător, pentru care ostașii erau selectați după statură, înălțime, ținută. În comparația ireală, *parc-ai fi un baraitan*, Al. Graur a intuit relația *baraitan* – *bairactar*, verosimilă pentru lexicul dialectal muntenesc. Este posibil ca termenul specializat, pătruns în epoca fanariotă (v. DA s.v.; ȘIO, I: 9; Suciș II: 68), să fi fost colportat, de către foștii soldați în lumea satului, unde a suferit modificările de rigoare datorită modalității orale de preluare și nivelului cultural al vorbitorilor. Metateza a reordonat structura împrumutului în *baraictar*. Ulterior, reducerea grupului consonantic *ct* a adus încă o simplificare: *baraitar*, disimilarea consonantică [r] – [r] > [r] – [n] sau comutabilitatea secvenței terminale *ar* > *an*, ca în *astragan* > *astragar* (v. Gl. Munt., DGS s.v.), a încheiat procesul de adaptare și apropiere a primitivului *bairactar*, atestat în documentele istorice (*Tudor au omorât pe bairactarul Sava, gospodarul arnăuților* – ȘIO, I: 9), în varianta dialectală *baraitan*. Însușit aproximativ ca formă și ca sens, în timp, *baraitan* cunoaște alte deteriorări formale, chiar dacă, pentru moment, putea să fie alăturat seriei *vlăjgan*, *găligan*, pentru credibilitate. El nu se stabilizează ca nume (*un baraitan*), ci tinde către altă categorie morfologică. Sub influența adjectivului *ditamai*, probabil, are loc, o nouă modificare, *baraitai*, încheiată prin disimilare vocalică: *baritai*. Paralelismul realizat *baritai* – *ditamai*, favorizat de relativa apropiere formală și de contextul stilistic comun, se susține și prin treapta următoare, a variantelor. În acest fel explicăm dezvoltarea formei abreviate *batai*, după modelul *ditai*: „– *Fugi de-aci, țățico, că tu te faci!*” Zice „– *Cum nu poți tu să mergi, batai muntele de femeie?*” (TDM, II, 157, pct. 703, Dițești, Prahova).

În privința neconcordanței de accent: *barítai* > *bátai*, mai mult chiar, a creării variantei prin suprimarea, paradoxală, a silabei accentuate, presupunem că forma

abreviată descinde de la o variantă accentuală *băritai*, cu același accent ca și *dîtamai*, fiind vorba, de altfel, de un termen specific contextelor emoțional-afective, cu multiple posibilități intonaționale. Din păcate, toate sursele în care a fost atestat termenul, în afara culegerii TDM, nu au menționat accentul.

Contragiu „flăcău care odinioară tocmea lăutarii și îi plătea pentru buna desfășurare a horei pe parcursul unui întreg sezon”, figurează în lexicul dialectal din Muntenia: *Eu când eream de optisprezece ani eram contragiu. Dumneavoastră [către anchetatorii dialectologi] poate că nu știți ce e contragiu, vă povestesc eu acuma. Eream cinci băieți, cinci veri și cinci ... streini. Și primăvara, de la lăsatul secului zis ... și pân la Paști să tomnea lăutarii. Tomind lăutarii, trebuia să răspundă cineva dă lăutarii-eștea, ca să joace fetele, isau bătrânii, bătrânele, copiii la mărșini acolo, la oră ... și jucau [...] Ce crezi că ne lua lăutarii? Nouă [organizatorilor], nouă nu ne lua niciun ban, dar însă plăteau băieții care jucau și fetele ... Veneam duminica dimineața cu lăutarii la fiecare domnișoar-acasă, ne primea părinții ... ne plăteau: alta-i da o dublă de porumb, alta-i da un pui dă găină, alta-i da un cinci lei, zece lei ca să fie și lăutaru mulțumit. Și strângea lăutaru câte o sută de duble de muncă, câte-o mie și ceva dă ouă și le cânta pă fiecare duminică și sărbătoare ... lăutarii erau plătiți ... și ne iubeau părinții ... care aveau fete mari ... și le era drag dă ... dă acești care conducea dă să numea **contragii** (TDM, I, 436, Dracea, com. Crângu – Teleorman).*

Deși atestat în perioada interbelică în Prahova (GS, 1929–1930, 130)², *contragiu* nu a fost preluat de dicționare. El reprezintă reflexul dialectal al unui fost neologism de origine turcă *contracciu* „cel ce încheie un contract; antreprenor, concesionar”, notat în CADE s.v., DA (s.v. *contract*), deja pentru anul de apariție al volumelor corespunzătoare, 1926–1931, respectiv, 1940, cu semnul arhaicității. SDLR, 1939 apreciază *contracciu* s.v. *contract*, ca popular, iar ȘIO și Suciu nu îl înregistrează. Dispărut din lexicul variantei standard, termenul s-a retras în vocabularul dialectal supraviețuind, conform atestărilor, în partea de sud a țării. Absența unui termen specializat³, în Muntenia, care să desemneze flăcăii responsabili în relația [contractul] cu lăutarii, pentru programul de distracții al tineretului, a favorizat preluarea și adaptarea împrumutului. Modificarea fonetică a termenului (v. GS, 1929–1930, 130) constă în înlocuirea sufixului originar cu varianta sonoră a acestuia (-giu), activă în graiurile munteneste (cf. Gl. Munt., DGS s.v. *parcagiu*, *pompagiu*, *vadagiu* etc.).

Termen neatestat, **lăstăreală**, cu semantismul „totalitatea șipcilor bătute pe căpriori pentru a susține tabla sau țigla”, circulă în Muntenia (ALRR – Munt. și

² Autoarea, Alexandrina Istrătescu, *Texte populare din județul Prahova* (108–138), în *Glosar*, 130, face următoarea precizare: „Semnificația acestui cuvânt, însuși bătrânul ce mi l-a spus, nu mi-a putut-o preciza. Cred că e vorba de acela ce avea sarea concesionată prin contract: *Atunci iera Mălaru, pâra pă omu care tăia sare*.”

³ Pentru Moldova, de exemplu, este atestat un alt termen: *În satele de la șes, când fac joc, câțiva flăcăi numiți **tocmași**, arvonesc scripcarii încă înainte de sărbători („Sezătoarea”, III: 108).*

Dobr., II, h. 192/pct. 700, 715, 811–813, 824, 856; Gl. Munt./pct. 702, 811, 813, 816, 820, 844) și în varianta *alăstăreală*: [Lucrătorii] *mi-a bătut alăstăreală pã ea* [= casă] *ș-a rămas cu învelișu* [de pus] (AFLR/pct. 691, Picior de Munte, com. Dragodana, Dâmbovița). Cu același semantism, în aceeași zonă, are curs și *astăreală* (AFLR – Munt. și Dobr., II, h. 192/pct. 814, 818, 822, 831; TDM, III/pct. 798, 817; AFLR/pct. 706, 707, 714, 789, 798, 817, 818, 823, 844: *Pui astăreală pã căpriori și după astăreală ori pui șindrila ori pune omu tablă* (AFLR/pct. 706, Talea, jud. Prahova).

Astăreală se analizează prin *astări*, verb creat pe terenul limbii române de la *astar*, împrumut din turcă: *idem* „căptușeală”, consemnat de ȘIO, II: 27; Suciu, II: 57. Preluat din lexicul croitoriei în terminologia casei, *astar* a cunoscut o adaptare de sens, de la „căptușeală pentru haine”, la „căptușeală pentru învelitoarea acoperișului”. Suplinind o necesitate terminologică, împrumutul a dezvoltat verbul *astări*, de la care s-a creat deverbalul *astăreală*, mai întâi semnificând „acțiunea de fixare a scheletului din scânduri pentru acoperiș”, apoi cu extensiune de sens, ca nume colectiv „scândurile, șipcele care susțin acoperișul”. În concordanță cu noul înțeles s-a conturat un nume corespunzător pentru a desemna șipca folosită în acest scop: *astereală*, var. pl. *asterialele* (AFLR/pct. 912, sat Magherești, Săcelu, fostul raion Gilort). Cu timpul, familia lexicală *astar*, începe să se învechească, prin frecvența tot mai scăzută, odată cu declinul influenței turcești. Aceeași soartă o are și deverbalul *astăreală*: nu mai este înțeles, este confundat, uitat: *Peste căpriori pune blană sau nu știu cum îi spune la blana aia ... astereală* (AFLR/pct. 789 Răscăieți, com. Vișina, Dâmbovița). Într-un astfel de stadiu, modificările, reconstituirile de formă sunt inerente, iar variantele inevitabile. Așa a apărut *rastereală*, prin anticiparea consoanei [r]: *N-a apucat să bată rastereală, c-a venit ploile* (AFLR/pct. 809, Pietroșani, Teleorman). Varianta ne-a atras atenția pentru că, prin disimilare consonantică totală, la distanță, [r] – [r] > [l] – [r], se explică stadiul *lăstăreală*, o etapă nouă în procesul supraviețuirii derivatului *astereală*. *Lăstăreală* a fost preluat „din mers” și s-a impus, probabil, fiindcă, printr-un fel de etimologie populară involuntară, a satisfăcut exigențele vorbitorilor. Transparența lexicală câștigată, prin posibilitatea corelării cu *lăstar* (v. DA s.v. 2. „prăjină”), a prelungit vitalitatea derivatului primordial *astăreală*. Sub influența acestuia, *lăstăreală* dobândește varianta augmentată *alăstăreală*, după cum și *astăreală*, la rândul lui, dezvoltă prin afereză, o variantă simetrică redusă, în cadrul paralelismului astfel creat: *stăreală* (v. ALRR – Munt. și Dobr. II, h. 192). Coexistența de forme mai vechi și mai noi, *astăreală* – *stăreală*; *lăstăreală* – *alăstăreală* atestă încă o dată creativitatea limbii române, punctul de pornire în acest caz fiind un vechi împrumut de origine turcă, *astar*, greu de recunoscut și de identificat în rezultatul „final”: *lăstăreală*.

Perceă, perceât, percú. Verbul *percea* figurează în DLR, pe baza unor atestări din CV, 1950, nr. 3, 36: „a împeștrita”, cules din Teleorman, dar și din Argeș (Gl. Argeș, 198), cu sensurile „a (se) păta, a (se) murdări” (*Ia uite cum te-ai perceat cu cerneală pe haine!*) și „a-i face (cuiva) vânăta (prin lovire)”, p. ext.

„a lovi, a bate”, preluat în DLR: *Cine te-a percheat așa la ochi, nevastă?* (Gl. Argeș, 198). Tot după Gl. Argeș, dicționarul-tezaur, a inclus încă un sens [despre femei] „a se farda în mod exagerat”: *S-a percheat ca o mască pe față!* (*id. ibid.*). Ulterior și alte dicționare au tratat termenul, cu același semantism: (regional, tranz. și refl.) „a (se) păta; a (se) murdări” (ȘDU, NȘDU).

Adjectivul corespunzător este prezentat cu două accepții, conform lucrărilor valorificate (v. DLR s.v. *percheat*): 1. „pătat”: *Așa s-a născut, percheat la nas!* (Gl. Argeș, 198). 2. (prin Munt. și Olt.) „pestruț, bălțat, tăcat”, după cum atestă Căușanu, *Vâlcea*, 187; CV, 1950, nr. 3, 36; *idem*, 1951, nr. 1, 36 – Teleorman; *Lexic reg.*, I, 37 – fostul raion Gura Jiului; Gl. Argeș, 198). Iorgu Iordan semnalează adjectivul în SCL, XX, 1969, nr. 3, 328, după D. Stănoiu: *Părul percheat, ici și colo, cu şuvițe albe* (*Adevărul literar*, 9, X, 1932, p. 2, col. 1).

Toate dicționarele care au tratat fie verbul, fie adjectivul, fie ambele, au declarat „etim. nec.”, drept pentru care, în același scop, încercăm să valorificăm culegerile recente de material dialectal.

În ALRR – Munt. și Dobr., II, h. 276 „je marque une brebis”, pct. 807 apare *împerciez*, iar în apropiere (pct. 804) *începez*, *însemnez*, între care nu excludem o virtuală „înrudire”, dacă admitem probabilitatea unui accident fonetic de felul metatezei: *începez* > *împerc(i)ez*. Direcția modificării fonetice ne-a fost sugerată de notarea altor forme, pe aceeași hartă: *încirpesc oaia* – pct. 770; *îi fac un semn la ureche, o încirpesc* – pct. 764, cu diferența de conjugare, dar și de complex sonor: *începa*, *înciripi*. Mai mult, în alte puncte a fost notat verbul simplu: *cirpesc*, *pui un semn, însemnez* (pct. 793): *o cirpesc* [oaia] *s-o cunosc* (pct. 767); *să ciripește, am ciripit-o* [oaia] (pct. 817). În pct. 789, informatorul face distincție între modalitățile de însemnare a oilor: *cirpesc cu vopsea; și preducesc*: „fac gaură”. Așadar, prin *ciripi* ar trebui să înțelegem „a face semn, a însemna cu vopsea lâna oii”. Analizabil, verbul *ciripi* relevă posibila bază *ciripie* „sfoară roșie de care se servesc dulgherii spre a trage linii drepte pe scânduri, pe bârne” (v. DA s.v.). Același dicționar specifică aria de răspândire a termenului „în România veche”, fiind vorba de un împrumut turcesc: *çirpi*, dial. *çirpi* (ȘIO, II: 134; Suciu, II: 154), sau mediat de limba sârbă: *čirpija*. ȘDU, ca și Suciu, II, furnizează un detaliu semnificativ în definirea termenului: „sfoară înmuiată în ceară roșie cu care se trasează linii drepte în dulgherie”, de altfel reluat în DEX, unde *ciripie* figurează ca regionalism: „sfoară muiată în vopsea (roșie) pe care o întinde dulgherul ...”. Pe baza acestor informații, relația *ciripie* > *ciripi* „a însemna cu vopsea (roșie)” pare verosimilă, evident, prin lărgire de sens. Preverbul dobândit ulterior *înciripi* reprezintă un augment credibil, dat fiind faptul că în graiurile muntenești cuplurile verb simplu/verb prefixat excelează prin frecvență: *înmărita/mărita*, *înnăște/naște*, *înnăvădi/năvădi* etc. (v. Gl. Munt. s.v.). Varianta verbală prefixată, prin extensiunea corpului fonetic, devine susceptibilă de modificări: sincopă: *înciripi* > *încirpi*; fluctuația vocalică [e] > [i]: *începi*; modificarea conjugării *începa*; metateză: *împercea*, *împercia*, separarea și abandonarea prefixului: *percea*.

Dezvoltările de sens reflectă evoluția ulterioară pe aceeași „direcție” semantică: „a păta; a murdări; a face semn prin lovire; a face semn prin fardare excesivă”. Recent, Bărbuț, *Dicț. olt.*, 152 confirmă variantele adjectivale *perceat*, *perciat*, dar și desprinderea unui nou adjectiv: *perciu*, *-ie* „bălțat”, creat prin schimbare de sufix de la participiul verbului derivat pe baza unui împrumut turcesc. Ca semn al evoluției, la un pol, în trecut, se află *ciripie*, iar în etapa actuală, la celălalt pol, adjectivul *perciu* (probabil, accentuat *perciu*, întrucât autoarea a renunțat la semnul grafic corespunzător), ca mărturie a creativității graiurilor dacoromâne sudice în raport cu împrumuturile efectuate din alte limbi.

Termeneă, termenéle. Notat în ALRR – Munt. și Dobr., III, h 309/pct. 831, cuvântul *termenea*, *~-ele*, absent din dicționare, semnifică „pănușă”. În concordanță cu titlul hărții „j’effeuille (l’épi de maïs)”, precum și cu chestiunea corespunzătoare [= întrebare indirectă] „Ce spui că faci când dai jos pănușile (foile) de pe știulete?”, unele răspunsuri pot avea o anumită semnificație pentru identificarea cuvântului-titlu. Astfel în pct. 807 s-a răspuns *dezbrac*, *curăț de foi*, iar în pct. 709 *dezbrac*, *gogesc de foi*. Accepția metaforică a primului verb, preluat din lexicul specializat vestimentar, ne determină să presupunem că și *pănușa*, *~-ile* au fost comparate cu un obiect de îmbrăcăminte. Formal *termenea* evocă paronimic *fermenea*, împrumut de origine turcă, însemnând „astăzi (= 1934, an de apariție pentru DA), în unele regiuni din România, «haină țărănească, până la brâu, de forma minteanului» ...” Termenul atestat în Dâmbovița (v. DA s.v.), în zona Vălenii de Munte (Jipescu, *Opincaru*, 80), confirmat în SDLR „și-l mai poartă și azi (=1939, an de publicare) țărani în Muntenia”, a fost atestat recent, în jud. Giurgiu, în formă coruptă, cauzată, probabil, de uitarea denumirii vechiului obiect de îmbrăcăminte, prin joc de cuvinte sau chiar prin etimologie populară.

În sprijinul soluției propuse aducem următoarele argumente 1. relația paronimică *fermeneă* / *termeneă*; 2. domeniul comun de referință al celor doi termeni – îmbrăcăminte pentru om și [figurativ] pentru plante; 3. accentuare identică; 4. traseul parcurs de termenul de origine turcă coincide cu evoluția acestuia: pătruns ca articol de vestimentație pentru boierime, odată cu ieșirea din modă, a trecut în lexicul dialectal, cu același semantism, unde, de asemenea, învechindu-se, a suferit modificări de formă și de sens.

Titiană, toitană. Pentru originea adjectivului variabil, *titiană* „rotundă, mare, dolofană, grasă” din Gl. Argeș, 267: *Gâscă titiană*, / *Umblă noaptea prin poiană?* (Folclor), dar absent din dicționare, propunem corelarea cu *toitan*, *-ă* răspândit în Muntenia și Oltenia, și substantivat, „(copil sau pui de găină, de rață etc.) măricel, bine dezvoltat, împlinit; voinic, dolofan; p. anal. (obiect) mare” (v. DLR s.v.). *Toitan* cunoaște multiple atestări: Coman, Gl., 79: *Eram toitan și aveam pe samă o turmă întreagă de oi!* (Mățău-Mușcel); Rădulescu-Codin, Mușcel; Tomescu, Gl.; *Lexic reg.* I, 87, Vâlcea „copil gras”; II, 32, Vâlcea „boboc de rață de 2–3 luni”; Gl. Argeș, 270: *o femeie toitană*; *o ploscă toitană*. Ca substantiv, a fost atestat cu

sensul „oală mare de pământ”: *Lexic reg.* I, 87, Vâlcea; II, 17, 18, pentru aceeași zonă. Cu valoare de epitet, precedă termenul de care se leagă prin prepoziția *de*: *S-a făcut o toitană de fată, crapă fustele pe ea!* Gl. Argeș, 270.

În ultimul timp, termenul a fost atestat ca substantiv: *toitan* „băiețandru” (Gl. Munt./pct. 771), *toitană* „fetișcană” (*ibid.*/pct. 805, 806, 816, 829): *E câte-o fată d-astea micili, toitană nu fată mare, îi cară apele* [mortului] (pct. 805, Toporu, Teleorman); de asemenea, ca adjectiv (ALRR – Munt. și Dobr., I, h. 138/pct. 776, Plopii-Slăvitești, Teleorman): *o toitană dă fată*, cu numeroase derivate: *toitănac*, ~*aci* „băiețandru” (ALRR – Munt. și Dobr., I, h. 141/pct. 799), *toitânașă* „fată mai măricică” (ALRR – Munt. și Dobr./pct. 808), adj. m. pl. *toitânași* „măricei” (Gl. Munt./pct. 776); *toitânel*, ~*ei* 1. adj. m. „măricel” (Gl. Munt./pct. 816, 819, 821, 824; ALRR – Munt. și Dobr./pct. 816: *Vătui îi spunem la iepure, când e toitânel așa* (Mereni, com. Conțești, Dâmbovița); 2. s. m. pl. „pui de găină când încep să aibă pene”; (ALRR – Munt. și Dobr./pct. 819; Gl. Munt./pct. 819, 824).

Subliniem faptul că sfera semantică a adjectivului s-a extins, fiind atestat și cu referire la lumea vegetală: *Dacă-l udăm* [tutunul], *să face răsadu .. toitânel așa* (TDM, III, 500, pct. 824, Mihăilești, fostul jud. Ilfov).

De la *toitan*, termen cu largă răspândire în aria sudică, după cum se poate deduce din numeroasele atestări, ar fi putut apărea variante fonetice, datorate coarticulației. Prin propagarea vocalei [i], ar fi rezultat **toitian*, iar mai apoi prin disimilare vocalică totală: *titian*. Ipoteza filiației *toitan* > *titian* se bazează pe similitudinea de corp sonor și semantismul comun al celor doi termeni. În ceea ce privește originea termenului-bază, DLR menționează „etim. nec.”, iar Suciu 1989, 92; id., II, 764 propune tc. *toydan* „rasă de dropii ale cărei exemplare sunt mai mari decât dropiile obișnuite”. Împrumutul din limba turcă, la nivelul dialectal al limbii române, ar fi cunoscut o reorganizare de sens de la „dropie mare, mai mare decât în mod normal” la „(mai) mare în comparație cu stadiul anterior sau normalitatea”, cu referire la ființe, chiar și la om, la vârste diferite. Sub aspect fonetic, asimilarea consonantică totală [t] – [d] > [t] – [t] ar fi contribuit la perfectarea eufonică a cuvântului: *toitan(ă)*. De la împrumutul turcesc se revendică *toitan(ă)*, *titian(ă)*, elemente lexicale regionale care conferă individualitate graiurilor dacoromâne sudice.

Termenii prezentați pot fi considerați emblematici pentru destinul unor împrumuturi turcești din limba română. Au pătruns în lexicul dialectal pentru că proveneau din domenii de referință adiacente cu viața satului: armată (*baritai*, *batai*), administrație, comerț (*contragiu*), meserii (*lăstăreală*, *percea*, *perceat*), vestimentație (*termenea*), diverse (*titian*, *toitan*). S-au fixat în vocabularul regional, pentru că au fost preluați creator, prin interpretare, ca formă și sens, modificați în consecință prin apropiere de presupusa categorie morfologică (*ditamai*, *ditai* și *baritai*, *batai*), terminologică (*cămășuială* sinonim cu derivatul primordial *astăreală*, care, uitat, este refăcut în sensul unei transparențe lexicale depline: *lăstăreală* „totalitatea șipcilor = lăstarilor”; *perceat*, sinonim și apropiat formal de *pătat*, *bălțat*, *termenea*, adaptat prin etimologie populară pentru învelișul *terminal* al

știulețului, care îmbracă boabele ca o *fermeneă*; *toitan*, evocă sonor adjective cu semantism apropiat: *roitoman* (v. Gl. Munt., DGS, III, s.v.). Posibilitatea de încadrare a fostelor împrumuturi, prin intervențiile operate de către vorbitori, a asigurat supraviețuirea acestora până în etapa contemporană de evoluție a limbii.

ABREVIERI

AFLR	= <i>Arhiva fonogramică a limbii române</i> a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.
ALRR-Munt. și Dobr.	= <i>Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea</i> , de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, I–II, 1996; III, 2001; de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, IV, 2004; de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, V, București, Editura Academiei, 2007.
Bărbuț, <i>Dicț. olt.</i>	=Dorina Bărbuț, <i>Dicționar de grai oltenesc</i> , Craiova, 1990.
Coman, Gl.	=Petre Coman, <i>Glosar dialectal</i> . București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1939 (Academia Română, Memoriile Secțiunii literare. Seria III, Tom IX, Mem. 5).
Coteanu/Sala	=Ion Coteanu, 1987, Marius Sala, <i>Etimologia și limba română. Principii. Probleme</i> . București, Editura Academiei Române.
CV	=„Cum vorbim”. Revistă pentru studiul și explicarea limbii. București. Anul I (1949) ș. u.
DA	=Academia Română, <i>Dicționarul limbii române</i> , București, 1913–1948.
DEX	= <i>Dicționar explicativ al limbii române</i> . Ediția a II-a. București, 1986 (Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”).
DGS	= <i>Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice</i> , de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, coordonator: Maria Marin. Volumul I, Literele A–C. Volumul II, Literele D–O. Volumul III. Literele P–Z. București, Editura Academiei, 2009, 2010, 2011.
DLR	=Academia Română, <i>Dicționarul limbii române</i> (DLR). Serie nouă, București, 1965 și urm.
Felecan 2004	=Nicolae Felecan, <i>Vocabularul limbii române</i> , Cluj-Napoca, Editura Mega, Presa universitară clujeană.
Gl. Argeș	=D. Udrescu, <i>Glosar regional Argeș</i> , 1967.
Graur ER	=Al. Graur, <i>Etimologii românești</i> , [București], 1963.
ILR	=Florica Dimitrescu, Viorica Pamfil, Elena Barborică, Maria Cvasnâi, Mirela Theodorescu, Cristina Călărașu, Mihai Marta, Elena Toma, Liliana Ruxăndoiu, coordonator Florica Dimitrescu, <i>Istoria limbii române</i> . Fonetică, Morfosintaxă, Lexic. București, Editura didactică și pedagogică, 1978.
Lexic. reg., I–II	= <i>Lexic regional</i> , I, redactor coordonator: Gh. Bulgăr, 1960; II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
Mărgărit, PED	=Iulia Mărgărit, <i>Probleme de etimologie dialectală</i> . „Etymologica” 13, 2002.
Mușcel	=C. Rădulescu-Codin și D. Mihalache, <i>Sărbătorile poporului, cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele</i> . Culegere din părțile Muscelului, 1909.
NȘDU	=Lazăr Șăineanu, <i>Dicționar universal al limbii române</i> , vol. I–II, ediție revizuită și adăugită de Al. Dobre, Ioan Oprea, Carmen Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Viorica Zăstroiu, Mydo-Center, 1995–1997.
Pușcariu 1940	=Sextil Pușcariu: <i>Limba română</i> , I, <i>Privire generală</i> .

- SCL = *Studii și cercetări lingvistice*. [București], Editura Academiei. Institutul de Lingvistică din București. Anul I (1950), ș.u.
- Suciu 1989 = Emil Suciu, *Note (lexicale) și etimologice privitoare la unele împrumuturi din limba turcă*. V, în LR, XXXVIII, nr. 2, p. 91–95.
- Suciu 2000 = Emil Suciu, *Influența turcă în Contribuții la studiul limbii române literare, secolul al XVIII-lea (1688-1780)*. Coordonatori: Ion Gheție și Gheorghe Chivu, 153–190.
- Suciu, I, II = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. I. Studiu monografic, 2009. II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*. 2010. București. Editura Academiei Române.
- Suciu 2011 = Emil Suciu, „Turcisme” în Transilvania în *Confluente lingvistice și filologice*, în Omagiu Profesorului Nicolae Felecan la împlinirea a 70 de ani, coordonatori Oliviu Felecan, Daiana Felecan, Cluj-Napoca. Editura Mega, p. 255–263.
- ȘIO, I–III = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturai romane*. I. *Introducere* [= I]; II. *Vocabularul*. 1. *Vorbe populare* [= II]; 2. *Vorbe istorice. Împrumuturi literare* – Indice general [= III], București.
- ȘDU = Lazăr Șăineanu, *Dicționarul universal al limbei române*. Revăzut și adăogit la Ediția a VI-a, [Craiova], [1929].
- TDM, II = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975.
- Tomescu, Gl. = Mircea Tomescu, *Glosar din județul Olt*. Slatina, Tipografia „Tiparul Oltului”, 1944 (Aspecte lingvistice și folclorice din județul Olt, II).

QUELQUES EMPRUNTS OPAQUES D’ORIGINE TURQUE
DANS LE VOCABULAIRE DE LA RÉGION DU SUD DE LA ROUMANIE

(Résumé)

L’article discute la situation de quelques mots empruntés du turc, retirés dans le lexique dialectal de la région du sud du pays où ils (sur)vivent par des modifications de forme et de sens.

Cuvinte cheie: derivat intern, semantism, variantă dialectală, vocabular regional.

Mots-clés: dérivé interne, sémantisme, variante dialectale, vocabulaire régional.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

I. Mării

DE LA LATINESCUL *AULA* LA BĂNĂȚEANUL *AVLIE*. NOTIȚĂ LEXICOLOGICĂ

1. Precizare:

Prezenta notiță lexicologică se dedică, cu bucurie, Maestrului, adică (vezi, pentru exacta înțelegere a acestei „sinonimii antroponimice”, Mării 2002, p. 215) academicianului octogenar *Marius Sala*, cel care, mai ales în ultimul deceniu, a devenit, coborând în *agora*, și un foarte bun narator (povestitor i-ar zice, cu siguranță, vânzătoarea de roșii din piața „Orizont” din Drumul Taberei) al istoriei cuvintelor românești. Cum vocabularul *limbii române* (= „dialectul dacoromân + dialectul aromân + dialectul meglenoromân + dialectul istroromân plus, pe baza și prin sublimarea subdialectului muntean al dialectului dacoromân, limba română literală și literară = standard, exemplară”) este foarte bogat și numărându-ne, și noi, printre cititorii și ascultătorii poveștilor sale despre cuvinte, îi dorim, ca-n anii care vin și sănătos fiind, să scrie și să publice alte și alte cărți despre istoria *directă* și *indirectă* a vorbelor românești.

2. Aulă. În limba română sau, mai exact spus, în vocabularul limbii române literare actuale, explicit și academic normat prin DEX 1975:1998, există și cuvântul *aulă*. Semnificând și desemnând o „sală mare într-o clădire publică, destinată festivităților, conferințelor, cursurilor etc.” (DEX 1975:1996, s.v.), acest substantiv feminin este un *împrumut* (savant), relativ recent¹, *direct* (cum menționează majoritatea dicționarilor noastre explicative și/sau etimologice) și *indirect* (prin mijlocirea germanului *Aula*, cum indică, pe bună dreptate, DA 1913, s.v.) din lat.² *aula*. Considerat, și el, un împrumut, tot literar = cultural, din greacă (< gr. *αὐλή*³), latinescul *aula* însemna, în primul rând, cum menționează dicționarele latino-române⁴, „curte; curtea unui rege, a unui palat (regal)”, sens (accepțiune, desemnare) menționat(ă) și pentru rom. *aulă*, utilizat cu referire la

¹ În MDA 2001, ca primă atestare, este indicat DA, adică, „traducând”, anul 1913, când a apărut întâiul volum, deși, dacă am hotărî să utilizăm data tipăririi fasciculei cuprinzând articolul lexicografic *aulă*, datarea ar fi, desigur (vezi DA 1913, p. 353), „7 IX 1909”. Această datare din MDA 2001 este corectată de DELR 2011, s.v., unde, ca primă atestare, este indicat anul 1874.

² În alte dicționare, lat. lit. (în DM 1958, s.v.) sau lat. neol. (în DELR 2011, s.v.).

³ Vezi, spre exemplu, Ernout-Meillet 1931, s.v., precum și ILR 1965, p. 55, unde I. Fischer, autorul capitolului *Vocabularul*, ne informează că: „Limbajul oficial era purist și evita cuvintele grecești, terminologia oficială nu cunoștea practic împrumuturi grecești până în epoca imperială, când se introduce *aula* (gr. *αὐλή*) pentru desemnarea curții”.

⁴ Vezi, de exemplu, Ocheșan *et alii* 1962, s.v.; Guțu 1983, s.v.

Antichitate și Evul Mediu: „(Ist.) Curte (domnească, împărătească)”, în DA 1913, s.v.; „2. (Înv.) Curte domnească sau împărătească”, în MDA 2001, s.v.; „2. (În orânduirea feudală) Curte domnească sau împărătească”, în DM 1958, s.v.; „2. (În Evul Mediu) Curte princiară”, în MDE 1972, s.v.

Niciuna dintre limbile romanice, continuatoare, prin particularizare și individualizare, ale limbii latine nu a moștenit acest cuvânt. Nu, însă, în primul rând, despre lat. *aula* și nici despre neologismul nostru *aulă*, cu o etimologie externă directă m u l t i p l ă (latină și germană), ne-am propus să povestim acum. Reredactând această, sperăm, foarte scurtă și cât mai exactă însemnare lexicologică, am dorit și dorim, inspirat fiind de marele lingvist croat P e t a r S k o k, să atragem atenția asupra unei rude (să-i zicem) sărace a universitarului sau academicului *aulă*. Este vorba de cuvântul d i a l e c t a l...:

3. avlie⁵.

3.1.1. Denumind, în principal, „spațiul împrejmuit în jurul unei case sau gospodării”, *avlie* este, astăzi, o n o m a s i o l o g i c e evaluat, sinonim real (= funcțional, intralingvistic) cu literarul *curte*⁶ (cuvânt moștenit din latină), pe de o parte, iar, pe de altă parte, sinonim nonreal (= nonfuncțional, geosinonim⁷), dar, uneori, și sinonim real⁸ cu regionalismele *ocol*, *obor*, *ogradă*, *bătătură*, *voreș* etc., căci, trebuie precizat, graiurile noastre populare sunt destul de bogate în exprimarea noțiunii de „curte”⁹.

⁵ Rostit *avlije* (riguros: *avliječ*), adică nu cu hiat, ci cu diftong după vocala accentuată, diftong ascuns de ortografia noastră în cazul tuturor substantivelor feminine terminate în *-ie*. B. P. Hasdeu (în HEM 1887:1972, s.v.) îl ortografiază (precum Viciu 1899, s.v., Viciu 1906, s.v.) *avliă*. Pe lângă *avlie*, au mai fost înregistrate, cu statut de variante lexicale, și formele: *amvlie* (în ALR II 1940, h. 261 = ALRM II 1940, h. 344, punctul de anchetă 8; DSB 1986, s.v., tot dintr-o localitate bănățeană, dar din România și nu din Serbia, ca-n ALR II) și *ovlie* (NALR–Ban. 1997, h. 211, punctul 13; NALR–Ban., întrebarea [674], același punct de anchetă).

⁶ Pentru această sinonimie reală (= punctuală, structurală) existentă astăzi între termenii *avlie* și *curte* utilizați pentru noțiunea de „curte”, noțiune documentată onomasiologic printr-o întrebare indirectă [= 673] formulată astfel: „Cum îi spui la locul îngrădit din jurul casei (fără pomi), în care se găsesc grajdul, cotețul etc.?” din *Chest. NALR* 1963, vezi, mai ales, NALR–Ban. 1997, h. 211, punctele 29, 40, 41, 47, 55, precum și, pe aceeași pagină, harta interpretativă nr. CLXI.

⁷ Pentru această sinonimie nonreală (= arhitecturală) existentă între termenul *avlie* și alți termeni prin care este exprimată noțiunea de „curte”, a se vedea, în primul rând, răspunsurile, încă nepublicate, obținute de Sever Pop ca răspuns la întrebarea onomasiologică (cum a fost formulată, nu știm) pentru poziția [672] = „curte, pl.” din *Chest. ALR I* 1989, dar și ALR II, s.n., 1966, h. 1354 = ALRM II, s.n., 1967, h. 1135: (*Să nu intre*) în curtea (mea nicio vită străină); *Chest. MLR* 1926, întrebarea [393]: „Cum se numește curtea unei case țărănești?”; NALR–Ban. 1997, hărțile citate sub nota 6; NALR–Criș. 2003, h. 312; NALR–Trans. 2002, h. 305; NALR–Olt. 1970, h. 198 etc.

⁸ Pentru această sinonimie funcțională existentă, în exprimarea noțiunii de „curte”, între termenul *avlie* și un alt termen decât cel de *curte*, a se vedea, în primul rând, cele două hărți (una neinterpretativă și o alta interpretativă) din NALR–Ban. 1997, citate mai sus, sub nota 6, punctele 9, 20, 35, 66, 72, dar și Liuba–Iana 1895, p. 92: „Casele sunt zidite cu frontul la drum, numai casele mai vechi, de pre timpul robotelor și clăcei, sunt zidite în *avlie* (*obor*, *ocol*) și la stradă au zid separat [...]” (cu *subl. n. – I.M.*).

⁹ Pentru această bogată, variată terminologie, a se vedea sursele menționate, mai sus, sub nota 7.

Pe lângă sensul de „curte”, sens definit în DA 1913 (s.v.) astfel: «1° „Curte, ocol”. VICIU, GL., „ogradă, voreț, obor”. HEM 2170», adică, utilizând două dintre sursele bibliografice, printr-un cumul sau lanț de 5 sinonime¹⁰, *Dicționarul Academiei*, pe sau în baza glosarelor lui Gustav Weigand publicate în „JAHRESBER III, 313; IV, 325” în cadrul monografiilor *Der Banater Dialekt* și *Körösch- und Marosch-Dialekte*, înregistrează, în continuare, și sensul de „cimitir, țințirim”, sens nemaiatestat, după a noastră informație documentară, de nimeni după dialectologul și balcanologul german, dar consemnat, acest sens, și de alte lucrări, precum, spre exemplu, Gămulescu 1974, p. 81; TDR 1984, p. 270; DSB 1986, s.v.; MDA 2001, s.v. și DELR 2011, s.v. Dacă este cu adevărat real, acest al doilea și ultimul sens înregistrat de DA 1913 se explică prin faptul că în unele graiuri bănățene *avlie* desemnează și¹¹ sau, în opoziție semantică cu un alt termen, **numai**¹² „curtea bisericii”, adică locul unde, în multe sate românești, se afla (și, încă, se mai află) cimitirul¹³.

Păstrându-ne¹⁴, în continuare, cu rare evadări subsolice, pe poziția lexicologiei tradiționale, vom mai sublinia și faptul că, pe lângă aceste două sensuri¹⁵, Cihac 1879, p. 544¹⁶ înregistrează, pentru „Transylv.”, doar sensul de „parc à moutons”

¹⁰ Pentru al căror statut, a se vedea cele spuse mai sus.

¹¹ Situație lexicală (vezi-o, deocamdată, în Gregorian 1967, p. 391 și NALR–Ban. 1997, h. 211, punctul 29, harta neinterpretativă și legenda acestei hărți, sub II) în care, desigur, semnificatul semnificantului *avlie* este mai larg, vorbitorii acestor graiuri bănățene având posibilitatea ca, în baza acestui semnificat, să desemneze nu numai „curtea casei”, ci și „curtea bisericii”, desemnare interpretată în lexicologia și lexicografia tradițională ca două sensuri și nu, realist și sistemic, ca un singur semnificat.

¹² Situație lexicală în care, desigur, semnificatul semnificantului *avlie* este mai strâmt, vorbitorii acestor graiuri bănățene având posibilitatea ca, în baza acestui semnificat, să desemneze numai „curtea bisericii” în opoziție cu semnificantul *obor* = „curtea casei”, cum, clar, rezultă din NALR–Ban. 1997, h. 211, prin compararea informației din legenda hărții, secțiunea a II-a (unde se precizează că în punctele 5, 6, 11, 12, 15, 21, 24, 25–29, „*avlie* i se spune curții bisericii”) cu răspunsurile cartografiate. Opoziția lexicală *obor* „curtea casei” / *avlie* „curtea bisericii” rezultă la fel de clar și din compararea ALR II, s.n., 1966, h. 1354, punctul 29 cu ALR II 1940, h. 178, punctul 29, precum și din compararea, pentru localitatea bănățeană Răcășdia, a răspunsurilor la *Chest. MLR* 1926, localitatea 9, 9a, întrebarea [393]: „Cum se numește curtea unei case țărănești?” cu răspunsurile la *Chest. MLR* 1930, localitatea 22, întrebarea [8]: „Cum se numește locul din jurul bisericii și care ține de aceasta?”. Aceeași opoziție lexicală ne este comunicată, tot din Banat, pentru localitatea Cacova de colega Doina Grecu, opoziție care, în localitatea Berzovia, se exprimă prin termenii *voreț/avlie*, cum ne informează tot Doina Grecu.

¹³ Petrecându-se, de fapt, același proces denominativ (= semantico-onomasiologic) ca cel petrecut în cazul termenului („regional, mai ales în Transilv., Ban. și Olt.”) *progădie*, proces descris, tradițional, în DLR astfel: „Curte a unei biserici folosite ca cimitir; p. e x t. cimitir (pe lângă o biserică)”.

¹⁴ Căci ne obligă documentările și descrierile onomasiologice și/sau semasiologice realizate până în prezent.

¹⁵ Devenite, din păcate, nici mai mult, nici mai puțin decât 6 în MDA 2001, s.v.: „1 Curte. 2 Ocol. 3 Ogradă. 4 Voreț. 5 Obor. 6 Cimitir”, printr-o interpretare „originală” a lanțului sinonimic prezent în DA 1913 în definirea sensului „curte” (vezi *supra*).

¹⁶ Dicționar (menționat în DELR 2011 prin sigla CDED) în care *avlie* apare (vezi Seche 1966, p. 126–127) nu printre „raritățile” limbii noastre (notate cu asterisc), ci printre „termenii de circulație ai limbii române”.

(sens confirmat de NALR–*Ban.* 1997, h. 299, punctul cartografic 7, ca răspuns la întrebarea lexicală onomasiologică indirectă: „Cum îi spui locului îngrădit, în câmp, sau lângă casă, unde se adăpostesc oile sau caprele?”); Bucuța 1923, p. 65, atestă, de la românii dintre Vidin și Timoc, doar sensul „locul întreg de casă cu tot ce are pe el”¹⁷; DSB 1986, s.v., înregistrează, pentru o singură localitate, și sensul „loc în spatele clădirilor unei gospodării unde se depozitează clăile de fân sau de paie”, pe de o parte, iar, pe de altă parte, ALR II 1940, h. 261 = ALRM II 1940, h. 344 (dintr-o localitate din Serbia) și (din mai multe localități) NALR–*Ban.*, întrebarea [674], înregistrează și sensul de „locul de dinaintea casei; bătătură”.

3.1.2. Referitor la a r i a d e c i r c u l a Ț i e în graiurile dacoromâne a cuvântului *avlie*, lucrările lexicografice (sau cu caracter lexicografic) ce-l atestă indică următoarele: „Transylv.” – Cihac 1879, p. 544; „Cuvânt care se aude numai prin părțile Banatului” – HEM 1887:1972, s.v.; „Bănat” – Viciu 1899, s.v., Viciu 1906, s.v.; „Ban.” – TDRG 1903, s.v. (care înregistrează doar sensul de „Hof”); „Ban. Criș.” – TDRG 2000, s.v.; „În Ban. și prin părțile Crișului și ale Mureșului, JAHR. IV 325” – DA 1913, s.v.; „Băn.” – CADE [1926–1931], s.v. (care înregistrează doar sensul de „curte, ocol”); „en Banat y Trans. de O.” – CDER 1958, 555 (cu senul „corral, cortil”); „în Banat și Transilvania de Sud” – Gămulescu 1974, p. 81; „Ban. și prin Transilv.” – Seche 1982, s.v. *curte*; „Trs.; Ban.” – MDA 2001, s.v.; „Ban., Criș., S. Trans.” – DELR 2011, s.v. Pe sau în baza informației utilizate de noi, considerăm că în dialectul dacoromân *avlie* circulă (sau a circulat) prin B a n a t, S e r b i a (atât în Banatul sârbesc, cât și în Timocul sârbesc), B u l g a r i a (în Timoc)¹⁸, S. C r i ș a n e i și S. V. T r a n s i l v a n i e i, cu precizarea că atestările de la nord de Mureș, adică (în formularea DA-ului) cele de „prin părțile Crișului și ale Mureșului” (datorate, aceste atestări, lui A. de Cihac și lui Gustav Weigand) nu sunt confirmate și de alte lucrări.

3.2. Am considerat, mai sus, că *avlie* este un cuvânt d i a l e c t a l și nu unul (doar) regional, deoarece (indiferent de sursele etimologice directe indicate de dicționarele ce-l înregistrează) el este cunoscut și întrebuințat nu numai în unele dintre graiurile dialectului dacoromân (vezi, *supra*, **3.1.**), ci și în unele dintre graiurile aparținând dialectelor sud-dunărene aromân și meglenoromân. Pentru dialectul aromân a se vedea, pentru sensul de „curtea casei”, în primul rând, DDA 1963 = 1974, s.v. *avlie* și ALR I, întrebarea [672], punctele de anchetă 05, 06, 07 și 08. Pentru graiurile meglenoromâne, cuvântul nostru este înregistrat de Capidan 1935, p. 29, sub forma *avliiă* „curte, casă”; de Saramandu *et alii* 2010, p. 134, s.v. *ăvliiă* (cu varianta *avliiă*) „curte, casă, palat”, precum și de Atanasov 2002, p. 96,

¹⁷ Avlia, ne informează în continuare Emanoil Bucuța, „e împărțită în două de un gard mai mărunț, tarabă, făcut din salcă spartă s. gorun, după ținut. O parte e **bătătura**, mărginită în față de locuință, iar în fund și pe de lături, de hambarul de grâu, de pătulul de porumb și de cocinele porcilor și a găinilor”, iar a doua parte e **oborul**, „cu locul de dovleți, grajdul și coșerea vitelor”.

¹⁸ De la românii timoceni din Bulgaria, *avlie*, cu sensul „curte”, este atestat de Nestorescu 1996, p. 181 (glosar), 127 (text și context).

sub forma aferezată *vlîiă*, dar cu sensul de „grădină, teren în apropierea casei”. Forma cu afereză este înregistrată, cu sensul „curtea casei”, și de Sever Pop, în ALR I, întrebarea [672], punctul de anchetă 012: *vlîia (di casa)*.

3.3.1. Etimologic, dialectalul *avlie* este, ca și neologismul *aulă*, tot un împrumut, dar, spre deosebire de acesta, unul de natură populară, orală. În privința limbii sau a limbilor din care a fost el împrumutat, lexicologii și lexicografi noștri au menționat, mai ales în limbaj lexicografic (prin formula $x < y$), mai multe soluții etimologice. Pentru prezența lui *avlie* în dialectul dacoromân sau, mai exact, în subdialectul bănățean (cum este, de fapt, localizat în majoritatea lucrărilor lexicografice sau lexicologice), TDRG 1903 propune o origine neogreacă („ngr. $\alpha\upsilon\lambda\eta$ ”), indicând, însă, între paranteze rotunde și „türk. *awly*”, considerat de H. Tiktin, de fapt, ca un intermediar al etimonului grecesc¹⁹. *Dicționarul Academiei* indică, drept etimologie directă, „turc. *(h)awly*”, acesta provenind, cum se menționează între paranteze, din „n.-grec. $\alpha\upsilon\lambda\eta$ ”, care înseamnă „curte”. Etimonul dat de DA 1913 este, însă, însoțit și de precizarea: „poate prin mijlocire sârbească: *(h)avlija*”²⁰, soluție etimologică regăsită, considerăm, în cea avansată de CDER 1958, 555 (: „Tc. *(h)avli*, del ngr. $\alpha\upsilon\lambda\eta$; cf. sb. *(h)avlija*”). Numai din limba turcă este explicat în Cihac 1879, p. 544 (din tc. « *havli, avli* „cour, avant cour” »), HEM 1887:1972, s.v. („din tc. *awly* = gr. $\alpha\upsilon\lambda\eta$), CADE [1926–1931], s.v., și DM 1958, s.v. Lazăr Șăineanu, în celebra sa lucrare consacrată influenței orientale asupra limbii și culturii române, indică, drept sursă imediată a bănățeanului *avlie*, sb. *avlija* (vezi Șăineanu 1900, p. LXXXI), etimologie acceptată, astăzi, pe baza unei riguroase argumentații lingvistice, de către majoritatea cercetătorilor lexicului graiurilor subdialectului bănățean, precum: Trâpcea 1964, p. 267; Mării 1966:2005, p. 105; Mării 1968:2005, p. 139; Gămulescu 1974, p. 81; TDR 1984, p. 271; DSB 1986, s.v.; Suci 2006, p. 235, DELR 2011, s.v.

Pentru prezența cuvântului și la românii dintre Vidin și Timoc (de unde, am văzut, îl atestă Emanoil Bucuța și Virgil Nestorescu) cred că, drept sursă directă, trebuie menționată limba bulgară, dacoromânul nord- și sud-dunărean *avlie* având, așadar, o etimologie (externă) directă multiplă: sb. **avlija**, bg. **avlija**, etimologie propusă și pentru dacoromânii timoceni din localitatea Cosovo, de Nestorescu 1996, p. 181. Din bulgară sau, mai exact, prin bulgară din neogreacă este explicat meglenoromânul *avlie* „curte” de Pușcariu 1940:1976, p. 260, soluție etimologică identică, considerăm, cu cele formulate de Capidan 1935, p. 29: „Din gr. $\alpha\upsilon\lambda\eta$ (bg. *avlija*)” și Saramandu *et alii* 2010, p. 134, s.v. *ăvliiă*: „gr. $\alpha\upsilon\lambda\eta$ (mac., bg. *avlija*)”, ultimii menționând, ca mijlocitor (= filieră), și macedoneana pe

¹⁹ Din perspectiva principiului etimologiei lexicale directe, avem, așadar, de-a face, potrivit soluției propuse de Tiktin, cu un element de origine turcă în dacoromână, cum, corect, a interpretat această soluție etimologică redactorul articolului *avlie* din DELR 2011, plasând TDRG¹ = (în abrevierea noastră) TDRG 1903 printre dicționarele care indică tc. *(h)avli*. În TDRG³ = TDRG 2000 se propune o etimologie directă multiplă: ngr. $\alpha\upsilon\lambda\eta$, tc. *havli*.

²⁰ MDA 2001 propune următoarea etimologie directă multiplă: „tc. *awly*, srb. *(h)avlija*”.

lângă limba bulgară, soluție care, din perspectiva principiului etimologiei directe, trebuie interpretată ca o etimologie lexicală directă multiplă: mac. *avlija*, bg. *avlija*. În ceea ce privește aromânul *avlie*, acesta este considerat de Tache Papahagi, în monumentalul său dicționar (vezi DDA 1963:1974, s.v.), un împrumut din ngr. *αὐλή*, pe care, însă, în mod curios, îl consideră un împrumut din tc. *avly* „cour” și nu ca pe unul bizantin. Ca element bizantin direct²¹, datând din epoca neseperării „macedoromânilor de bănățeni, rotacizanți, crișeni-maramureșeni și ardeleni” –, este considerat, însă, *avlie* din graiurile bănățene și aromâne de către Ivănescu 1980, p. 315(: «Acolo [în Banat și Hațeg] avem un cuvânt bizantin ca *avlie* „curte”, „o curte mai deosebită”, care de asemenea se găsește la macedoromâni, unde denumește curtea împrejmuită cu zid, caracteristică casei de tip mediteranean»), deși, pe aceeași pagină, puțin mai sus, spune: „Este drept că și bulgarii și sârbii au [...], *avlija*, [...]”, iar ceva mai sus, la p. 305, în lista²² ce prezintă „asemănările dintre graiurile bănățene și cele macedoromâne”, sub poziția 3, consemnează următoarele: «*avlie* „curte”, macedor. *avlie* (< neogr. *αὐλή*, probabil prin sârbă)». Evident, este o soluție singulară, originală, contradictorie și, considerăm, total nerealistă, dar care trebuie inventariată, cu atât mai mult cu cât ea aparține unuia dintre cei mai mari lingviști ai noștri.

Chiar din acest simplu rezumat al soluțiilor etimologice date, până acum, cuvântului dialectal *avlie*, rezultă că el este, într-o formă sau alta, cunoscut mai în toate limbile balcanice.

3.3.2. După Petar Skok și din perspectiva etimologiei lexicale *i n d i r e c t e* evaluată istoria (= viața, odiseea) unui „cuvânt călător”, *o r i g i n a r*, în cazul discutat, avem de-a face cu lat. **aula**, care, prin *Bizanț, ca centru de iradiere a cuvintelor latinești din limbile balcanice* (cum sună, în traducere românească, titlul unui excelent studiu al său din anul 1931²³), a fost difuzat, pe cale populară, din limbă în limbă, în întreaga peninsulă Balcanică, depășind, cum am văzut, nordul Dunării.

3.4. Când a avut loc împrumutul direct din sârbă sau din bulgară în graiurile dacoromâne nu știm deocamdată. Știm, însă, că prima atestare nu este din anul 1885, cum indică TDRG 2000 și DELR 2011, ci din anul 1879, căci vol. al II-lea din *Dicționarul etimologic dacoromân* al lui Alexandru Cihac în acest an a apărut.

4. Denumind nu o „aulă princiară, regală sau domnească” și nicio „aulă universitară, academică”, ci doar una țărănească (dacă ne este îngăduit să ne exprimăm astfel), bănățeanul **avlie** (căci cuvânt bănățean este el în primul rând în cadrul

²¹ Neidentificat și nesemnlat, pe bună dreptate, de Mihăescu 1966, p. 103–127, în capitolul *Înrăurirea bizantină directă*.

²² Ce include, din păcate, sub poziția 7, și pe «băn. *sirač* „brici” (în ținutul Caransebeșului)», cu trimitere la Weigand 1896, p. 326 și nu 328, cum, greșit, apare în capodopera lui Gh. Ivănescu), care, însă, nu are nimic de-a face cu „macedor. *(cu)surafe* (neogr. *ζουράφι*)” pentru simplul motiv că „*siratse* este verbul *să radje* (= *se rade*)”, cum clar a arătat, demult, Hodoș 1898, p. 23.

²³ Vezi Skok 1931, p. 371.

graiurilor dialectului dacoromân), sosit pe un alt drum, este, aşadar, din perspectiva lingvisticii istorice generale, rudă bună²⁴, dar foarte îndepărtată, cu neologismul **aulă**.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALR II 1940 = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig.
- ALR II, s.n., 1966 = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici; redactor principal: Ioan Pătruţ, vol. V, Bucureşti, Editura Academiei.
- ALRM II 1940 = *Micul Atlas lingvistic român*. Partea a II-a, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig.
- ALRM II, s.n., 1967 = *Micul Atlas lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici, redactor principal: Ioan Pătruţ, vol. III, Bucureşti, Editura Academiei.
- Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Bucureşti, Editura Academiei.
- Bucuţa 1923 = Emanoil Bucuţa, *Românii dintre Vidin şi Timoc. Cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărţi de...*, Tip. Cartea Românească.
- CADE [1926–1931] = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-Aurel Candrea, Partea II: *Dicţionarul istoric şi geografic universal*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească.
- Capidan 1935 = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III, *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti.
- CDER 1958 = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna.
- Chest. ALR I* 1989 = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat [...] de Sever Pop şi editat [...] de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coordonator: I. Mării, Cluj, Universitatea din Cluj.
- Chest. MLR* 1926, 1930 = Muzeul Limbii Române, *Chestionarul II, Casa*, Sibiu, 1926; IV, *Nume de loc şi nume de persoane*, Cluj, 1930.
- Chest. NALR* 1963 = *Chestionarul Noului Atlas lingvistic român*, întocmit, sub conducerea lui Emil Petrovici şi B. Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, Petre Neiescu, Grigore Rusu şi Ionel Stan, în FD, V.
- Cihac 1879 = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort A/M.
- DA 1913 = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Puşcariu. Tomul I. Partea I: A–B, Bucureşti.
- DDA 1963:1974 = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963; ed. II: 1974.
- DELR 2011 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, vol. I, A–B, Bucureşti, Editura Academiei.
- DEX 1975:1996 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975; ed. II, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DM 1958 = *Dicţionarul limbii române moderne*, Bucureşti, Editura Academiei.
- DSB 1986 = *Dicţionarul subdialectului bănăţean*, vol. II, Timişoara, Universitatea din Timişoara.
- Ernout–Meillet 1931 = A. Ernout – A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris.
- Gămulescu 1974 = Dorin Gămulescu, *Elemente(le) de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, Bucureşti, Editura Academiei, Pančevo, Novinsko predužće „Libertatea”.

²⁴ „Relaţie de rudenie” nesemnaltă de DELR 2011 (prin „cf.”, cum indică norma lexicografică 12.2., de la p. XXXII).

- Gregorian 1967 = Mihail Gregorian, *Folclor din Oltenia și Banatul răsăritean*, în *Folclor din Oltenia și Muntenia*, vol. I, București, Editura pentru Literatură.
- Guțu 1983 = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- HEM 1887:1972 = Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, tomul II, București, Stabilimentul Grafic Socec și Teclu; ed. II (de Grigore Brâncuș), vol. 2, București, Editura Minerva.
- Hodoș 1898 = E. Hodoș, *Cântece bănățene. Cu un răspuns dlui Dr. G. Weigand*, Caransebeș.
- ILR 1965 = Academia Republicii Populare Române, *Istoria limbii române*, vol. I, *Limba latină*, București, Editura Academiei.
- Ivănescu 1980 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Liuba-Iana 1895 = Sofronie Liuba, Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș.
- Mării 1966:2005 = I. Mării, *Studiind elementul sârbesc în lexicul graiului din Toager. Note (II)*, în CL, XI, nr. 2, p. 337–344, studiu republicat în vol. (la care trimitem în text) I. Mării, *Note și studii de etimologie lexicală dacoromână*, București, Editura Academiei, 2005, p. 104–116.
- Mării 1968:2005 = I. Mării, *Pseudoturcismele graiurilor bănățene în lumina geografiei lingvistice și a principiului etimologiei directe*, în CL, XIII, nr. 1, p. 95–105, studiu republicat în vol. citat, *supra*, sub abrevierea Mării 1966:2005, p. 127–143.
- Mării 2002 = I. Mării, *La ceas aniversar*, în Marius Sala, *Contemporanii lor. Contemporanii lui*, București, Editura Univers Enciclopedic, p. 214–215.
- MDA 2001 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Micul dicționar academic*, vol. I, A–C, București, Editura Univers Enciclopedic.
- MDE 1972 = *Mic dicționar enciclopedic*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Mihăescu 1966 = H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, Editura Academiei.
- NALR–Ban. 1997 = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, sub conducerea lui Petru Neiescu, vol. II, București, Editura Academiei.
- NALR–Criș. 2003 = I. Stan, D. Urișescu, *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, vol. II, București, Editura Academiei, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- NALR–Olt. 1970 = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, de Teofil Teaha, Ion Ionică, Valeriu Rusu, sub conducerea lui Boris Cazacu, vol. II, București, Editura Academiei.
- NALR–Trans. 2002 = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, vol. III, București, Editura Academiei.
- Nestorescu 1996 = Virgil Nestorescu, *Românii timoceni din Bulgaria. Grai. Folclor. Etnografie*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Ocheșanu et alii 1962 = *Dicționar latin-român* (redactor responsabil: Rodica Ocheșanu; redactori: Liliana Macarie, Sorin Stati, N. Ștefănescu), București, Editura Științifică.
- Pușcariu 1940:1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940; ediția a II-a, îngrijită de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1976.
- Saramandu et alii 2010 = Nicolae Saramandu, Marilena Tiugan, Irina Florea, Alina Celac, coordonator: Nicolae Saramandu, *Dicționar meglenoromân, literele A, Ă*, în FD, XXIX, p. 52–135.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, București, Editura Științifică.
- Seche 1982 = Luiza Seche, Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, Editura Academiei.
- Skok 1931 = P. Skok, *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, în „Byzantion”, VI, p. 371–378.
- Suciu 2006 = Emil Suciu, *Cuvinte românești de origine turcă*, București, Editura Academiei.
- Șăineanu 1900 = Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I, *Introducerea*, București.
- TDR 1984 = *Tratat de dialectologie românească* (coordonator: Valeriu Rusu), Craiova, Editura Scrisul Românesc.

- TDRG 1903: 2000 = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Band I, Bukarest, Staatsdruckerei, 1903; ediția Paul Miron și Elsa Lüder, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.
- Trâpcea 1964 = Th. N. Trâpcea, *Cuvinte de origine sârbească din graiul bănățean*, în AUT, II, p. 266–273.
- Viciu 1899 = Alexiu Viciu, *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român*, Blaj.
- Viciu 1906 = Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*, București.
- Weigand 1896 = G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig”, III, p. 198–332.

FROM THE LATIN *AULA* TO THE ROMANIAN BANAT DIALECT *AVLIE*.
ETYMOLOGICAL NOTE

(Abstract)

The author presents briefly the meanings, forms (phonematic variants), circulation area and the etymological solutions given so far to the dialectal word *avlie*, which, analyzed from the point of view of the indirect etymology, is related to the neologism *aulă*.

Cuvinte cheie: lexicologie, lexicografie, etimologie, dialectologie, *aulă*, *avlie*.

Keywords: lexicology, lexicography, etymology, dialectology, *aulă*, *avlie*.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, nr. 21*

CONTRIBUȚII ETIMOLOGICE ȘI LEXICALE

1. Un posibil element latin moștenit: *ler* „cumnat (din partea surorii mai mari)”

Cuvântul nu figurează, cu acest sens, în dicționarele limbii române, deși este încă destul de bine cunoscut și folosit pe spații largi de catolicii din centrul Moldovei: a putut fi atestat, în ultimele trei-patru decenii, în sate din județele Iași (Butea, Hălăucești, Iugani, Răchiteni), Neamț (Adjudenii, Buruienești, Gherăești, Pildești, Săbăoani), Bacău (Galbeni, Gioseni, N. Bălcescu, Trebeș, Valea Seacă). Din aceleași zone provin și atestările unor derivate cu sufixe diminutive, precum *lerică* (Galbeni – Bacău, Hălăucești – Iași), *lerișcă* (Gioseni – Bacău), *lerișor* (Adjudenii – Neamț), *leruț* (Traian – Neamț)¹.

Utilizat în anul 1930, într-o monografie a localității Doljești, din valea Siretului, datorată unui preot ortodox, în care, la un moment dat, se încearcă reproducerea ironică a unui dialog între doi catolici din satele vecine², absent nu numai din dicționare, dar și din atlasele lingvistice sau din glosarele regionale, *ler* a fost caracterizat drept „o prețioasă moștenire lexicală coborâtore din latina populară”, care „s-a păstrat la început numai în dacoromâna transilvăneană” și care, trecută sub forme ca *ler-em* „lerule”, *ler-eszkem* „lerișorule”, în graiul unguresc-ceangău, la fel cum s-a întâmplat cu verbul *corinda* – *korindál* ori cu substantivul *păcurar* – *pakurár*, „ilustrează atât originea românească a ceangăilor secuizați, cât și prioritatea în timp a graiului lor românesc față de bilingvismul ulterior”³.

Creat prin etimologie populară, din *leuus vir* „bărbatul din stânga” (în franceză, *mari de la main gauche*), pornindu-se de la vgr. *δάρρ* „cumnat, frate al soțului”, care, la rândul său, aparține unei întregi familii indo-europene a denumirilor fratelui soțului (a se vedea și sanscrit. *devā*, lituanian. *dėveris*, armean. *tagyr*, v. germ. de sus *zeihhur*, v. engl. *tacor*), lat. *leuir* reprezintă un termen popular, dialectal, absent

¹ Ion H. Ciubotaru, *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, vol. II, *Obiceiurile familiale și calendaristice*, Iași, 2002, p. 98, 99, 102; vol. III, *Poezia obiceiurilor tradiționale. Literatura populară. Folclorul muzical*, Iași, 2005, p. 18.

² Athanasie Vasilescu, *Monografia mănăstirii și comunei Doljești din județul Roman*, [Roman], 1930, p. 195–196.

³ Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*. Ediția a II-a revizuită, Bacău, 1998, p. 90–92.

din textele literare⁴. A putut fi atestat cel mai devreme la Bizanț, în anul 530, în digestele (pandectele) împăratului Iustinian I (527–565): *virī frater leuir; is apud Graecos δαῖρ appellatur*⁵.

Absent din spațiul romanic, unde cuvântul, general moștenit, este *cognatus* „înrușit prin naștere” (compus calchiat după vgr. συγγενής „de aceeași origine”, „părinte”), care abia în latina târzie avea să dobândească sensul „cumnat”⁶, dar pe care în sud-estul Europei îl regăsim nu numai în dr., ar., mr. *cumnat* și în dalm. *komnut*, dar și în alb. *kunat*⁷, peste tot cu sensul târziu din latină, *leuir* (pl. *leuiri*, de unde un posibil lat. pop. sg. **leuiru*) a ajuns să fie moștenit într-o zonă relativ apropiată de locul din care provine cea mai veche atestare a sa cunoscută până în prezent, dispărând ulterior, datorită puternicei concurențe a sinonimului panroman *cognatus*. S-a menținut, totuși, în mod surprinzător, în această mică insulă de grai românesc distinct, a catolicilor din Moldova, un grai care, pe de o parte, a păstrat particularități provenite din Transilvania (între care, probabil, și aceasta), iar pe de alta, a împrumutat particularități locale, ale graiului moldovenesc din zonele respective.

2. Un ecou al romanității sud-est europene: *biglar* „străjer (al orașului)”

Am atestat acest cuvânt în anii 1626 și 1628, în câteva documente emise în Țara Românească, la București și Târgoviște: *lu Dumitru călărașul, de oraș de București, ca să-i fie loc de casă lângă Mușat biglariul, în Mahalaua Popei lu Gherghe ... acest loc fost-au de moșie a lu Crăciun Vânător măcelarului, tatul lu Bran biglariul, de oraș de București ... se-au adevărit acest loc că au fost a lu Bran biglariul, de moșie de la tată-său, Crăciun Vânătorul ...; Marco, croitor, biglar; nepoata lui Stoica biglariul (sic!)*⁸.

Denumea pe cei care, având în același timp și alte îndeletniciri, erau însărcinați cu paza și supravegherea, în mod organizat, a orașelor. Erau, în fond, un fel de precursori ai lui jupân Dumitrache și ai omului său de „încredere”, Chiriac, primul, cherestegiu, dar și căpitan, cel de-al doilea, tejghetar, dar și sergent, ambii în „garda civică” din vremea lui Caragiale.

⁴ *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, par A. Ernout et A. Meillet. Quatrième édition revue, corrigée et augmentée, Paris, 1959, p. 352–353; Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1960, p. 338–339.

⁵ *Digesta Iustiniani Augusti*. Recognovit Th. Mommsen. Editio altera lucis ope expressa, II, Berlin, 1963, p. 352.

⁶ A. Ernout, A. Meillet, *op. cit.*, p. 430 (s.v. *nascor*); *Romanisches etymologisches Wörterbuch von W. Meyer-Lübke*. 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935, 2029.

⁷ H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, [Bucarest], 1993, p. 35, 98, 107, 273.

⁸ *Documenta Romaniae historica*. B. Țara Românească, vol. XXI, București, 1965, p. 120–121 (nr. 68), p. 250 (nr. 126); vol. XXII, p. 244–245 (nr. 111).

Biglar poate fi un derivat pe teren românesc al unui ipotetic **biglă*, ale cărui origini, prin v. srb. *bigla* „garda orașului; paza zidurilor cetății”⁹ (cf. și toponimul *Bigla* (= Straja), nume de localitate din estul Macedoniei sau oronimul *Bigla*, din Bulgaria, denumind un vârf de munte din defileul râului Iskăr sau o colină despădurită, din apropiere de Željava (Elinpelin), unde erau cândva, probabil, puncte de pază)¹⁰, ne duc la mgr. *βίγλα* „pază, strajă” (cf. și ngr. *βίγλα* „strajă, gardă”, „punct întărit de observație”)¹¹, iar de aici, la un lat. **uigla* (un postverbal al lui *uiglare* (= *uigilare*), apărut la fel ca *pugna* din *pugnare*), care, menținut, împreună cu unele derivate, în neogreacă, a trecut nu numai în limbile sârbă, bulgară și română, dar și în limba turcă¹².

Nici acest cuvânt nu figurează în dicționarele limbii române.

3. Un derivat paradoxal: *romașcan*

La fel ca numeroase alte derivate din aceeași categorie (*bucureștean*, *ieșean*, *clujean*, *timșorean*, *sucevean*, *băcăuan* etc.), *romașcan* poate fi utilizat atât ca substantiv, însemnând „persoană născută în Roman sau în fostul județ Roman” ori „locuitor al municipiului Roman”, cât și ca adjectiv, cu sensul „din (referitor la) Roman (localitate, fost ținut sau județ)”.

Dar în timp ce la toate celelalte derivate menționate recunoaștem cu ușurință modalitatea formării lor cu ajutorul unor sufixe obișnuite în asemenea situații (-*ean*, -*an*), *romașcan* nu corespunde din punct de vedere formal denumirii *Roman*, de la care, conform modelului unor derivate de la nume de orașe oarecum asemănătoare, precum *Focșani* ori *Pașcani*, s-ar fi putut ajunge, eventual, la **romănean* (la fel ca la *focșănean* sau *pășcănean*), în niciun caz la *romașcan*. Denumirea omonimă, *Roman*, a unui sat din ținutul Suceava, atestată în anul 1490, într-un document al lui Ștefan cel Mare¹³, a fost înlocuită mai târziu prin derivatul *Românești* (acum *Românești*), de la care s-a creat derivatul *româneștean* (*româneștean*), la fel ca *bucureștean* (< *București* < *Bucur*).

Cum a putut apărea însă *romașcan*, un derivat paradoxal, a cărui formă nu mai amintește de aceea a numelui orașului *Roman* și al cărui sens nu mai are legătură cu substantivul comun *romașcă* ori cu antroponimul *Romașcu*, de care, din punct de vedere formal, poate fi totuși apropiat?

⁹ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dictionnaire étymologique de la langue croate ou serbe*. Rédacteurs Mirko Deanović et Ljudevit Jonke. Collaborateur Valentin Putanec, I, Zagreb, 1971, p. 147.

¹⁰ *Bălgarski etimologičen rečnik*. Săstavili Vl. Georgiev, Iv. Gălăbov, I. Zaimov, St. Ilčev, I, Sofija, 1971, p. 46.

¹¹ E. A. Sophocles, *Greek lexicon of the roman and byzantine periods (from B.C. 146 to A.D. 110)*, I, New York, [1887], p. 308; N. Π. Ανδριώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη, 1976, p. 51.

¹² H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 393.

¹³ *Documenta Romaniae historica*. A. Moldova, vol. III, București, 1980; p. 135, 138 (nr. 73) (a se vedea în continuare sigla DRHA).

De menționat mai întâi faptul că acest derivat nu apare în majoritatea dicționarelor limbii române: nu-l găsim, spre exemplu, în DEX, dar, ceea ce este cu adevărat de mirare, nu-l găsim nici în *Dicționarul limbii române* (DLR).

L-am atestat în anul 1857, în povestirea *De la Iași la Roman*, a lui George-Radu Melidon, autor originar chiar din orașul Roman¹⁴.

Mai târziu, îl aflăm în lucrări ale unor autori moldoveni, precum George Pascu ori August Scriban, fapt ce întărește ideea că avem a face cu un regionalism.

Pascu îl explică printr-un derivat neatestat, **romnașcan*, provenit din numele propriu *Roman*¹⁵, iar Scriban, fără alte precizări și comentarii, din numele propriu *Roman*¹⁶.

Existența unui ipotetic **romnașcan* o presupune pe aceea a unui alt ipotetic **romanașcan*, însemnând „mare (brav) locuitor al Romanului”, derivat de la numele orașului cu ajutorul sufixului augmentativ *-așcan* (format din *-aș* + *-can*), la fel ca *leușcan* (< *leu* + *-ușcan*, adică *-uș* + *-can*).

O altă ipoteză, inedită, ar putea fi aceea a unei etimologii populare, ca rezultat al unei posibile apropieri a numelui orașului *Roman* de substantivul comun omonim, regional *róman* (cu varianta *román*), denumind mai multe plante din familia compozitelor (în primul rând, mușetelul, numit și *romaniță*, cu ajutorul unui diminutiv al lui *roman*), dar și de sinonimul mai rar, dar cunoscut în zonă, al acestuia, *romașcă*¹⁷ (a se vedea și antroponimul *Romașcu*, prezent în documente moldovenești încă din anul 1462)¹⁸. Primul este de proveniență sud sau est-slavă (bulgar, sârb *róman*, ucrainean *román*), al doilea, de proveniență est-slavă (rus, ucrainean *romaška*).

Dacă așa vor fi stat cu adevărat lucrurile, asta nu înseamnă totuși că ar fi vorba de altceva decât de o etimologie populară, deci de o falsă etimologie (de felul *Târgoviște* = *târg* + subst. *oiște*, în loc de *târg* + sufixul *-oviște*; *Gura Humorului* = *Gura (H)umorului*, din *(h)umor* „haz, veselie”, în loc de *Homor (Humor)*, nume de pârâu, însemnând, la origine, chiar „pârâu, afluent”, orașul fiind situat la *gura*, adică la vărsarea aceluia pârâu în râul Moldova etc.).

Conform acestei interpretări populare, numele *Roman*, al domnitorului Moldovei dintre c. 1391–1394, care a devenit și numele primei cetăți (*cetatea noastră*, a lui *Roman-Voievod*¹⁹, apoi al târgului, al orașului, în sfârșit, al municipiului din zilele noastre, ar proveni de la numele plantei, iar *Roman Mușat* ar fi însemnat inițial ... „mușetel frumos”.

¹⁴ Născut la Roman, în anul 1831, a publicat povestirea menționată în „Almanah pentru români”, VII, Iași, 1857, p. 1–22 (pentru cuvântul *romașcan*, a se vedea p. 18–19).

¹⁵ *Sufixe românești*, București-Leipzig-Viena, 1916, p. 296.

¹⁶ *Dicționarul limbii românești* ..., Iași, 1939.

¹⁷ *Dicționarul limbii române*. Tomul IX, București, 1975, p. 529, 531, 534 (a se vedea în continuare sigla DLR).

¹⁸ DRHA, II, București, 1976, p. 162–163 (nr. 113).

¹⁹ *Ibidem*, I, București, 1975, p. 3–4 (nr. 2).

4. Numele domnitorului Moldovei, Roman Mușat

Despre cuvântul *romașcan* „persoană născută în Roman (sau în fostul județ Roman)”, „locuitor al municipiului Roman”; „din (referitor la) Roman (localitate, fost ținut sau județ)”, care lipsește din cele mai multe dicționare ale limbii române (inclusiv din DLR), am apreciat mai sus că ar fi un derivat paradoxal, deoarece, pe de o parte, nu corespunde decât din punct de vedere semantic oiconimului *Roman* (de la care, fonetic, este problematic a-l explica prin **romnașcan* < **romanașcan* < *Roman*, așa cum s-a încercat), iar pe de altă parte, numai din punct de vedere formal antroponimului *Romașcu* sau substantivului comun *romașcă* (de unde s-ar fi putut ajunge fără probleme la *romașcan*, care însă are o cu totul altă semnificație).

În aceste condiții, am avansat ipoteza unei etimologii populare, având ca elemente favorizante omonimia dintre numele propriu *Roman* și cel comun *roman* (punct de plecare al derivatului *romaniță*), sinonimia dintre *roman* și *romașcă*, în sfârșit, posibila influență a numelui propriu *Romașcu*.

O asemenea etimologie (rezultat al conexiunilor și interpretărilor pe care, la fel ca în situații similare, astfel de cuvinte le-au putut genera în imaginația unor vorbitori din aria dialectală unde utilizarea lor era cândva obișnuită) ar conduce la ideea că numele domnitorului Moldovei, Roman I Mușat, urmat de cel al primei cetăți de la Roman (unde a fost emis celebrul său uric din 30 martie 1392)²⁰, de cel, contemporan cu acesta, al târgului (menționat în cronica rusească *Novgorodskaja pervaja letopis' ...*)²¹, ca și de cele, ulterioare, ale orașului, *politiei* (*politie*; din neogrec. πολιτεία „oraș”), termen utilizat în perioada fanariotă și postfanariotă, în sfârșit, al municipiului, s-ar afla în legătură cu numele plantei.

²⁰ *Ibidem*. Important, pe de o parte, pentru că este cel mai vechi document slavo-român al Moldovei, păstrat până în zilele noastre, iar pe de altă parte, pentru că atestă, la data respectivă, întinderea „de la munte până la mare” a principatului Moldovei.

²¹ Care include, la început, o listă cu „numele tuturor orașelor rusești, apropiate și îndepărtate” („... imena vsëm gradom russkym, dalnim i bližnim”), întocmită, probabil, în timpul mitropolitului Kiprian al Kievului (1375–1406), în care apar și câteva orașe din Bulgaria și Moldova. Cele din Moldova, numite „volohe” („voloskyi gradi”), sunt însoțite uneori de precizări privitoare la așezarea lor: Cetatea Albă, la gura Nistrului, mai sus de Mare („na ust' Dněstra, nad morem”), Târgul Iași, pe Prut („Jas'kyi torgŭ na Prutě rěcě”), Târgul lui Roman, pe Moldova („Romanovŭ torgŭ na Moldově”), pe Nistru, Hotinul („na Dněstrě, Hotěn' ") etc. Datarea 1392–1393 a acestei liste, considerată a fi cea mai plauzibilă, are în vedere, între altele, faptul că, atunci, orașul Colomeea, existent în listă, aparținea încă Moldovei, iar Cetatea Albă era menționată ca fiind așezată la gura Nistrului, mai sus de mare, adică aproape de acel recent și foarte important hotar, amintit în toate documentele lui Roman I, ba chiar și, după aproape trei secole, în Poemul cronologic al lui Dosoftei („Acest Roman să scrie-ntr-a țărâi urice ... C-au stăpânitu-ș țara din plai până-n Mare”, Dosoftei, *Opere* I. Versuri. Ediție critică de N.A. Ursu, București, 1978, p. 4; a se vedea și studiul nostru *Mitropolitul Dosoftei despre felonul de la Episcopia Romanului, atribuit Sfântului Ioan Gură de Aur, și despre un uric din 1392, al lui Roman-Vodă, păstrat la Mănăstirea Probota*, în volumul *Episcopia Romanului: 600 de ani de istorie. Cartea românească veche și alte mărturii din trecutul Episcopiei Romanului*, [București], 2007, p. 294–303).

Această eventualitate nu poate fi, la prima vedere, exclusă, ținând seama de existența unor cazuri întrucâtva asemănătoare, ca, de pildă, cele ale localităților *Târgu Bujor*, din județul Galați, sau *Târgu Lăpuș*, din județul Maramureș.

Ea devine însă improbabilă, dacă avem în vedere faptul că este vorba, în cazul nostru, de un toponim provenit dintr-un antroponim și mai ales, nu dintr-un antroponim oarecare, ci din numele unui voievod, al cărui predecesor s-a numit *Petru*, ai cărui urmași s-au numit *Alexandru*, *Ilie*, *Ștefan* etc., purtând deci, în mod obișnuit, nume ale unor sfinți, nicidecum supranume, de vreun fel sau de altul (fie și utilizând, ca aici, numele unei (unor) plante).

Așa stând lucrurile, credem că nu în denumirea unei plante compozite trebuie căutată originea numelui domnitorului Moldovei, *Roman* I Mușat (desigur și aceea a numelui strănepotului său, *Roman* II Mușat, care a domnit în Moldova între anii 1447–1448), ci, așezând aceste nume alături de cele ale unor împărați bizantini, precum *Romanos* I Lakapenos (920–944), *Romanos* II (959–963), *Romanos* IV Diogenes (1068–1071), apoi, mergând mai departe în timp, tot la Bizanț, și alăturându-le aceluia al lui *Romanos* Melodos (autor de imnuri religioase, din secolul al V-lea, devenit sfânt, sărbătorit de Biserica Ortodoxă la 1 octombrie, sub numele Cuviosul *Roman* Melodul), să ajungem la cuvântul grecesc bizantin *Ῥωμάιος*, care provenea din latinescul *Romanus* și însemna, firește, „roman; originar de la *Roma*”²². Cu timpul însă, împrumutat la slavii de sud, a ajuns să fie aici sinonim cu *vlah*, cuvânt care, la fel ca la Bizanț, denumea în Evul Mediu pe românii din nordul și din sudul Dunării. În limba sârbă a putut fi atestat, de pildă, ca antroponim, încă în secolul al XIII-lea, sub forma *Róman* sau sub forma unor derivate precum *Romanić* sau *Romanović*, iar ca toponim, încă în secolul al XIV-lea, în *Romanj Dol*, apoi în *Romanija*, *Romanovci*, nume existente și astăzi (primul denumind o zonă de la est de Sarajevo, iar cel de-al doilea, o localitate de la nord de Banja Luka). În Macedonia, între Skopje și Kumanovo, există și acum localitatea *Romanovce*, iar exemplele de acest fel pot continua²³.

Acesta, adică „vlah” (= român), trebuie să fi fost și sensul numelui voievodului *Roman* I, devenit apoi numele primei cetăți, al târgului (lui) *Roman* etc., un nume care, având același punct de plecare în limba latină ca și cuvântul *român*, nu a fost moștenit în primele veacuri ale Erei creștine, la fel ca acesta, ci a ajuns la noi mult mai târziu, după circa un mileniu, prin greaca bizantină și prin limbi slave de sud (sârbă, bulgară), aflate la baza slavonei românești, a Bisericii și a vechilor cancelarii. În aceste condiții, el nu s-a mai supus acelor, cândva atât de stricte, legi fonetice ale evoluției de la latina populară daco-mesică la limba română, legi a căror acțiune încetase de câteva secole, nu înainte însă ca *Romanus* să fi devenit *rumân* (acum, doar variantă populară a lui *român*).

²² *Fontes Historiae Dacoromanae*, II, București, 1970, p. 663.

²³ Petar Skok, *op. cit.*, III, p. 143; a se vedea, de asemenea, în sud-vestul României, toponimul de origine sârbă *Romanați*.

Cât despre supranumele masculin *Mușat*, acesta are la origine, în cazul nostru, femininul *Mușata* (care, după unele opinii, ar fi fost chiar numele mamei voievodului Roman I Mușat)²⁴, atestat în vechi cronică slavo-române, sub forma atributului genitival *Mușatinū* „al Mușatei” (aici, însă, Petru I, c. 1375 – c. 1391, este *sînu Mușatinū* „fiul Mușatei” și nu Roman I²⁵).

Iar *Mușat(ă)* nu pare să fie altceva decât o prescurtare a participiului arhaic *frumușat(ă)* „frumos-frumoasă”, la rândul său, o prescurtare a verbului arhaic *înfrumușa* „a înfrumuseța”, derivat din *frumos* (precum *învârtoșa* din *vartos*).

Revenind la *mușat(ă)*, ar mai fi de adăugat faptul că se mai utilizează acum doar regional, prin vestul Transilvaniei, ca termen de alint pentru copiii mici²⁶, dar că este folosit frecvent în dialectul aromân (acolo se spune, de pildă, în mod obișnuit, *mușată feată* „fată frumoasă”; în basme, Ileana Cosânzeana este numită *Mușata a Loclui* „Frumoasa Pământului”; iar Făt-Frumos este numit, la rândul său, *Mușatlu a Mușatlor*, adică „Frumosul Frumoshiilor”²⁷).

În concluzie, având în vedere semnificațiile, mai mult sau mai puțin îndepărtate, ale celor două elemente componente, *Roman Mușat* ar însemna „Român (Vlah) Frumos”, iar asocierea numelui orașului (târgului) *Roman* (provenit de la numele cetății care, la rândul ei, preluase numele voievodului) cu denumirea plantei numite *roman* sau *romașcă*, ori cu numele de persoană *Romașcu*, în urma căreia a putut apărea derivatul paradoxal *romașcan*, a avut ca punct de plecare o etimologie populară, adică o falsă etimologie.

5. Un oronim, Bucovina, într-o secțiune a unui plan austriac din 1773–1778 al Districtului Bucovina

În *Theil des Bukowiner Districts (Sectio 36)*, din *Plans des Bukowiner Districts ...*²⁸, aflăm, într-o zonă împădurită, situată la mică distanță, spre vest, de localitatea *Szibot Häuser*²⁹ și de confluențele, apropiate una de alta, ale pâraielor

²⁴ N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei, până la Ștefan cel Mare (1359–1457)*, Iași, 1978, p. 56 („Roman I, adevăratul și singurul fiu al Mușatei, și-a început domnia înainte de 30 martie 1392”).

²⁵ P. P. Panaitescu, *Cronicle slavo-române din sec. XV–XVI*, București, 1959, p. 6, 44, 55.

²⁶ DLR, VI, București, 1965–1968, p. 1042.

²⁷ Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic)*. Ediția a doua augmentată, București, 1974, p. 840.

²⁸ *Plans des Bukowiner Districts in 72 Sections, welche in denen Jahren 1773, 1774 und 1775 von einem Departement des Kayser: Königlicher General Staabs geometrisch aufgenommen worden* (Planul Districtului Bucovina, în 72 de secțiuni, întocmit după ridicări geometrice în anii 1773, 1774, 1775, de Departamentul Cezaro-Crăiesc al Statului Major General), [Viena], 1778 (a se vedea ediția Ioan Iosep, Constantin-Emil Ursu, Simona Palagheanu, Suceava, 2011).

²⁹ În România, în perioada interbelică (1918–1940), sub numele *Șipotele Sucevei*, iar acum, în Ucraina, sub numele *Šepit* (rămas în România, satul numit atunci *Izvor*, situat pe râul Suceava, la mică distanță în amonte de *Șipotele Sucevei*, a căpătat numele *Izvoarele Sucevei*, în amintirea fostului centru de comună, trecut într-o altă țară).

Săcu(l) și Cobilioara (*Sokul Bach* și *Kobillora Bach*) cu râul Suceava (*Suczawa Flus*), o culme intitulată *Bukowena B[erg]* „Culmea (Dealul, Muntele) Bucovina”.

Denumirea vine să se adauge numeroaselor altora de acest fel, pe care le-am semnalat în diferite ținuturi ale Moldovei. Numai în teritoriul din Țara de Sus, anexat de Imperiul Habsburgic în anul 1775 și „botezat” *Bucovina*, ea se adaugă numelor, identice, al unei păduri și chiar al unei localități de la nord-est de Cernăuți, din apropierea vechii granițe cu Polonia, numelui, identic, al unei păduri de la sud de Cernăuți, dinspre orașul Siret (mai bine cunoscută drept Codrul sau Codrii Cosminului), în sfârșit, numelui, identic, al unei alte păduri (posibil, și al unei culmi împădurite), dintre orașele Cernăuți și Hotin³⁰.

Noua atestare, provenită din același perimetru, dar dintr-o cu totul altă zonă, ne ajută să înțelegem cum de s-a putut întâmpla ca austriecii să aleagă tocmai această denumire pentru a o atribui întregului teritoriu, de peste 10 000 km², anexat atunci.

Pe de altă parte, având în vedere situația din întreaga Moldovă, ea vine să confirme încă o dată adevărul că *Bucovina* nu a reprezentat nicicând, înainte de anexarea din anul 1775, denumirea unei „regiuni istorico-geografice distincte”, făcând parte din Moldova³¹, ci numai un toponim local, utilizat atât în Țara de Sus, cât și în Țara de Jos ca nume al unor păduri de fag sau al unor culmi acoperite cu astfel de păduri.

În altă ordine de idei, ar mai trebui menționată existența, într-o altă secțiune a aceluiași plan, intitulată *Theil des Bukowiner Districts und Gallicien (Sectio 22)*, a localității *Iablonitz* „Merișor”, pe malul stâng (galițian) al râului *Ceremuș* (*Czeramuș Flus*), căreia îi corespunde, pe malul drept (bucovinean), *Iablonitz Wolosky* „Merișorul Voloh” (= Românesc), dublat, ceva mai la sud, de un alt *Iablonitz Wolosky*, de astă dată fără corespondent pe malul galițian. Ceva mai spre nord, deci în aval față de primul *Iablonitz*, aflăm, pe malul stâng (galițian) al Ceremușului, localitatea *Dolopole* „Câmpul de Jos”, căreia îi corespunde, pe malul drept (bucovinean), *Dolopole Wolosky* „Câmpul de Jos Voloh” (= Românesc). În sfârșit, în *Theil des Bukowiner Districts und Gallicien (Sectio 16)*, care se învecinează la sud cu secțiunea menționată anterior (*Sectio 22*), fiind deci tot în aval, întâlnim, pe malul stâng al Ceremușului, localitatea *Rostoky* „Răstoace”, căreia îi corespunde, pe malul drept, *Rostoky Wolosky* „Răstoacele Volohe” (= Românești).

De remarcat, mai întâi, semnificația substantivului *rostoky* (pl.), prezent în toponime din vestul Ucrainei (cf. și ucr. dial. *rostoka* „locul unde râul se desface în

³⁰ Doru Mihăescu, *La Bucovine et la Bessarabie (à partir de leurs noms)*, Bucarest, 1998, p. 74–82. *Tezaurul toponimic al României. Moldova*. Volumul I. Partea a 4-a. *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, de Dragoș Moldovanu, Iași, 2005, p. 39–40.

³¹ Conform unui tratat academic de istorie a Ucrainei sovietice (vezi Doru Mihăescu, *op. cit.*, p. 84–86).

două brațe”), care corespunde aceleia a românescului *răstoacă* „apă (puțin adâncă) deviată temporar dintr-o apă mai mare (pentru a putea prinde peștii din vechea albie)” sau aceleia a cehului și slovacului *raztoka*³².

De remarcat apoi existența, atât în acest caz, cât și în celelalte, a unor corespondente cu aceleași nume, dar cu precizarea *volosky* „volohe” (= românești), ale unora dintre localitățile galițiene (până nu demult, poloneze) de pe malul stâng al râului de frontieră, Ceremuș, pe malul drept, bucovinean (moldovenesc = românesc), al aceluiași râu.

Faptul că, așa cum o indică detaliile secțiunilor respective ale minuțiosului plan austriac, localitățile de pe malul galițian par să fi fost mai mari și mai importante decât cele de pe malul bucovinean, iar într-unul din cazuri avem a face chiar cu două corespondente bucovinene ale uneia și aceleiași localități galițiene poate fi o dovadă în sprijinul ipotezei unor migrații de pe malul stâng pe cel drept al Ceremușului, care au dus la extinderea de pe un mal pe celălalt a unor mai vechi localități galițiene cu nume vest-ucrainene. Cât privește prezența adjectivului ucrainean *volosky*, adăugat la denumirile, identice, ale mai noilor așezări, ea a fost considerată de fiecare dată necesară pentru a se evita posibile confuzii între numele unor localități atât de apropiate, marcându-se astfel apartenența teritorială a celor din urmă la principatul Moldovei, ca stat *voloh*, adică românesc.

CONTRIBUTIONS ÉTYMOLOGIQUES ET LEXICALES

(Résumé)

L’auteur propose des solutions étymologiques pour trois mots qui ne figurent pas dans le *Dictionnaire de la langue roumaine* (DA, DLR): *ler* „beau-frère”, un possible héritage du latin, *biglar* „gardien (de la ville)”, forme dérivée d’un hypothétique **biglă* parvenu en roumain par des langues sud-est européennes, toujours d’un ancien mot latin, et *romașcan* „natif ou habitant de la ville de Roman; de Roman”, forme dérivée du nom de cette ville par suite d’une étymologie populaire. Puisqu’à l’origine du nom de la ville de Roman se trouve, selon toute probabilité, le nom du prince moldave de la fin du XIVe siècle, *Roman I (Mușat)*, l’auteur en propose aussi une solution étymologique.

Enfin, il remarque la présence, dans un plan autrichien de 1773–1778, de *Bukowiner District*, de quelques toponymes, *Bukowena Berg*, *Iablonitz (Wolosky)*, *Dolopole (Wolosky)*, *Rostoky (Wolosky)*, en essayant d’établir les significations qu’elle comporte.

Cuvinte-cheie: *ler* „cumnat”, *biglar*, *romașcan*, *Roman Mușat*, *Bukowena (Berg)*.

Mots-clés: *ler* „beau-frère”, *biglar*, *romașcan*, *Roman Mușat*, *Bukowena (Berg)*.

București

Str. Moise Nicoară 21, ap. 2

³² DLR, IX, p. 145 (unde cuvântul românesc este explicat numai prin bulg. *raztoka*, nu și prin srb. *rastoka*, iar legătura cu ucr. *rostoka* nu este menționată); Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Druhé, opravené a doplněné vydání, Praha 1968, p. 510 (este amintit aici și toponimul *Roztoky*, corespunzător celui din vestul Ucrainei).

De notat, cu această ocazie, că și *Iablonitz* poate fi întâlnit tot în vestul Ucrainei, ca derivat al ucr. dial. *jablon’* (cf. ceh, slovac *jablůň* (top. *Jablonec*), pol. *jabłoń*, dar ucr. *jablunja*, *jablinka*).

Eugen Pavel

COMENTARII PE MARGINEA TRADUCERII *VULGATEI*
DIN 1760–1761

Sursa traducerii corpusului veterotestamentar apusean, realizată în 1760–1761, în premieră în cultura românească, de episcopul Petru Pavel Aron și colaboratorii săi, o constituie versiunea revizuită a *Vulgatei*, publicată la Roma, în 1592, așa-numita *Biblie* a Papei Clement al VIII-lea (*Sixto-Clementina*), devenită, în urma corecturilor efectuate în cuprinsul edițiilor din 1593 și 1598, *textus receptus* al bisericii catolice. Autoritatea acestei versiuni, pe care am identificat-o pe baza criticii textuale, după cum vom demonstra în continuare, s-a impus, așadar, de la sine în lumea cărțurărească greco-catolică de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ediția propriu-zisă pe care au utilizat-o, după toate probabilitățile, traducătorii români, intitulată, pe scurt, *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, a văzut lumina tiparului la Veneția, în oficina lui Nicolò Pezzana, în 1690. Exemplarul respectiv, fără pagina de titlu, dar cu o foaie de gardă bogat ornamentată, provine din biblioteca foștilor călugări bazilitani de la Blaj, înființată de Inochentie Micu Klein, și se află în prezent la BAR Cluj.

Traducerea în limba română s-a transmis prin intermediul a două grupe de manuscrise, păstrate actualmente la BAR Cluj: cea dintâi grupă conservă protograful traducerii (ms. rom. 18, 21, 23, 25, 30, 68), din care lipsesc cărțile biblice începând de la *Pildele lui Solomon* și până la *Prorocia lui Baruh*, inclusiv, iar cea de-a doua, o versiune integrală a Vechiului Testament, rezultată dintr-o copiere a primei redactări (ms. rom. 19, 20, 28, 29); de adăugat ms. rom. 22, care cuprinde o versiune a celor patru Evanghelii, structurate ca texte de slujbă, realizată, desigur, în afara planului de traducere a *Vulgatei*, discutabilă sub aspectul oportunității includerii în ediția diplomatică din 2005¹. Cea de-a doua variantă, așa-zis definitivă, care a stat, în exclusivitate, la baza editării textului, prezintă unele diferențe de ordin grafic, fonetic, morfologic și lexical, precum și câteva omisiuni de text față de protograf, ceea ce ar fi necesitat consemnarea acestora într-un aparat critic.

Soarta manuscrisului, învăluită într-un con de umbră timp de peste două veacuri, e greu de elucidat. Într-un preambul la *Biblia* din 1795, intitulat *Cătră cetitoriu*, Samuil Micu se referă tangențial la traducerea lui P. P. Aron, spunând că „toată S. Scriptură pre limba românească însuși o au tălmăcit, ci încă mai lipsindu-i

¹ *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, editor coordonator Ioan Chindriș, coordonare filologică Niculina Iacob, revizie filologică Elena Ardeleanu, Elena Comșulea, Doina Grecu, Valentina Șerban, vol. I–V, București, Editura Academiei Române, 2005.

mâna și îndreptarea cea mai de pre urmă”, iar „acea tălmăcire, numai pre niște hârtii scrisă, nesăvârșită și nedată la lumină au rămas, dintre care hârtii după aceea, pentru multele mutări din loc în loc, unele s-au pierdut”. Într-un alt loc, în *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor*, teologul blăjean revine cu o explicație la fel de vagă, potrivit căreia „pentru cuvioase pricini nu s-au tipărit”². Singura explicație plauzibilă ar fie aceea că moartea lui P. P. Aron, survenită în 1764, și apariția peste câteva decenii a impunătoarei *Bibliei* a lui Samuil Micu au schimbat prioritățile momentului, iar textul celei de-a doua traduceri a Sfintei Scripturi în limba română a ajuns să fie împins în uitare.

S-a pus întrebarea dacă Micu a cunoscut sau nu opera lui Aron, dacă aprecierile sale privind starea manuscrisului pot fi justificate. Există similitudini frapante între rezumatele de început de capitol ale cărților din *Biblia* de la Blaj cu cele din manuscrisul aronian, ceea ce ar putea pune la îndoială mărturia acestuia, dovedindu-se pentru unii exegeți un argument indubitabil în favoarea aserțiunii că „monahilor Blajului (și cu atât mai puțin lui Samuil Micu!) nu le era străin textul tradus de echipa lui Petru Pavel Aron”³. Cercetând însă protograful traducerii *Bibliei* a lui Samuil Micu (BAR Cluj, ms. rom. 70, 71 și 64), observăm că redactarea rezumatelor, în prima fază, este diferită, mult mai concisă. Apar însă corecturi și adăugiri în redactarea rezumatelor din varianta manuscrisă definitivă (BAR Cluj, ms. rom. 111, 115), cu un scris diferit, ce ar putea fi atribuit canonicului prepozit Dimitrie Caian, în calitatea sa de revizor recunoscut al *Bibliei* de la Blaj. Aceste noi redactări, care nu îi aparțin lui Micu, sunt prelucrări, mai mult sau mai puțin fidele, după cele ale lui Aron și sub această formă au apărut și în ediția din 1795. Reiese că Samuil Micu, deși văzuse cândva traducerea predecesorilor săi, nu a mai avut sau nu i s-a permis să aibă acces la aceasta, care se distanța, oricum, de prototipul său⁴. Un exemplu edificator se regăsește în introducerea de la Lv⁵ 1, în care redactarea inițială a lui Micu este diferită, iar cea definitivă, cu intervenții străine, o compilează pe cea din manuscrisul *Bibliei Vulgate*, dar reia și varianta primară⁶:

² Samuil Micu, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. II, București, Editura Viitorul Românesc, 1995, p. 366.

³ Cf. Niculina Iacob, Ioan Chindriș, *Biblia lui Petru Pavel Aron (1760–1761), unica traducere a Vulgatei în limba română*, Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2010 (Conferințele Academiei Române), p. 12.

⁴ Vezi și Eugen Pavel, *Între filologie și bibliofilie*, Cluj, Editura „Biblioteca Apostrof”, 2007, p. 108–110.

⁵ Utilizăm abrevierile consacrate ale cărților biblice.

⁶ Redăm abrevierile edițiilor folosite: LXX = *Septuaginta* (ed. Alfred Rahlfs, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1979); VgCl = *Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti V. Pontificis Max. jussu recognita et Clementis VIII. auctoritate edita*, versiculis distincta, et ad singula capita argumentis aucta, pluribusque imaginibus, ad historiarum notitiam politissime elaboratis, ornata; indiceque Epistolarum, & Evangeliorum locupletata, Venetiis, Apud Nicolaum Pezzana, MDCXC (cf. și ed. Michael Hetzenauer, Ratisbonae et Romae, Sumptibus et typis Friderici Pustet, 1914); BB = *Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură ale cei Vechi și ale cei Noao Leage*, București, 1688 (ed. 1988, 1997); PsRm = *Psaltire*, Râmnic, 1746; VgA = *Biblia Vulgata*, trad. P. P. Aron et al. (ed. 2005); BBl = *Biblia, adecă dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, Blaj, 1795 (ed. 2000).

Leagea și modrul cum să se aducă spre jârfire dobitoacele și paserile (ms. rom. 29; VgA).

Arderea de tot din boi și din oi și din capre și din turtureale și din porumbi (ms. rom. 71).

Leagea și modru cum să se aducă jertva carea să chema ardere de tot din boi, din oi, din capre, din turtureale și din porumbi (ms. rom. 111; BBl).

Traducerea *Vulgatei* de la Blaj a fost realizată într-un timp record, așa cum se menționează într-o notiță de la finele ms. rom. 18, f. 410^r: „Sfârșitul prefacerii Vechiului Testament, carea cu mila Domnului în anu 1760, martie 12, s-au început și cu aceluiși ajutoriu într-acelaș an, dechemvrie 21, s-au săvârșit. Căruia toată lauda, mărirea, cinstea și închinăciunea, în veci, amin”. La sfârșitul ms. rom. 30, f. 95^r, o altă însemnare, de data aceasta cu litere latine, ne avertizează că s-a încheiat *Cartea Facerii*, la Cut, în 25 martie 1760, ceea ce este concludent pentru ritmul de lucru al traducătorilor, reuniți pe un domeniu episcopal din apropierea Blajului. Se presupune că la realizarea traducerii au luat parte, alături de episcopul Petru Pavel Aron, principalii săi colaboratori din capitulul eparhial al Blajului, printre care Grigore Maior, Atanasie Rednic, care îl vor succeda în scaunul episcopal, Silvestru Caliani, asesor și membru al consistoriului, la fel ca primii doi, Gherontie Cotore, vicar general, secondați de Petru Pop din Daia, fostul secretar al lui Inochentie Micu Klein, și, eventual, de protopopul Ioan Săcădate⁷. Inițiativa episcopului blăjean de a traduce textul biblic din latină constituia o cotitură radicală în cultura românească și, implicit, pentru mediile eclesiastice din Transilvania, unde Biserica Unită își păstrase orientarea de rit bizantin sau oriental. Formați în colegii și institute teologice occidentale, călugării blăjeni se familiarizaseră cu textul *Vulgatei*, iar tentativa lor de a se distanța de versiunea consacrată a *Septuagintei* părea un act temerar, dar justificat prin prisma deschiderii spre noi orizonturi spirituale pe care o vor împărtăși reprezentanții Școlii Ardelene.

Tălmăcirea *Vechiului Testament* nu s-a efectuat prin împărțirea cărților pe traducători, ci a urmat un plan de lucru în comun, cu asumarea pe rând a unor porțiuni de text. Nu este exclus ca traducerea să se fi desfășurat în colectiv, iar transcrierea să fi fost asigurată prin rotație. Cert este că protograful traducerii conține mai multe tipuri de scriere succesivă, unele dificil de atribuit. Psalmii, în schimb, beneficiază, în cea mai mare parte, de transcrierea olografă a lui Aron (ms. rom. 21), în care recunoaștem, însă, mai multe concordante cu *Psaltirea* de la Râmnic din 1725, cu reeditări în 1736, 1743 sau 1746, reprodusă și în *Psaltirea* de la Blaj din 1764, cu o primă ediție, probabil, din 1755. Versiunea de control rămâne și în acest caz cea latină. Episcopul nu se abate de la schema textuală fixată deja în tradiția noastră literară, intervenind numai punctual prin substituirea unor lexeme sau sintagme divergente față de formularul latin. O dovedește compararea versetelor 8–10 din Ps 18, în care primele două sunt aproape identice cu textul corespunzător de la Râmnic, preluat apoi și în *Biblia* de la Blaj, iar versetul 10 este

⁷ Ioan Chindriș, *Testamentul lui Petru Pavel Aron*, în *ed. cit.*, vol. I, p. LXV–LXX.

parțial adaptat după *Vulgata Clementina*, care prezintă în acest segment lecțiuni diferite atât față de LXX, cât și față de *Biblia* de la Ostrog din 1580–1581, reeditată la Moscova, în 1663 (gr. ἁγνός / sl. *čistŭ* „curată” vs lat. *sanctus* „sfântă”; gr. δεδικαιωμένα ἐπὶ τὸ αὐτό / sl. *opravdannŭ vŭkupě* „îndreptate împreună” vs lat. *justificata in semet ipsa* „adeverite întru sâneși”):

VgA

8. Leagea Domnului fără prihană, carea întoarce sufletele; mărturiia Domnului credincioasă, carea înțelepțește pruncii;

9. Dreptățile Domnului dreapte, ceale ce veselesc inimile; porunca Domnului strălucită, carea luminează ochii;

10. Frica Domnului sfântă, carea rămâne în veacul veacului; judecățile Domnului adevărate, adeverite întru sâneși.

PsRm

8. Leagea Domnului fără prihană, carea întoarce sufletele; mărturiia Domnului credincioasă, carea înțelepțește pruncii.

9. Dreptățile Domnului dreapte, ceale ce veselesc inima; porunca Domnului strălucită, carea luminează ochii.

10. Frica Domnului curată, carea rămâne în veacul veacului; judecățile Domnului adevărate, îndreptate împreună.

BBI

8. Leagea Domnului fără prihană, carea întoarce sufletele; mărturiia Domnului credincioasă, carea înțelepțește pruncii.

9. Dreptățile Domnului dreapte, ceale ce veselesc inima; porunca Domnului strălucită, carea luminează ochii.

10. Frica Domnului curată, carea rămâne în veacul veacului; judecățile Domnului adevărate, îndreptate împreună.

VgCl

8. Lex Domini immaculata, convertens animas; testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis.

9. Justitiæ Domini rectæ, lætificantes corda; præceptum Domini lucidum, illuminans oculos.

10. Timor Domini sanctus, permanens in sæculum sæculi; judicia Domini vera, justificata in semetipsa.

La fel, în Ps 39, 7 (9), este păstrată aproape intactă traducerea anterioară, cu o singură intervenție, constând din înlocuirea termenului *trupul* cu *urechii*, conform versiunii latine de control: *Jârtva și prinosul n-ai voit, iară urechii mi-ai săvârșit*; cf. PsRm, BBI: *Jârtva și prinosul n-ai voit, iară trupul mi-ai săvârșit*; cf. VgCl: *Sacrificium et oblationem noluisti; aures autem perfecisti mihi*.

Descendența *Bibliei* lui Aron din originalul latin menționat este pusă în evidență, printre altele, prin numărul și dispunerea cărților canonice și a celor deuterocanonice, acceptate prin Conciliul tridentin, separarea psalmilor 9 și 10 și, respectiv, 114 și 115, precum și ordinea profeților, potrivit canonului ebraic,

adaosurile anaginoscomena la *Cartea Esterei* și la *Daniel*, care nu se găsesc în originalul masoretic, înglobarea *Epistolei lui Ieremia* la sfârșitul *Cărții lui Baruh*, ca și prin prezența grupajului final veterotestamentar, format din *Rugăciunea regelui Manase*, alături de cărțile 3 și 4 din *Ezdra*, repus în circulație prin *Biblia Clementina*⁸. Glosele interliniare din textul latin sunt preluate și echivalate fără excepție de călugării bazilieni de la Blaj. La *Liber Esther* 13,7, după versetul *Pergensque Mardocheus, fecit omnia, quae ei mandaverat Esther*, urmează o adnotare în original: *Nec tamen habentur in Hebraico, et apud nullum penitus feruntur interpretum*. Pasajul respectiv este transpus astfel în versiunea românească: *Și mergând Mardoheul, au făcut toate care poruncise Esthir*, glosat prin: *Însă nu sânt în cel ovreiesc și togma la niciun tâlcuitoriu nu să află*. Pentru o altă glosă de la Est 15, *Haec quoque addita reperi in editione vulgata*, echivalentul este următorul: *Și acestea le-am găsit adaose în cel de obște izvor*. Procedeu se extinde și la alte porțiuni din *Esthir*, *Daniil* sau la notița introductivă de la *Rugăciunea lui Manasie*, *împăratului Iudei, când rob să ținea în Vavilon*. La fel ca în cazul celorlalte cărți biblice, traducerea ultimei cărți apocrife denotă dependența față de textul similar din *Oratio Manassae regis Iuda, cum captus teneretur in Babylone*, vizibilă în mai multe porțiuni: *seminis* – *sămînții*; *cum omni ornatu* – *cu toată podoaba*; *conclusisti* – *ai închis*; *decrevisti* – *ai rânduit*; *Deus iustorum* – *Dumnezeul celor drepți*; *iniquitates* – *strâmbătățile*; *remite mihi* – *iartă-mă*; *virtus caelorum* – *putearea cerurilor*.

Ceea ce particularizează textul biblic românesc este literalitatea traducerii, împinsă uneori până la servilism. Presiunea modelului s-a repercutat, în multe pasaje, asupra topicii, marcată de inversiuni și dislocări sintactice, potrivit frazei din latină. Sub raportul limbii, traducerea din 1760–1761 se distinge totuși printr-o remarcabilă bogăție lexicală, realizată prin împrumuturi masive, dintre care o parte a fost adaptată sistemului limbii române, dar și prin utilizarea pe scară largă a calcului lingvistic, prin preluarea mecanică a unor termeni latini. Vom trece în revistă câțiva termeni transferați din *Vulgata Clementina* în *Biblia* lui Aron⁹, în paralel cu corespondentul din celelalte *Biblii* din epocă: *avră* (< lat. *abra* „slujnică”) Idt 10, 5, cf. BB *slujnică*, BBl *roabă*; *chign* (< lat. *cygnus* „lebedă”) Lv 11, 18, cf. BB, BBl *lebedă*; *far* (< lat. *far* „alac, grâu”) Lv 2, 14, cf. BB *spice*, BBl

⁸ A se vedea, în acest sens, de exemplu, Carolus Vercellone, *Variae lectiones Vulgatae Latinae Bibliorum editionis*, tom. I, Romae, Apud Iosephum Spithöver, 1860, p. LXVIII–LXXIII; Calistrat Orleanu-Bârlădeanu, *Câteva cuvinte asupra Vulgatei și a autorității ei în Biserica Romei*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XXVII, 1903, nr. 7, p. 732–740; Henri Quentin, *Mémoire sur l'établissement du texte de la Vulgate*, Rome, Desclée et cie & Paris, J. Gabalda, 1922, p. 192–203; Mircea Basarab, *Cărțile anaginoscomena – bune de citit – în bibliile românești*, în „Studii teologice”, XXIV, 1972, nr. 1–2, p. 59–69.

⁹ Vezi și Niculina Iacob, *Limba și stilul Vulgatei de la Blaj, 1760–1761*, în *ed. cit.*, vol. V, p. 789–909; idem, *Bogăție lexicală și expresivitate în Vulgata de la Blaj (1760–1761)*, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava”, Seria Filologie, A. Lingvistică, tomul XIII, 2007, nr. 1, p. 101–110.

grăunțe; *ghith* (< lat. *gith* „mălură, tăciune”) Is 28, 25, cf. BB *neghină*, BBl *mac*; *milv* (< lat. *milvus* „uliu”) Lv 11, 14, cf. BB *caie*, BBl *gaie*; *olivă* (< lat. *oliva* „măslin, măslină”) Is 17, 6, cf. BB *maslină*, BBl *maslin*; *piton* (< lat. *python* „prezicător”) 2 Rg / 4 Împ 21, 6, cf. BB, BBl *gâcitor*. Termenul calchiat apare uneori explicat și în perifrază: *mamzer*, *adecă născut din curvie* (< lat. *mamzer* „bastard”) Dt / 2 Lg 23, 2, cf. BB *den curvă*, BBl *carele iaste născut din curvă*. Traducătorii din anturajul episcopului P. P. Aron au ocolit în aceste cazuri, în mod premeditat, cuvintele corespunzătoare aflate în circulație, propunându-și îmbogățirea vocabularului limbii române printr-o latinizare deliberată prin calcuri și semicalcuri – fără a fi generalizată –, impusă de fidelitatea în transpunerea textului. Acțiunea de înnoire a lexicului prin această modalitate n-a avut întotdeauna efectul scontat, fie datorită formei artificiale a termenilor avansați, fie datorită nepublicării manuscrisului. Pe de altă parte, sub aspect fonetic, morfologic și lexical, sunt detectabile elemente specifice variantei literare sud-vest ardelenesti, care indică un compromis între graiurile de tip nordic și cele de tip sudic. Un anumit caracter compozit al limbii, manifestat prin persistența unor alternanțe și dublete, poate fi pus pe seama conlucrării mai multor traducători. Aceștia apelează, totodată, la o serie de regionalisme împrumutate din maghiară, neîntâlnite în celelalte traduceri ale Sfintei Scripturi: *bănat* (< magh. *bánat* „durere, mâhnire, supărare”) Tb 7, 20, cf. BB *mâhnire*, BBl *întristare*; *băsău* (< magh. *bosszú* „răzbunare, mânie”) Gn 49, 6, cf. BB, BBl *mânie*; *biciului* (< magh. *becsül* „a aprecia, a prețui, a evalua”) Sir / Ecz 6, cf. BBl *prețui*; *bistătui* (< magh. *biztat* „a încuraja, a îndemna”) 2 Par 32, cf. BBl *îndemna*; *cigă* (< magh. *csiga* „scară în spirală”) 1 Rg / 3 Împ 6, 8, cf. BB *sucită suire*, BBl *treapte strâmbe*; *contuș* (< magh. *köntös* „manta”) Jd 3, 16, cf. BB *îmbrăcămintă*, BBl *haină*; *iră*, var. a lui *irhă*, *ierhă* (< magh. *irha* „piele tăbăcită”) Is 5, 18, cf. BB, BBl *curea*; *pătilat* (< magh. *potyolat* „pânză subțire, voal”) Pr 31, 24, cf. BB, BBl *cearșaf*; *șolovar* (< magh. *salavári, solovári* „cingătoare, brâu”) Ir 13, 4, cf. BB *încingere*, BBl *încingătoare*. Această manieră de lucru își pune amprenta asupra limbii textului, care are, deseori, configurația unui conglomerat, apropiindu-se în această privință de cea a *Noului Testament de la Bălgrad* din 1648. Supralicitarea calității traducerii de către îngrijitorii ediției recente¹⁰ nu apare, prin urmare, suficient de fondată.

¹⁰ Cf. studiul introductiv citat al lui I. Chindriș, p. LXXVI: „Acest amestec de românească populară și latină calchiată a dus la o limbă unică în cultura noastră, cu originalități și frumuseți, naivități și poticneli mai mari sau mai mici, toate însă în limitele unui ansamblu care definește o capodoperă a literaturii noastre vechi. În situația când limba de cultură din Moldo-Valahia, sufocată de fanarism, își pierduse calitatea de navă-amiral pe care o avuse în miraculosul secol al XVII-lea, traducătorii *Vulgatei* de la Blaj sunt cei dintâi care încearcă, și reușesc în mod admirabil, să preia ștabela «creșterii limbii românești» printr-o operă monumentală”. O opinie asemănătoare este reiterată și în studiul lingvistic al Niculinei Iacob, *ed. cit.*, p. 908: „Această traducere după *Vulgata* este o reușită incontestabilă. Atâta vreme cât originalul după care se traduce nu mai este unul străin de firea limbii române (slavon sau grecesc), lucrul pare cu totul firesc, dar trebuie subliniat în mod aparte meritul traducătorilor de la 1760, pentru că au știut să îmbine cu măsură cerința de a adopta metoda

O simplă comparație între versetele 6–9 din Is 32 din *Biblia Vulgata* a lui Aron și pasajele corespunzătoare din *Biblia de la București* și din *Biblia de la Blaj* poate fi edificatoare asupra nivelului traducerii din 1760–1761:

VgA

6. Că cel bolund nebunii va grăi și inima lui va face nedreptate ca să isprăvească fățarnicia și să grăiască către Domnul șalnic, și deșert să facă sufletul celui flămând și beutura celui sătos să o iaie.

7. Vasele celui șalnic reale sânt, că el și-au togmit gândurile a pierde pre cei blânzi prin cuvânt de minciună, când grăia cel sărac judecată.

8. Iară căpeteniia ceale ce-s vreadnice de căpetenie va gândi și însuși preste povățuitori va sta.

9. Muieri găzdate, sculați-vă și auziți glasul meu! Feate ce nădăjduiți, luați în urechi graiul meu!

BB

6. Pentru că cel nebun nu bune va grăi, și inima lui deșarte va gândi: a săvârși fărădeleage și a grăi către Domnul înșălăciune, ca să samene sufletele flămânde, și sufletele ceale însătoșate deșarte să le facă.

7. Pentru că sfatul celor răi fărădeleage va sfătui, ca să strice pre cei smeriți cu cuvinte strâmbe și să răsipească cuvintele smeriților cu judecată.

8. Iară cei buni-credincioși înțeleapte au sfătuit, și acest sfat va rămânea.

9. Muieri bogate, sculați-vă și auziți glasul meu; feate, auziți, pre nădeajde, cuvintele mele!

BB1

6. Că cel nebun nebune va grăi și inima lui deșarte va gândi, ca să săvârșască fărădeleage și să grăiască către Domnul înșelăciune, ca să răsipească sufletele ceale flămânde și sufletele ceale sătoasă să le facă deșarte.

7. Că sfatul celor răi fărădeleage va sfătui, ca să strice pre cei smeriți cu cuvinte nedreapte și să răsipească cuvintele celor smeriți la judecată.

8. Iară cei credincioși înțeleapte au sfătuit, și sfatul acesta va rămânea.

9. Muieri [glosat: țări] bogate, sculați-vă și auziți glasul meu; feate [glosat: cetăți], întru nădeajde, auziți cuvintele mele!

Dacă în tipăriturile de la Blaj din aceeași perioadă (*Liturghier*, 1756, *Octoih*, 1760, *Psaltire*, 1764, *Evanghelie*, 1765) norma munteană câștigase deja teren, manuscrisele din această regiune sunt încă refractare tendinței de unificare lingvistică. Un exemplu îl oferă textul *Vulgatei* românești, care rămâne, în multe situații, tributار normei locale. În acest context, dictat fie de literalitatea excesivă a traducerii, fie de defazarea ei față de procesul de cristalizare a unei norme supra-dialectale, *Biblia* lui Petru Pavel Aron va fi devansată valoric de opera similară a

literală de traducere, impusă de tradiție, cu libertatea limbii române de a urma drumul pe care își începuse devenirea ca limbă de cultură. Iată cum, într-un mod ce poate părea paradoxal, alegerea *Vulgatei* de către episcopul Petru Pavel Aron a făcut să avem astăzi în fața noastră poate cea mai reușită transpunere a *Bibliei* în limba română, până la realizările moderne, dar aceeași alegere a determinat o nedreaptă rămânere în uitare a acestei traduceri”.

lui Samuil Micu, care va marca o etapă superioară în evoluția limbii române literare. Versiunea *Vulgatei* din 1760–1761 constituie însă un document unic de limbă și spiritualitate românească din veacul Luminilor.

COMMENTS UPON THE TRANSLATION OF THE VULGATA (1760–1761)

(Abstract)

The author establishes first the source of the Western Old Testament translation, realized between 1760–1761 by Archbishop Petru Pavel Aron and his collaborators – translation done for the first time in the context of the Romanian culture. They used the revised version of the *Vulgata*, published in Rome, in 1592. This was the so-called *Pope Clement VIII Bible (Sixto-Clementina)*, which, after subsequent corrections, became the *textus receptus* of the Catholic Church. The edition used by the Romanian translators, called *Biblia Sacra Vulgatae editionis*, was published in Venice, in 1690, at the printing shop of Nicolaus Pezzana. Both the initial form of the translation and the manuscripts of the final version (published in 2005) are kept in the Library of The Romanian Academy in Cluj. As members of the first generation of Școala Ardeleană (the cultural movement known as The Transylvanian School), the monks of Blaj had studied in Western catholic colleges and institutes, where they became familiar with the text of the *Vulgata*. Their attempt to take a distance from the established version of the Oriental *Septuaginta* seemed like a daring act, motivated by the opening towards new cultural horizons, shared by the Transylvanian Enlightenment scholars. The text of the Romanian Bible is characterized by a literal translation, closely following the model. Though lexically rich, it remains tributary to the local linguistic norms.

Cuvinte cheie: Petru Pavel Aron, *Vulgata Clementina*, *Psaltire*, literalitatea traducerii, norma lingvistică locală.

Keywords: Petru Pavel Aron, *Clementine Vulgate*, *Psalter*, literal translation, local linguistic norms.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță nr. 21*

Tamara Repina

CU PRIVIRE LA TENDINȚELE PANROMANICE ÎN ISTORIA DECLINĂRII ROMÂNEȘTI

Cu prilejul aniversării academicianului Marius Sala, țin să-l felicit în numele meu și al colegilor de la Catedra de limbi romanice a Universității de Stat din Sankt-Petersburg. Cu toții îi urăm Domniei sale mulți ani înainte, bună sănătate, fericire, noi realizări în domeniul științei și-l încredințăm de respectul nostru cel mai sincer și mai profund. Tema pe care am ales-o pentru eseul de față se înscrie în sfera intereselor științifice ale domnului Marius Sala. În monografia *De la latină la română*¹, el subliniază, și nu o dată, că limba română s-a dezvoltat pe aceeași cale ca și celelalte limbi romanice. În cele ce urmează, va fi expus în linii mari cercul de probleme privind istoria și starea actuală a declinării românești în lumina tendințelor panromanice.

1. ARTICOLUL ȘI PUTEREA FUNCȚIONALĂ A FLEXIUNII NOMINALE

Flexiunea nominală în limba latină dispunea de o putere funcțională deplină. Aceasta înseamnă că substantivului, ca să fie introdus în propoziție ca o parte a ei, îi era de ajuns să aibă o desinență, de exemplu: „*Petrus vicinorum filio amicus est*”. În ceea ce privește faptul caracteristicii după criteriul „cunoscut sau necunoscut vorbitorilor”, el reieșea din mai mulți factori: prezența în propoziție a atributelor lexicale ori sintactice ale substantivului, legături semantice între cuvinte, contextul mai larg, cunoașterea situației etc. Cu alte cuvinte, determinarea substantivului era *s e m a n t i c ă* (contextuală).

Apariția articolului² a schimbat radical situația. În limbile romanice, caracteristica obiectului desemnat prin substantiv după criteriul „cunoscut – necunoscut”, păstrându-se la nivelul semantic (altfel, vorbitorii nici nu s-ar înțelege), cere să mai fie dublată și la nivelul *g r a m a t i c a l*. În propoziția latină de mai sus, semantica însăși a substantivelor arată că se vorbește despre niște obiecte cunoscute (prieten, fiu, vecini), ceea ce, de altfel, este clar și din propozițiile analogice ale limbilor romanice, cf.: „*Pierre est l'ami du* (= *de + le*) *fiils des* (= *de + les*) *voisins*”, rom.

¹ Marius Sala, *De la latină la română*, București, 1998; vezi și traducerea franceză: Marius Sala, *Du latin au roumain*, Paris, Bucarest, 1999.

² Spunând „articolul”, avem în vedere „articolul hotărât și nehotărât” (cu totalitatea determinativelor – echivalentelor lor funcționale).

„Petru este *prietenul fiului vecinilor*”. Dar aici faptul cunoașterii obiectului desemnat trebuie să fie confirmat și printr-un „însoțitor gramatical” – articolul (în limbile romanice apusene, în combinație cu prepoziții, în limba română, prin forma lui cazuală). Toate acestea mărturisesc că, în limbile romanice, s-a ivit o nouă categorie gramaticală, necunoscută limbii latine – cea a determinării³.

Flexiunii nu i-a fost dat să exprime această categorie gramaticală, ceea ce a privat-o de forța funcțională deplină. Cea din urmă a trecut la articol, lăsând flexiunii substantivului desemnarea a două categorii gramaticale – a celor de gen și de număr, pe care, concomitent, le redă și articolul. Spre deosebire de limbile romanice apusene, în limba română, articolul și-a însușit și funcția unei mărci cazuale, transformându-se (la forma postpusă) într-un fel de articol-flexiune.

Limba română a moștenit două din fostele desinențe cazuale:

casa		flos	
lat.	rom.	lat.	rom.
G.-D. casae	> case	G. floris	} > flori,
		D. flori	

dar ele nu sunt decât relicve ale desinențelor cazuale latinești, ele intră în sistemul de declinare numai fiind însoțite de un articol sau de un determinativ (*unei case*, *casei*, *acestei case*, *fiecărei case*, etc.). Ca atare, ele desemnează pluralul substantivelor respective, care este neutru la caz⁴.

În lumina celor spuse, ni se pare arbitrar că tocmai în acest sector al sistemului de declinare se produc unele transformări care, după părerea noastră, se înscriu și ele în tendința panromanică în chestiune. Avem în vedere apariția în limba română vorbită, la genitiv-dativ singular feminin, a formelor de tipul *floarei* în loc de lit. *florii* și asemănătoare, unde *-ei* se interpretează intuitiv ca forma articolului feminin: *case-i* > *cas-et*⁵, ceea ce pune în echilibru cele două tipuri de declinare – cel masculin și cel feminin (*-lui/-ei*)⁶.

2. ARTICOLUL ȘI TRECEREA DE LA UN GRUP DE CUVINTE LA SINTAGMĂ

În limba latină, substantivul cu atributele lui adjectivale forma un grup de cuvinte din care fiecare component prezenta o unitate de sine stătătoare. De exemplu: N. homo honestus et nobilis/G. hominis honesti et nobilis/Acc. hominem

³ Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 227–228.

⁴ Iorgu Iorgan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 99.

⁵ Emanuel Vasiliu, *Observații asupra flexiunii nominale în limba română*, în SCL, IV, București, 1953, p. 142–145.

⁶ Tamara Repina, *Câteva considerații cu privire la analogia morfologică în domeniul declinării substantivelor feminine românești*, în SCL, XLIX, nr. 1–2, București, 1998, p. 297–302.

honestem et nobilem etc. Spre deosebire de aceasta, în limbile romanice avem de a face cu o s i n t a g m ă nominală, „cimentată” printr-un centru gramatical unic. Acest centru gramatical al sintagmei se realizează în toate limbile romanice prin articol: în cele apusene, cum am mai spus, în combinație cu prepoziții, în limba română, prin formele cazuale ale articolului. Cf.: fr. „Il se faudra attendre longtemps encore pour assister *aux* jeux silencieux *des* étoiles filantes” (Saint-Exupéry); it. „*una* lunghissima stretta tavola stava nel fondo” (Tomasi di Lampedusa); sp. „Parecia que fuésemos *los* unicos seres vivos en muchas kilómetros a la redonda” (Goytisolo); rom. „Îi apărea în față *figura blândă și bună a bătrânului servitor*” (Corbea).

Formarea unui centru de informație gramaticală asupra grupului nominal întreg, care desemnează s i n t a g m a t i z a r e a celui din urmă, poate fi calificată ca una din tendințele panromanice de dezvoltare istorică în domeniul studiat.

Limba română a parcurs același drum de la un grup de cuvinte la o sintagmă centralizată din punctul de vedere gramatical, dar drumul acesta s-a dovedit mai complicat decât cel al limbilor romanice apusene. Postpunerea articolului hotărât, forma lui flexionară și contopirea cu substantivul într-un cuvânt să-i fi pus pe vorbitorii din epoca de trecere de la latina târzie la româna veche să ia acest articol drept flexiune și să-l adauge la f i e c a r e cuvânt al grupului nominal? În textele românești vechi, până în secolul al XVIII-lea inclusiv, se mai găsesc, în cantitate destul de reprezentativă, exemple de felul următor: „Care mir s-au făcut cu toată cheltuiala sfinții-sale părintelui, patriiarhului mai susnumitului ierusalimneanului” (Cron. munt., II, p. 120); „[...] hram adormirea preacuratei născătoarei de Dumnezeu [...] fecioarei Mariei [...]” (ibid., I, p. 106), unde articolul în forma cazuală se reproduce la fiecare component al grupului de cuvinte, asemenea flexiunii din grupul atributiv latin.

La urma urmelor, limba română a ajuns, ca și celelalte limbi romanice, la o unitate sintactică cu un s i n g u r indice gramatical, care se referă la întreaga sintagmă (*omului bătrân și bolnav, bătrânului om bolnav, fecioarei Maria și asem.*). Dar acest proces i-a cerut un timp destul de îndelungat.

Dublarea indicelui de caz se produce, în perioada analizată cel mai des, în îmbinările de cuvinte cu numele proprii masculine ale reprezentanților straturilor sociale înalte, atât românești (logofăt, vornic etc.) cât și străine (crai, împărat etc.). Este semnificativ că în textele vechi se găsesc mai multe v a r i a n t e de structuri. De exemplu: „Toate aceste le-au dăruit craiul leșescu Tăutului logofătului” (Neculce, p. 11) / „[...] și ș-au împletit mreji hiclene asupra tânărului Vladului-vodă” (Cron. munt., I, p. 96) / „feciorul lui Gheorghie hatmanul” (Costin, p. 168) / „Și așe trăia până în dzilele lui Avgustă crai” (ibid., p. 124) / „fiorul craiului Avgust” (Neculce, p. 328)⁷. Faptul acesta se pare semnificativ pentru că el arată că trecerea

⁷ Exemple de acest fel se mai pot găsi în: Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 227–229, 232–233 și în mai multe lucrări intitulate „Istoria limbii române” (ale lui Ovid Densusianu, Alexandru Rosetti și ale altor autori).

de la un grup de cuvinte la sintagmă n-a fost ușoară: vorbitorii să fi căutat intuitiv varianta cea mai potrivită cerințelor unui nou tip de structură a limbii⁸.

Am făcut niște calcule (în cifre absolute) privind folosirea variantelor diferite ale îmbinărilor de cuvinte cu numele proprii. Din 50 de întrebări scoase din texte vechi într-o ordine consecutivă, am constatat următoarea stare de lucruri⁹.

Tabloul 1
Repartizarea variantelor de structură în textele românești vechi

	lui Avgust craiului	lui Avgust craiul	lui Avgust crai	craiului Avgust
Costin	11	26	9	4
Neculce	13	28	4	5
Cron. munt.	4	33	5	8
Documente	13	25	5	7

După cum se vede, în textele românești vechi, ultima variantă, care a și învins ulterior, era una din cele mai puțin întrebuințate. Cu toate acestea, tocmai ea s-a dovedit p e r s p e c t i v ă, înscriindu-se în tendința panromanică la sintagmatizarea îmbinării de cuvinte cu fiecare component de sine stătător și la transformarea ei într-o sintagmă cu un singur centru gramatical.

3. STAREA ACTUALĂ A SISTEMULUI DE DECLINARE ÎN LUMINA PROCESULUI DE SINTAGMATIZARE

Una din particularitățile gramaticale ale limbii române actuale este capacitatea ei de a sublinia caracterul determinat al adjectivului printr-un articol special, cel determinativ (adjectival): **cel, cea, cei, cele**, care are și forme cazuale: **celui, celei, celor**. Acest articol stă după substantivul articulat: *omul cel bun/omului celui bun*. El d u b l e a z ă caracteristicile gramaticale, inclusiv cazul, ale substantivului, ceea ce dezechilibrează sistemul de declinare care tinde spre centralizarea informației gramaticale în sintagmele atributive.

După cum se știe, în limba română vorbită se observă tendința de a înlătura în asemenea îmbinări de cuvinte a doua marcă de caz. Exemplele de tipul celui următor: „Îi plăcea să stea ore întregi în vârful *dudului cel mare* de la marginea satului” (Fr. Munteanu) se întâlnesc în vorbire din ce în ce mai des, deși ele contrazic normele literare.

Justețea acestor observații se confirmă și prin situația cu pronumele demonstrative **acesta, acela** și altele, mai ales în formele vorbite: **ăsta, ăla** etc. În limba română literară, pronumele demonstrativ, al cărui loc obișnuit este cel dintre substantiv și adjectiv (*omul acesta bătrân*), la geniv-dativ d u b l e a z ă și aici

⁸ Tamara Repina, *Caracterul sintagmatic al declinării românești*, în SCL, XXII, nr. 5, București, 1971, p. 459–470.

⁹ Т. А. Репина, *Аналитизм романского имени*, Ленинград, 1974, с. 77.

cazul substantivului, exprimat prin articolul postpus (*omului acestuia bătrân*). Dublarea indicelui de caz creează o contradicție cu procedeul sintagmatic predominant al sistemului de declinare¹⁰. Se pare că tocmai de aceasta în limba română vorbită apar inovațiile de tipul următor: „[...] ca o încredințare de o clipă a sufletului *ăsta ascuns*” (Demetrius); „Avioanele [...] dau drumul peste câmp *butoaielor astea argintii*” (Bănulescu) – formele literare, respectiv, ar fi **acestuia** și **acestora**. Inovațiile de acest fel se înscriu și ele în tendința panromană în chestiune, deși nici ele nu sunt aprobate de norma literară¹¹.

4. DECLINAREA ROMÂNĂ CA REZULTAT AL TRANSFORMĂRIILOR ÎN LIMBA LATINĂ TÂRZIE

În istoria limbilor romanice, două limbi au moștenit declinarea substantivelor – limba franceză veche, în care cazurile au existat între secolele al IX-lea – al XIII-lea, după care ele au cedat locul prepozițiilor¹², și limba română, unde declinarea funcționează ca un sistem productiv și în zilele noastre.

Condițiile pentru divergența destinelor istorice ale celor două sisteme romanice de declinare s-au creat în *adâncul latinei vorbite* din epoca târzie a existenței ei (secolele al III-lea – al VIII-lea), când sistemul latin clasic a suferit numeroase transformări în toate domeniile limbii, inclusiv declinarea substantivelor. În aceeași perioadă se creau și premisele formării articolului, un nou instrument gramatical. Aceasta se manifesta în *folosirea crescândă* pe lângă substantiv a pronumelor demonstrative, în primul rând a pronumelui **ille**.

Acum mai mult de o jumătate de secol, Alexandru Graur a făcut o ipoteză asupra unei *recompuneri* (intuitive) a componentelor grupului latin atributiv. Domnia sa a presupus că, în îmbinările de cuvinte de tipul „homo ille bonus”, determinativul **ille** era atașat la adjectiv (*homo/ille bonus*), iar pe urmă el s-a detașat de adjectiv ca să se apropie de substantiv (*homo ille/bonus*), de unde și articolul postpus al limbii române (*omul bun*). Această ipoteză, care ni se pare incontestabilă, deși ea a fost timp de mulți ani obiectul unor discuții animate¹³, poate servi ca o dovadă a însemnătății, pentru studiile lingvistice istorice, a nivelului mai înalt decât cel al cuvântului aparte.

¹⁰ Vezi tabloul stării actuale a declinării românești în Tamara Repina, *La déclinaison roumaine comme un système d'oppositions binaires*, în SCL, XXXI, nr. 5, București, 1980, p. 618.

¹¹ Confruntarea între cerințele sistemului și rigoarea normei literare stimulează dezvoltarea istorică a limbilor: Eugenio Coseriu, *Sistema, norma y habla. Teoría del lenguaje y lingüística general*, în Biblioteca Románica hispánica, dirigida por Dámaso Alonso, II, *Estudios y ensayos*, Madrid, 1962, p. 11–113, în special p. 43 și urm. Cu privire la normă și cultivarea limbii, vezi Mioara Avram, *Probleme ale exprimării corecte*, București, 1987.

¹² Declinarea analogă celei vechi franceze a mai existat un timp oarecare și în limba provençală veche, dar nici ea nu s-a păstrat.

¹³ Vezi A. Graur, *De nouveau sur l'article postposé en roumain*, în RRL, XII, nr. 1, București, 1967, p. 3–18.

În ceea ce privește transformările fonetice și gramaticale în perioada târzie a funcționării limbii latine în calitate de mijloc de comunicare, ele se deosebeau în diferitele regiuni ale fostului Imperiu Roman. Cele mai mari deosebiri erau între provinciile romanizate din apus și din răsărit. Cf., de exemplu: trecerea **ŭ** > **o** sau formarea unui „casus obliquus unicus” în zona occidentală/păstrarea **u** (< **ŭ**, **ū**) și combinația însăși a cazurilor oblice în cea orientală. Ținând seama de cele spuse și având în vedere locul diferit al pronumelui demonstrativ **ille** (la începutul îmbinării atributive de cuvinte ori în interiorul ei), am încercat să reconstruim ipotetic paradigmele din latina vorbită – *p r e d e c e s o a r e* celor romanice. Prima din ele (1) trebuie să fi stat la baza declinării din vechea franceză, cea de-a doua (2) – a celei române.

Tabloul 2
Reconstruirea ipotetică a paradigmelor din latina târzie
(Fosta declinare a II-a, masc. sing., lat. cl.: *lupus mortuus*)

1		2	
N.	*ille lopos mortos	N.-Acc.	*lupu illu mortu
G.; D.;	}	G.;	}
Acc.; Abl.		D.	
	*illo lopo morto		*lupu illui mortu

Precăderile paradigmei (2), pe baza căreia s-a format sistemul cazual român, ni se prezintă astfel: locul pronumelui demonstrativ (după substantiv), păstrarea, poate că tocmai datorită acestui din urmă fapt, a formei lui vorbite (*illui) și delimitarea formală a funcțiilor sintactice ale cazurilor în conformitate cu *a x u l l o g i c* „subiect – predicat – obiect” (N.-Acc./G.-D.)¹⁴.

Defectul sistemului de declinare în vechea franceză consta, printre altele, în „confruntarea” formelor gramaticale cu cerințele logicii. În forma cazului oblic (cas régime), s-au unit funcțiile sintactice *i n c o m p a t i b i l e* din punct de vedere logic. După părerea noastră, nepotrivirea între mijloacele de exprimare gramaticală și cerințele logicii gândului uman *a d e z e c h i l i b r a t* sistemul de declinare din vechea franceză, ca mai înainte și pe cel din latina târzie, și le-a condamnat pe amândouă la dispariție¹⁵.

Concluziile din observațiile prezentate mai sus pot fi formulate astfel:

1. În dezvoltarea istorică a declinării românești s-au manifestat cel puțin *d o u ă* tendințe panromanice: 1) *p i e r d e r e* a de către flexiunea nominală latină a capacității de a asigura substantivului posibilitatea de a funcționa ca o parte a

¹⁴ Tamara Repina, *Système casuel de l'ancien français vu à travers les systèmes analogues du latin et du roumain*, în *Acta linguistica Petropolitana*, în *Transactions of the Institute for Linguistic Studies*, vol. I, part 2, ed. N.N. Kazansky, St.-Petersburg, „Nauka”, 2003, p. 90–103. Vezi și: Knud Togeby, *Déclinaison romane et déclinaison roumaine*, în Knud Togeby, *Immanence et Structure*, în „Revue Romane”, Numéro spécial, 2, Copenhague, 1968, p. 139–149.

¹⁵ Т.А. Репина, *Категории диалектики и история языка*, в сб. *Романские языки в прошлом и настоящем*, Санкт-Петербург, 2007, с. 34–46. Studiul este prezentat pe Internet: http://elibrary.udsu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/3231/Repina_80.pdf

propoziției și 2) trecerea de la o îmbinare liberă de cuvinte în limba latină la o sintagmă romanică reprezentând o unitate sintactică cu un singur centru gramatical.

2. Amândouă tendințele panromanice pot fi considerate o consecință a apariției articolului (cu echivalentele lui – determinative), a cărui „predestinare” este de a sprijini determinarea semantică a substantivului ca parte a propoziției printr-un instrument gramatical. Cele două articole, cel hotărât și cel nehotărât, a căror primă funcție este de a exprima categoria gramaticală a determinării, și-au însușit exprimarea celorlalte caracteristici gramaticale ale substantivului, în limba română, inclusiv cazul.

3. În limba actuală vorbită se înregistrează unele inovații: G.-D. *floarei* în loc de lit. *florii*, omului *cel (acesta)* bătrân în loc de lit. omului *celui (acestuia)* bătrân. Se pare că asemenea inovații blamate de norma literară reprezintă un rezultat al „presiunii” sistemului însuși de declinare al limbii române.

4. Destinele istorice ale sistemelor romanice de declinare s-au determinat chiar în momentul creării lor pe baza paradigmatelor diferite din latina târzie.

ABREVIERI

- Costin = Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958.
 Neculce = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. a II-a, ed. Iorgu Iordan, București, 1959.
 Cron. munt. = *Cronicari munteni*, ed. Mihail Gregorian, vol. I–II, București, 1961.
 Documente = *Documente românești*, ed. Ion Bianu, partea I, t. 1, fasc. 1, 1576–1629, București, 1907.

LA DÉCLINAISON ROUMAINE À LA LUMIÈRE DES TENDANCES GÉNÉRALES DU DÉVELOPPEMENT HISTORIQUE DES LANGUES ROMANES

(Résumé)

Deux tendances générales romanes font l'objet de cette étude. Ce sont: la transition, dans l'expression des catégories grammaticales, de la flexion à l'article et la formation dans le syntagme nominal d'un centre d'information grammaticale. On y trouve aussi nos observations sur les destins historiques des systèmes de déclinaison en roumain et en ancien français.

Cuvinte cheie: articol, flexiune, sintagmă, declinare, normă.

Mots-clés: article, flexion, syntagme, déclinaison, norme.

*Universitatea de Stat din Sankt-Petersburg,
Facultatea de Litere (Rusia)*

Camelia Stan

SINTAXA DOCUMENTELOR ROMÂNEȘTI DE LA MUNTELE ATHOS: PROBLEME ȘI REZULTATE

Volumul *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, editat recent de Petronel Zahariuc și de Florin Marinescu (v. AMX) cuprinde documente administrative, românești și slavone, din secolele al XVII-lea – al XIX-lea. Reprezentative pentru limba română veche sunt cele 23 de texte originale românești, datând din perioada 1614–1779 (p. 51–103); documentele vechi provin din aria sudică și sunt zapisuri (de danie sau de vânzare-cumpărare) și acte emise de cancelaria domnească a Țării Românești sau de Divanul Craiovei. Câteva dintre aceste documente nu au ediții anterioare.

Studiul sintactic, din perspectivă diacronică, al acestor documente pune în evidență numeroase aspecte interesante. Mă voi referi, în continuare, doar la câteva, relevante pentru stadiile de evoluție a limbii¹.

1. Corpusul conține unele structuri, în care cazurile genitiv-dativ sunt marcate la toți constituenții grupului nominal. Se știe că, în română, encliza articolului definit, care și-a păstrat mai bine decât numele flexiunea cazuală, a suplinat pierderea desinențelor cazuale latine și a consolidat tiparul latin, caracterizat prin postpunerea mărcilor de caz (v., recent, Iliescu, 2008: 3271 și bibliografia; cf. Guțu Romalo, 1996: 82). Astfel, dubla articulare a grupului nominal (la nume și la adjectivul antepus) se corelează cu funcția articolului enclitic de marcă a cazurilor genitiv-dativ:

(1) *ci(n)stitului dereg(ă)toriului* (1642, p. 62).²

Determinantul demonstrativ *cel*, coocurent cu articolul definit, este de asemenea marcat cazual:

(2) *cu tot sfatul cinstiților și credincioșilor boiarilor celor mari* (1788, p. 97).

Deși puțin numeroase, exemplele din corpus atestă menținerea tiparului pe tot parcursul epocii vechi.

¹ Cercetarea de față se bazează pe capitolul de *Sintaxă a limbii române vechi* (finalizat în 2009), din noul tratat *Istoria limbii române*, aflat în pregătire la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române, sub coordonarea academicianului Marius Sala.

² În cele ce urmează, am specificat, la fiecare fragment de document, între paranteze, datarea și pagina din ediția citată. Parantezele drepte marchează omisiunile operate în text. În reprezentările sintactice, am utilizat următoarele semne și simboluri (uzuale în gramaticile generative): parantezele drepte, pentru a delimita anumite grupuri sintactice; ACC (= acuzativ); AV (= adverb sau grup adverbial); GEN (= genitiv); N (= nume sau grup nominal); NOM (= nominativ); P (= prepoziție sau grup prepozițional).

2. Fenomenul invers marcării multiple a cazului în grupul nominal este marcarea genitivului exclusiv la nume (prin desinență și prin articolul enclitic) și lipsa acordului de caz al adjectivului (la feminin singular). Exemplele sunt cu totul marginale:

(3) *Mahalao(a) Bisericii Albă* (1778, p. 100).

3. Cazul genitiv sau acuzativ (cu prepoziție) este marcat atât la nume (substantiv/pronume), cât și la apozitie:

(4) a. *m<ă>na popei Robului* (1621, p. 52; cf. <1624–1636>, p. 53; 1642, p. 62; 1703, p. 75; cf. 1703, p. 76–77; 1749, p. 80)

b. *mâna părintelui popei Robului* (1614, p. 51)

c. *la mâna sfinții sale, părintelui Ananii* (1766, p. 84)

d. *partea de moșie din Căciulătești <a> tătâni-mieu lu(i) Gomo* (<1624–1636>, p. 53)

e. *moartea dum(nea)lui unchiului meu* (1777, p. 93).

Un fenomen similar este marcarea cazului genitiv la ambii termeni ai unui nume propriu compus:

(5) a. *Păunii Podbăniceancăi* (1779, p. 100).

Alteori, apozitia este în nominativ, pe lângă o bază nominală în genitiv:

(6) a. *fata Mihnei banul de Hur<ezi>* (1627, p. 54)

b. *feciorii Ghiurițăi căpitanul* (1676, p. 73).

Uneori se oscilează între tiparul cu nominativul și cel cu dublu genitiv (7a) sau cu dublu acuzativ (7b), în același context:

(7) a. *un zapis* [[_(GEN) **al** *jupânésăi*] [_(NOM) *Voica*]], *fata* [[_(GEN) *banului*] [_(GEN) *Mihn<e>i*]] (1762, p. 81)

b. *au trimis* [[_(ACC) *doi boierinași*], [*anume* [_(NOM) *Radul pah(arnic) Lăcustean*] și [**pe** [_(ACC) *Ioniță căp(itan) Georogean*]]]] (1778, p. 95).

4. Determinantul demonstrativ *cel* este utilizat în fața modificatorilor de tip categorial ai numelui (8a), care exprimă categoria (clasa) din care face parte referentul numelui (GALR I: 143). Tiparul era curent în limba veche. În documentele târzii, adjectivul categorial apare însă și fără *cel*, structură care s-a impus în limbă (8b); *cel* continua să apară în special după o intercalare între nume și adjectivul categorial (8c):

(8) a. *zapisul cel de vânzare* (1676, p. 74)

b. *Școala slovenească* (1777, p. 93)

c. *Școala domniei mele cea slovenească* (1778, p. 98).

5. Distribuția formelor determinantului demonstrativ încă nu era fixată. În documentele de la începutul perioadei, se oscilează între formele cu *-a*, care s-au impus, și cele fără finala *-a*, în poziție prenominală (9a–b), uneori în același text, la distanță mică (9c):

(9) a. *acesta ală nostru zapis* (1621, p. 52; cf. 1627, p. 54)

b. *acest sat* (1676, p. 73)

c. *ac(e)sta zapis [...] ac(e)astă moșie* (1614, p. 51).

6. Numele proprii apar în structuri cu adjectiv indefinit:

(10) a. *partea a unui Gomoî* (1749, p. 80)

b. *au pus, pe un Nicolae călugăru* (1762, p. 82)

c. *s-a pus la schitū ispravnic un Ștefan monah* (1762, p. 83)

d. *aducând și pă un Dobre Gâlcă* (1777, p. 89)

e. *orice au eșit în sâlnicie au luat tot un Vasilie Botescu* (1779, p. 101).

Adjectivul indefinit (urmat de nume propriu) alternează cu articolul indefinit (urmat de nume comun și de un nume propriu apozitiv), într-un context ca:

(11) *am adus pă un Chiril ieromon(a)h [...], și pă un căp(i)t(an) Stan Fleancul [...], i pă un Si mâni-sa<a>n Șuvăilă [...], și pă un Marcu* (1777, p. 91).

Tiparul s-a fixat ulterior în forma cu pronume indefinit: *a unuia Gomoî, unul Ștefan*, etc.

7. Grupurile nominale cu posesiv conjunct au, mai frecvent, în corpus, flexiune cazuală internă, cazul genitiv fiind marcat desinențial la nume, nu și la posesiv:

(12) a. *<a> tătâni-mieu (<1624–1636>, p. 53)*

b. *a mâni-sa [...] partea surori-sa [...] partea suri-sa* (1779, p. 100).

Grupul cu posesiv conjunct apare în poziție de dativ, cu formă invariabilă, fără marcă de caz:

(13) *dat(ă) zestre mâne-mea* (1778, p. 99; pentru *mâne-mii*).

Absența flexiunii cazuale finale (absența mărcilor de genitiv-dativ în forma posesivului) sugerează că gruparea nu avea unitate flexionară, ci doar unitate sintactică (prin lipsa articolului enclitic al numelui) și unitate fonologică (prin lipsa pauzei interne și prin rostirea legată a numelui și a posesivului următor). C. Frâncu a stabilit că formele flexionate ale posesivelor conjuncte au apărut târziu, în secolul al XVII-lea, fiind atestate în documente particulare din Țara Românească (v. ILRL: 128 și bibliografia). Documentele de la Athos nu conțin astfel de forme.

8. Dativul adnominal este, de asemenea, prezent în corpus:

(14) *caimacam Craiovei* (1778, p. 95).

9. Compusul *anume*, alcătuit din prepoziția *a „la”* (< prep. lat. AD) și substantivul *nume* (DA s.v. *anume*), apare, preponderent, în tiparul sintactic cel mai vechi, fiind construit cu nume proprii și exprimând sensul etimologic „pe nume, cu numele (numit)”:

(15) *fost-au mulți mărturii, anume: ..., Radul vornic ot Târnava(a), Țonea ot tam, Doșa ot tam, Dumitru log(ofăt) ot Tâmburești, Barbul post(elnic) Jerpelici ot Găurēni* (1621, p. 52; cf. 1627, p. 54; 1777, p. 93; 1778, p. 95).

Structura internă de grup prepozițional (16a) și sensul etimologic al compusului s-au păstrat până târziu, fapt atestat de documentele de la sfârșitul epocii vechi (16b) (pentru întreaga problemă a evoluției formației *anume*, v. Stan, 2010):

(16) a. [_P a [_N *nume*]]

b. *să arătați **anume** pe cei care voră arăta sémnele moșii, adec(ă) cutare om [...] să numiți* (1777, p. 87).

Compusul este prezent în corpus și ca adverb opacizat (sudat) formal (17a) și semantic, exprimând valorile „în adins; exact” (17b–c):

(17) a. [_{AV} *anume*]

b. *noi, megiiășii ot Căciulătești, **anume** scriemă și mărturisim cu acesta ală nostru zapis* (1621, p. 52)

c. *arătând și sémnile aceștii moșii, **anume** pe unde sânt* (1778, p. 96).

10. Subiectul nominal este uneori reluat prin pronume personal, fenomen caracteristic textelor vechi:

(18) [*părintele* *Vasilie de la mănăstirea popii Robului*], *el* *au scos o carte* (1703, p. 75).

11. Infinitivul este prezent în unele structuri vechi, cum este cea a verbului *a se ispiti* „a încerca” (DA s.v.):

(19) *să [fă] va ispiti a întoarce și a sparge* (1614, p. 51).

12. Prepoziția *de către* (*de cătră*) este utilizată în corpus cu sensul vechi „dinspre, de la”, ca prepoziție lexicală „ablativă”, introducând expresia „sursei”, a „punctului de plecare”:

(20) a. *s-au fost învechiitū semnele m<o>șii măn(ă)stirii [de către Căciulătești] și la capul moșii despre răsăritū [de către moșia Gânsacul]* (1762, p. 82; „dinspre”)

b. *i-am dat de danie [...] partea mea de moșie [...], ca să aibă sfânta măn(ă)stire a o stăpâni cu bun(ă) pace [de cătră mine] și [de cătră tot neamul meu], în veci* (1766, p. 84)

c. *pă unde să hotărăște moșia Recica [de către Dăbuleni]* (1777, p. 90)

d. *unde să închée tot hotarul Recicăi și al Plopului [de către Potrojăni]* (1777, p. 91; cf. 1778, p. 96).

Corpusul conține și câteva structuri în care *de către* este o prepoziție aproape funcțională, opacă semantic, introducând expresia „agentului pasiv” (complementul de agent), în variație cu prepoziția mai veche *de* (Diaconescu, 1959: 11). Verbul are formă reflexiv-pasivă:

(21) a. *ni să poruncește [de către măriia sa]* (1777, p. 86)

b. *s-au văzut și [de noi]* (1775, p. 86).

Prepoziția *de către* (*de cătră*) apare și în câteva contexte ambigue, în care statutul sintactico-semantic al grupului prepozițional se situează la limita dintre un

complement de agent și un circumstanțial care exprimă proveniența (22a). Verbul din aceste structuri este la diateza activă. În alte documente (apropiate ca datare și conținut), sensul ablativ este mai clar (22b):

(22) a. *dat-am carte noastră de judecată părintelui Vasilie [...] și altor călugărași [...], ca să aibă a ține și a stăpâni [...] moșia [...], pe cum au ținut mai dinainte vreme [de către Dionisie eg(umen) de la sfânta măn(ă)stire Sadova] și [de către toți călugării de acolo]* (1703, p. 75; „moșia a fost ținută de către Dionisie și de către călugări”, „moșia (provenită) de la Dionisie și de la călugări”; cf. 1703, p. 76–77)

b. *am dat aceasă cart(e) a d(o)mnii mël(e) lui Vasilie eg(u)menul de la măn(ă)stirea pop(ei) Robului, ca s(ă) ție și să stăpânească aceasă moșie Jreală, cu bun(ă) pac(e) [de cătră toț(i) călug(ă)rii de la Sadova]* (1703, p. 77).

Astfel, corpusul atestă prezența prepoziției *de către*, în ambele sale ipostaze, de prepoziție lexicală (20) și de prepoziție cvasigramaticalizată (21), la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și totodată existența până târziu a unor contexte ambigue, care au putut favoriza reanaliza prepoziției ca element cvasispecializat gramatical (22a).

13. Sunt utilizați unii conectori circumstanțiali de tip vechi, ieșiți ulterior din uz, precum: *făr(ă) decât (numai)*, exprimând excepția (1703, p. 77; 1777, p. 91; 1779, p. 102).

14. Tiparul sintactic al interogației multiple – particularitate tipologică a limbii române (Stan, 2012) – este prezent în corpus, cu pondere foarte redusă:

(23) *întâi le-am citit cărțile, [cine ce-au avut de moștenire]* (1749, p. 80).

15. Negația apare în unele structuri interesante, de tip vechi, cum este aceea în care ia domeniu asupra termenilor unui raport disjunctiv; astfel termenul al doilea (un nume cu formă de singular) se interpretează ca fiind cuantificat negativ, deși cuantificatorul nu este exprimat:

(24) *au mâncatū venitul aceștii pârțicēle de moșie tot Gherghie, iar mătușii nu i-au dat ban(i) au bobū de grâu, câtū au mâncat-o el* (1762, p. 83; „nu au dat (niciun) bob de grâu).

16. Analiza documentelor originale din arhivele românești de la Athos aduc unele informații în plus cu privire la diacronia unor fapte și fenomene sintactice majore, caracteristice limbii române vechi și relevante din perspectivă tipologică: marcarea multiplă a cazului, cumulul articolelor și al determinanților demonstrativi, restrângerea distribuției „articolului” demonstrativ *cel*, morfosintaxa posesivelor conjuncte, reanaliza unor structuri prepoziționale, distribuția infinitivului, interogația multiplă. În egală măsură, materialul prezintă interes pentru numeroase detalii, care pot fi obiect de cercetare.

BIBLIOGRAFIE

- AMX = *Documente românești din arhiva Mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*; ed. Petronel Zahariuc și Florin Marinescu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 51–103.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, Socec/Universul/Monitorul Oficial, 1913–1948.
- Diaconescu, 1959 = Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în LR, 8, nr. 2, p. 3–17.
- GALR = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Gramatica limbii române* (coord. Valeria Guțu Romalo), I–II, tiraj revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008 [primul tiraj: 2005].
- Guțu Romalo, 1996 = Valeria Guțu Romalo, *Le nom roumain – évolution et typologie*, în Maria Iliescu, Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik. Balkan-Archiv, Neue Folge, Beiheft 11, Südosteuropa-Schriften 14*, p. 77–83.
- Iliescu, 2008 = Maria Iliescu, *Phénomènes de convergence et de divergence dans la Romania: morphosyntaxe et syntaxe*, în Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gleßgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard (Hrsg.), *Romanische Sprachgeschichte. Histoire linguistique de la Romania*. Berlin, New York, de Gruyter, p. 3266–3281.
- ILRL = Academia Română, Ion Gheție (ed.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.
- Stan, 2010 = Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică. Adverbul **anume** în româna veche*, în Rodica Zafiu et al. (eds.), *Actele celui de al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română (4-5 decembrie 2009). Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze*, vol. I, București, Editura Universității din București, p. 161–167.
- Stan, 2012 = Camelia Stan, *Elemente de sintaxă diacronică: structurile interogative/relative multiple*, în Oana Chelaru-Murăruș, Maria Cvasnii-Cătănescu, Claudia Ene, Camelia Ușurelu, Rodica Zafiu (eds.), *Text și discurs: omagiu Mihaelei Mancaș*, București, Editura Universității din București, p. 433–437.

LA SYNTAXE DES DOCUMENTS ROUMAINS DU MONT ATHOS:
PROBLÈMES ET RÉSULTATS

(Résumé)

Cette étude de syntaxe diachronique s'appuie sur 23 documents roumains, datés à partir de premières années du XVIIe siècle et jusqu'à la fin du XVIIIe siècle.

Cuvinte cheie: grup nominal, prepoziții, gramaticalizare, infinitiv.

Mots-clés: syntagme nominal, prépositions, grammaticalisation, infinitif.

Universitatea București, Facultatea de Litere
Str. Edgar Quinet nr. 5–7

Maria Stanciu Istrate

DENUMIRI ALE MIRACULOSULUI ÎN VECHEA ROMÂNĂ LITERARĂ*

1. Deși sărac în privința numărului de lexeme, vocabularul românei literare vechi cuprinde un număr însemnat de serii sinonimice, indiciu prețios pentru încercările traducătorilor de a găsi correspondentul cel mai potrivit pentru realitatea pe care trebuiau să o transpună în propria limbă și, totodată, pentru influențele exercitate asupra acestuia în cursul veacurilor.

2. În limba textelor din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, noțiunea de „miracol sau fenomen ieșit din comun, surprinzător, atribuit forței divine sau altor forțe supranaturale” era exprimată printr-o serie sinonimică alcătuită din câteva cuvinte moștenite sau preluate din latină, la care s-au adăugat, treptat, altele de origine slavonă. Mai precis, pe lângă *minune*, *semn*, *mirac*, *mirate*, sensul „miracol” era denumit și prin: *ciudă*, *ciudeasă*, *ciudotvorenje*, *ciudodeaistvie*, *div*, *silă*, *znamenie*.

3. Termenul cel mai frecvent folosit cu sensul „miracol” era *minune* (< lat. **mirio*, -*onis*). Foarte des, alături de acesta apărea *semn*. Sensul care ar putea fi pus în legătură cu lexemul *minune* este „fenomen, fapt, manifestare etc. atribuită divinității ori altei forțe supranaturale, indiciu prevestitor”¹. Însă, în unele contexte, *semn* pare a fi preluat în sfera sa semantică și sensul general „miracol, fapt miraculos”. Noua semnificație putea fi dobândită prin calc semantic după sl. *znamenie*, care însemna atât „miracol”, cât și „tot ceea ce arată, ceea ce indică ceva, semn”².

3.1. Așadar, fie *minune*, fie *semn* apar în aceeași frază cu termenii sinonimi, de origine slavonă, uneori în raport de coordonare copulativă. Iată câteva contexte de acest tip: *Acela scoase ei, făcând ei ciude și seamne în țara Eghiptului și întru*

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.¹

¹ Vezi DLR, s.v. *semn*.

² Vezi *Старобългарски речник*, том I, а-н, Sofia, 1999, s.v. *ЗНАМЕНІЕ*.

Marea Mohorâtă și în pustie 40 de ani. (CPr., 29); Acesta Simon, vădzând ciudeșele și minunile ce făcea apostolul lui Hristos, Petru, încă și învățăturile ce învăța și păgânii câți cătră Hristos să întorcea, nu mai putu să tacă și să-și ascundză răutățile sale. (Caz.V, 92^v); Și multe ciudease și minuni făcând preaslăvite, feace pre mulți elini de să creștinară, (DVS, 226^r); în evanghelia de astăzi Domnul Iisus Hristos, spăsitorul nostru, făcut-au doao seamne, ciude și minuni (CC¹, 128^v); De la vârstă cuconească, /Și de-acmu să să vestească, /Ce ț-voi spune de ciudeșe, /De minuni, de semne dese. (DPV, 481).

4. Un alt termen de origine latină este *mirac*, cu pl. *miracuri*, atestat doar la Dosoftei și în *Anonymus Caransebesiensis*: *Carele răsturnând cu ruga sa idolnițele și capiștile și aducând pre mulți cătră blagocistie și înspăimându-i cu minuni și cu miracuri, i-au făcutu-i fii luminii* (Dosoftei, VS, 94^r)³. DLR înregistrează și varianta *mirachiu*, atestată în *Lexiconul* lui Budai-Deleanu⁴.

5. În sfârșit, în *Psaltirea Hurmuzachi*, databilă, potrivit celor mai recente cercetări în domeniu, între 1491 și 1516, mai precis în primul deceniu al secolului al XVI-lea⁵ apare participiul cu valoare adjectivală *mirat*, cu sensul „minunat, admirabil”: *Miratu e Dumnedzeu în svinții săi* (PH, 57^r/20)⁶. Același cuvânt mai apare, în secolul următor, la Dosoftei: *Ț-voi mărturisi... De lucruri ce faci mirate, În sufletul meu răsfirate* (Dosoftei, PS); *Vei priceape adevăratul Sumnedzău, acăruia mirat și svânt nume nu mai pomenit* (Dosoftei, VS)⁷.

5.1. Cu valoare substantivală și la plural, același termen apare consemnat în secolul al XVI-lea cu sensul „minuni”: *Se audzu glasul laudziei tale și se spuniu toate ciudele (miratele D) tale* (PS 44, cf. 76, 138, 142)⁸. Aceeași formă, cu același sens, apare, în secolul următor, la Dosoftei: *Toți să mira de aceastea... și aceale slăvite și mirate ce făcea* (Dosoftei, VS)⁹.

³ Vezi DLR, s.v. *mirac*; v., de asemenea, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, s.v. *mirac*.

⁴ Vezi DLR, s.v. *mirac*.

⁵ Vezi Al. Mareș, *Considerații pe marginea Psaltirii Hurmuzaki*, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 682–683; vezi, de asemenea *Psaltirea Hurmuzaki* (= PH). Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005, vol. I, p. 19, unde sunt prezentate și alte păreri privind datarea acestui text.

⁶ Cf. *Psaltirea Hurmuzaki*. Ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, unde același termen este transcris *mi<ru>ratu*. Existența altor atestări ale lui *mirat* cu sensul „minunat” constituie un argument important în favoarea păstrării formei *miratu*.

⁷ Vezi DLR, s.v. *mirat*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

6. Cel mai frecvent termen de origine slavă, utilizat cu sensul „minune, faptă minunată”¹⁰ este *ciudă* (< sl. *čudo*): *S-au fost acel toiag chip numai și umbră, însă cu el crucea au semnat, și cu acel toiag au făcut atâtea ciude.* (CC²); *Cu seamne și cu ciude sânt lucrurile Lui, ca și noi să creadem întru El, și viață să avăm în numele Lui* (CC²).

6.1. *Ciude(a)să* provine din forma de plural a sl. *čudo*, respectiv sl. *čudesā*, așa încât identitatea semantică dintre cuvintele românești, împrumutate din variantele morfologice ale aceluiași etimon slavon, este implicită. Interpretat totuși de traducători ca reprezentând un cuvânt diferit de *ciudă*, românescul *ciude(a)să* a fost asimilat ca formă de singular, ceea ce explică apariția pluralului *ciudese*: *Și ieși cuvântul ciudeseei întru toată țara iudeilor și pren toate părțile* (CC², 349/8). „Multe ciudese făcu” (CC², 97/33).

7. *Ciudotvorenje* și *ciudodeaistvie* își au originea în sl. *чюдотворник*¹¹ și, respectiv, sl. *чюдодѣиствие*, ambele glosate în dicționarul lui Miklosich prin „miraculum”¹². Cele două împrumuturi au fost consemnate la Dosoftei, în *Viețile sfinților*, cu sensul „minune, faptă minunată”: *Și cu mare ciudotvorenje au aflat svântul Macarie locul și aflând svânta cruce însăș a treia. Și cunoscându-o de pre scriptura a trei limbi ce era scrisă și mai vârtos de pre ciudotvorenje, că atunci scoțând în năsalie la-ngropat pre o femeaie, pusără svânta cruce pre dinsa și să sculă vie* (DVS, 18^v)¹³; *Și, fărșindu-să tată-său, stătu Ștefan Împărat, și ș-au dezlegat ochii, și s-au bucurat țara, slăvind pre Dumnezău și cinstind pre Sveatii Nicolai, de mare ciudodeaistvie ce-au lucrat* (DVS, 120^v). Precizăm că termenul *ciudodeaistvie* nu apare consemnat în niciun dicționar românesc. Prin urmare, apariția sa la Dosoftei este, în lipsa altor atestări, singulară.

8. Mult mai rar întâlnit, *div* se explică prin împrumut din sl. *дѣвъ, дѣво*. Pentru veacul al XVI-lea l-am găsit atestat o singură dată, în forma de plural *divure*, la Coresi, în *Lucrul apostolesc: Întrebară-se oareceș de ale sale credințe în divure ce avură cătr-însul și de un Isus mort, ce elu-l grăia Pavel că e viu* (CPr., 123)¹⁴. Nici în secolul următor *div* nu este foarte frecvent folosit. Potrivit atestărilor de care dispunem, apare la Miron Costin, N. Costin, Dosoftei ori Dimitrie Cantemir, în varianta *divă*, cu o oarecare modificare semantică: *Ce divă-i de-au rămas jidovi necredincioș, că și din păgâni încă au rămas destui ca jidovi* (DPV, 925); *Ce aceea nu-i divă, că italianii târziu ș-au scornit limba den lătinească, așa*

¹⁰ Potrivit DA, ultimele texte în care *ciudă* apare cu sensul etimologic aparțin sfârșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Este vorba despre culegeri de texte folclorice adunate de Alexandru Tiplea și Alexiu Viciu.

¹¹ Vezi DA, s.v. *ciudă*.

¹² Vezi Miklosich, s.v.

¹³ Vezi DA, s.v. *ciudă*.

¹⁴ Vezi și Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. vol. II, *Le XVIe siècle*, 1938, p. 507.

de iscusită, de dezmiertată, cât că iese limba îngerească îi zicu-i (N. COSTIN, L, 111)¹⁵; *Iubite priietine, nu cu divă îți pară* (CANTEMIR, I. I. I, 58)¹⁶. În contextele citate, *divă* pare a însemna „fapt ieșit din comun, care stârnește mirarea”. Altfel spus, *fapt neobișnuit, dar nu miraculos*. Sensul în discuție pare și mai bine conturat la Cantemir: *De care lucru, și la aceasta alegere, de vreme ce voia și porunca a marilor împărați așe au fost, nici o divă nu iese, și așe, orice au poruncit și au ales, bine au poruncit și înțelepțește au ales*. (CANTEMIR, I.I., I, 58). La același autor a fost atestată și expresia verbală verbală *a (nu) fi cu divă* „a (nu) fi de mirare”: *Nu iese cu divă, de să arată așe de cu greu a să deșrădăcina (că vrajba neprietenii ca piatra cu var lucrată până în 40 de ani tot fîerbe)* (CANTEMIR, I. I. II, 235)¹⁷.

8.1. Destul de depărtată de etimon este semnificația formei de plural *divuri*, prezentă în interiorul locuțiunii adverbiale *în divuri, în chipuri* „în toate felurile, în fel și chip, prin diverse mijloace”, cu prima atestare la 1661, în *Paraclisul* lui Rafail din Dragomirna: *ne sloboade nouă cântare mai scumpă și mai frumoasă decât mărgăritariul și, ca o rîndunea vorovitoare, în divuri, în chipuri ne spune noauă bucurie de primăvară*¹⁸. Aceeași locuțiune a mai fost înregistrată la Miron Costin, Dosoftei ori Dimitrie Cantemir, precum și într-un Cronograf din 1689: *Și așea, tot într-același an, anul dentâi a domniei lui Ștefăniță Vodă, toamna, au venit Constantin Vodă cu oastea căzăcească și asupra lui Ștefăniță Vodă, ispitind în divuri, în chipuri, să încapă la domnie, nu fără agiutoriul și îndemnarea a lui Racoșii* (M. COSTIN, O, 195)¹⁹.

9. *Silă* (< sl. *сила*) apare înregistrat cu sensul „miracol” în *Codicele voronețean* și în două texte ale lui Coresi, *Lucrul apostolesc* și *Tetraevanghel: E jidoviloru și eleniloru sile nu proaste făcea Dumnedzeu cu mârule lu Pavelu* (CV, 2^v); *Simon acela încă crezu și se boteză. Era lăcuind la Filip, vedea sile și seamne și se mira* (CPr., 34); *Și nu feace acia sile multe, drept necredința lor* (CT, 29^v). Același sens pare să-l aibă și în *Apostolul* copiat de popa Bratul (1559 – 1560), în următorul context: *Isus Nazoreiul era amu de Dumnezeu vestit întru noi cu sile și cu ciude și cu seamne cealea ce feace cu elu Zeul pre mijloc de voi*²⁰.

9.1. Densusianu observă că sensul în discuție apare numai la forma de plural, *sile*²¹. Pentru secolul al XVII-lea, DLR prezintă o singură atestare, în Biblia de la

¹⁵ Vezi DLR, s.v. *div*^l.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vezi GCR, I, p. 179; vezi, de asemenea, Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, 1987, p. 120–121.

¹⁹ DLR, s.v. *div*.

²⁰ Vezi Emanuela Buză, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș și Florentina Zgraon, *Crestomația limbii române vechi*. Vol. I (1521–1639), Editura Academiei Române, București, 1994, p. 63 (= *Crestomația*).

²¹ Vezi Densusianu, *op. cit.*, p. 476.

București: *Silele lui care au făcut cu Amesia, împăratul Iudeii* (Biblia (1688), 276¹/11)²². În aceeași perioadă *silă* apare mult mai frecvent folosit cu sensul „putere, forță”, cu numeroase atestări în secolele următoare.

9.2. La jumătatea veacului al XVII-lea, în traducerea romanului popular *Varlaam și Ioasaf*, Udriște Năsturel traduce sl. **сила** prin *putere*, într-un context în care sinonimele *seemn* și *ciudă* apar în relație de coordonare copulativă, manieră frecvent întâlnită în limba veche, și în care sensul lui *putere* pare să fie asemănător cu acela al termenilor care îl precedă: *Derept aceea Dumnezeu cu seamne și cu ciude și cu multe fealiuri de puteri împodobi pre dânșii*. (VI, 106^v); cf. în sl. **тѣмже Бгъ знаменїи и чудесы и различными силами оукраси ихъ**. Inovația a avut un caracter efemer.

9.3. Dacă sensul „miracol”, extras din structura semantică a sl. **сила** a fost accidental, necunoscându-se încă atestări similare, în care *putere* să desemneze o minune, sensul „putere, forță” care a permis această apropiere, a suferit numeroase transformări, *silă* ajungând astăzi la semnificația „sentiment de dezgust, de scârbă, de neplăcere”, adică senzația produsă de ceva făcut nu de bună voie, ci în mod forțat.

10. *Znamenie* (< sl. **знамение**), cu sensul „faptă însemnată, ieșită din comun; minune”²³, ultimul termen de origine slavonă din seria citată, apare consemnat în secolul al XVI-lea la Coresi, în *Cazania II: Că spre vindecarea orbului venia, ca să se încredințeze ce era grăită de el, ca a fariseilor și a cărtularilor graiure să le moaie, și iuțimea lor și necredința, cu această znamenie* (CC², 182); *Singuri numai ucenicii săi lăsă Hristos să vie după el și să vază ciudesa ce vrea să facă potopindu-se ei. Ca să înțeleagă, ucenicii ispita și năpatea, și ca și dentr-această znamenie mai mult să crează, lăsă pre ei să se învăluiască* (CC², f. f.257). În veacul următor, în 1636, îl găsim într-un *Gromovnic* din Sibiu: *Și vor fi znamenie m<u>lte și vrajbe întru toți oamenii și în domni va hi totu pradă*²⁴.

11. O caracteristică generală a termenilor slavoni analizați este aceea că niciunul dintre ei nu s-a păstrat cu sensul etimologic, în pofida faptului că în epoca în care erau curenți, măcar unul dintre ei făcea parte dintr-o familie etimologică destul de bogată. Ne referim la rădăcina slavonă **чудо**, care apare în textele vechi și în componența altor împrumuturi, strâns legate de câmpul semantic analizat. Astfel, alături de *ciudotvorenje* trebuie amintit compusul *ciudotvoreț*, împrumutat din sl. **чудотворецъ**, care a fost și calchiat în forma *de-minuni-făcător*. *Ciudotvoreț* apare atestat prima oară în *Letopisețul* lui Grigore Ureche: *Și de acolo s-au întorsu Ștefan vodă și au descălecat târgul Iașii și în lauda lui Dumnedzău au început a zidi biserica marelui mucenic și ciudotvoreț Necolai* (ULM, 94). Termenul mai apare înregistrat la Dosoftei, în *Viețile sfinților* (De-acii, urând gâlceavele fugi

²² Vezi DLR, s.v. *silă*.

²³ DLR, s.v. *znamenie*.

²⁴ Vezi *Crestomația*, p. 206.

depărtându-să și atâta s-au nevoit, cât s-au făcut și **ciudotvoreț** și-au tămăduit neputințe, și draci au gonit, și dar de prorocie dobândi, și pre mulți folosi, făcându-i a-ș lăsa lumea și părinții și-a sluji Domnului Hristos; DVS, 66^v).

11.1. Tot aici trebuie amintite verbul *a se ciudi* (< sl. чюдѣти, (bg. чюдѣтъ са, sb. чюдѣти са)) și adjectivul *ciudat* (< bg. чюдѣт „minunat, bizar, straniu”). Ca și etimonul său, *ciudat* a însemnat la început „minunat, miraculos, demn de admirație, care provoacă uimire”, după cum reiese din următoarele contexte: *Doamne Domnul nostru, că ciudatu e numele tău pestre tot pământul* (PS, CP¹, VIII, 2); *le deade lor dumnezeiasca frămseațe a sa învățătură și-i învăță minunata și prea ciudata a sa taină* (CC², 257)²⁵.

11.2. Sub influența lui *a se ciudi*, verbul moștenit *mira* a devenit reflexiv prin calc grammatical*. Calcul a fost posibil și datorită sinonimiei dintre cele două verbe, *a se mira* fiind înregistrat în DLR cu sensul „a fi sau a rămâne nedumerit, surprins; a găsi că ceva este curios, ciudat, de neînțeles, (învechit) *a se ciudi*”, cu atestări pornind din secolul al XVI-lea: *Aceia așa mirară-se* (PH, 40^r); *Nu iaste a să mira că însuș Satana să schimbă în chip a înger luminat* (1618, GCR I, 47/41)²⁶.

12. Toți termenii analizați mai sus au reprezentat cultisme, adoptate de traducători ca urmare a prestigiului de care slavona se bucura în epocă. Slăbirea, iar mai apoi schimbarea acestei influențe au făcut posibilă căderea lor în uitare, mai ales că niciodată nu au reușit să devină populari. Astfel, *znamenie*, *div*, *ciudo-deaistvie*, *ciudotvorenje* și *ciudotvoreț* au fost definitiv abandonați. Sensul exprimat de elementele componente ale ultimului exemplu citat se regăsește astăzi în textele religioase în sintagma *făcător/făcătoare de minuni*, calcul lingvistic amintit anterior, respectiv *de-minuni-făcător* fiind și el abandonat, asemenea altor compuse alcătuite cu prepoziția *de* în poziție inițială.

12.1. În al doilea rând, *ciudă*, *ciudat*, *a se ciudi*, *silă*, deși nu au dispărut din lexicul contemporan, reprezintă, din perspectiva sensului analizat aici, arhaisme semantice, unele dintre ele mai păstrând semnificația etimologică doar la nivel regional. Evoluția către sensul actual al lui *ciudă* s-a produs, desigur, lent. Încă de la Dosoftei *ciudă* a început să fie folosit cu sensul „necaz”: *Și auzi și tatăl lui Dioscorid de moarte fiu-său și, de ciudă, căzu jos, de muri* (ap. TDRG); *Iar stăpânu-său numai ce marmuri de ciudă* (DVS, (a. 1675) ap. GCR, I, 223/19). Potrivit DA, sensurile „supărare, rușine” sunt atestate pentru prima oară mai aproape de zilele noastre, mai precis în lucrări apărute la începutul secolului trecut. În sfârșit, trecerea lui *ciudă* de la sensul „minune” la acela de „supărare, tulburare, neliniște, necaz” se poate explica prin raportul cauză-efect, termenul ajungând să denumească impresia sau starea sufletească pe care noțiunea exprimată o produce.

²⁵ Vezi DLR, s.v. *ciudat*.

²⁶ Vezi DLR, s.v. *mira*.

* Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, p. 277.

Altfel spus, o minune, constând într-o apariție sau o faptă ieșită din comun, poate provoca atât admirație, bucurie sau fericire, cât și neliniște, supărare, dezaprobare ori necaz.

12.2. *Ciudat* circulează în româna contemporană cu sensurile „ceea ce iese din comun, neobișnuit, extravagant, curios, straniu, bizar, neînțeles, absurd”. În *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul (1649) *cel ciudat* era folosit ca glosă, alături de *cel neașteptat*, pentru sl. *неначемиѣ*²⁷. La Dimitrie Cantemir (ap. GCR, I, 363/5) termenul apare în următorul context: *O basnă ciudată ca aceasta alcătuind prostimii să o crează*, putând fi glosat „incredibil, fabulos”, atribute proprii unei *minuni* sau unei *ciude*, ca și *neașteptat*, sinonimul dat de Mardarie Cozianul lui *ciudat* în *Lexiconul* său. *Ciudat* a ajuns să cumuleze acele sensuri prin care se explică reacțiile provocate de apariția unui lucru ieșit din comun, cum este o minune. Următorul pas în evoluția semantică a acestui termen l-au constituit sensurile „căruia cu greu îi poți face pe voie, cu care anevoie te poți înțelege, supărăcios, plin de *ciudă*, capricios”, specifice acestui adjectiv atunci când este folosit pentru a caracteriza o persoană. Această evoluție de sens este strâns legată de aceea a lui *ciudă*; atestările oferite de DA trimit la dicționarul lui Costinescu (Costinescu, Ion, 1870) și la acela alcătuit de Laurian și Massim (Laurian, A.T, Massim, I.C., 1877). Totodată, G. A. Polizu, în *Vocabular român – german*, apărut la Brașov în 1857, glosează sintagma *om ciudat* prin „original”.

12.3. În sfârșit, potrivit MDA, *a se ciudi* a mai fost înregistrat la nivel regional cu sensul „a fi cuprins de *ciudă*”, strâns legat de sensul „a se frământa sufletește”, sens despre care aceeași sursă precizează că este învechit²⁸. Din aceeași familie lexicală fac parte *inciuda*, *inciudat*, *ciudățenie*, *ciudos*, toate derivate de la *ciudă* și condiționate, implicit, de sensul rădăcinii. Menținerea lor în vocabularul activ se explică și prin sprijinul pe care și l-au acordat reciproc.

13. „Învingătorul” seriei sinonimice analizate este, desigur, *minune*. Așa cum s-a observat mai sus, chiar în epoca în care slavonismele analizate apăreau intens folosite în scris, frecvența lor nu o depășea pe aceea a lui *minune* și *semn*. Cum semnificația celui din urmă nu era moștenită, ci era fie contextuală, fie apărută printr-o altă formă de manifestare a influenței slavone, ea nu a trecut testul timpului, fiind abandonată. Așadar, *minune* a reușit să-și păstreze sensul moștenit, suferind totuși o lărgire semantică, astfel încât termenul a ajuns să denumească, prin generalizare, orice fapt, lucru sau fenomen ieșit din comun, nu neapărat de esență divină.

Mai apropiat de ceea ce se exprima în epoca veche prin oricare dintre termenii seriei sinonimice analizate, este în româna contemporană neologismul

²⁷ Vezi Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*, publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu, București, 1900, p. 313.

²⁸ Vezi MDA, s.v. *ciudi*.

latino-romanice *miracol* (< lat. *miraculum*, it. *miracolo*, fr. *miracle*), prezent temporar în limba veche în varianta *mirac* și trecut în uitare după secolul al XVII-lea, foarte probabil datorită răspândirii mai largi de care se bucura *minune*. Nici *mirat* nu a avut o soartă mai bună, poate pentru că, asemenea lui *mirac* reprezenta un cultism, datorat cunoscătorilor de latină.

14. Din perspectivă actuală, cei mai mulți dintre termenii analizați s-au arhaizat demult. Apăruți ca urmare a selecției făcute de traducători și totodată a presiunii exercitate de prestigiul de care slavona se bucura în epocă, ei nu s-au putut menține în vocabularul activ, dat fiind faptul că pentru noțiunea exprimată de oricare dintre ei, româna avea propriul termen, moștenit din limba-mamă. Prin urmare, existența lui *minune* și în același timp circulația acestuia în toate variantele limbii, a făcut imposibilă păstrarea oricăruia dintre slavonismele analizate cu sensul etimologic. Cel mai rezistent termen slavon, *ciudă*, a evoluat semantic și și-a câștigat astfel un loc solid în vocabularul curent, ajutat, desigur, de derivatele pe care le-a generat.

IZVOARE

- Cantemir, I.I., I= D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*; ed. P.P.Panaiteanu și I. Verdeș, vol. I, București, 1965.
- Caz. V = Varlaam, *Carte românească de învățătură*, Iași, 1643; ed. J. Byck, București, 1943.
- CC¹ = Coresi, *Tâlcul evangheliilor și Molitvenic românesc*; ed. Vladimir Drimba, București, 1998.
- CC² = Coresi, *Carte cu învățătură* (1581); ed. Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914.
- CP¹ = Coresi, *Psaltire slavo-română*, Brașov, 1577; ed. Stela Toma, [București], 1976.
- CPr. = Diaconul Coresi, *Lucrul apostolesc. Apostolul. Tipărit de... în Brașov la anul 1653*. ed. facsimilată de I. Bianu, București, 1930.
- CT = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*. Brașov, 1560–1561; ed. alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963.
- CV = *Codicele voronețean*; ed. critică de Mariana Costinescu, București, 1981.
- DA = *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1949.
- DPV = Dosoftei, *Psaltire a sfântului proroc David (Psaltire în versuri)*, Unieș, 1673; ed. N.A. Ursu, Iași, 1974.
- DVS = Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, Iași, 1682–1686.
- GCR, I = Moses Gaster, *Chrestomatia română*, I, Leipzig – București, 1891.
- M. Costin, O = Miron Costin, *Opere*; ed. P.P.Panaiteanu, [București], 1958.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi*.
- PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*; ed. I. A. Candrea, București, 1916.
- ULM = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*; ed. Liviu Onu, București, 1967.
- VI = Varlaam și Ioasaf, ms. rom. BAR 588.

DÉNOMINATIONS DU 'MIRACULEUX'
DANS LE ROUMAIN LITTÉRAIRE ANCIEN

(Résumé)

Dans une analyse diachronique, l'auteur se penche sur la série synonymique des mots qui désignent la notion de 'miracle', en s'appuyant surtout sur les écrits rédigés dans la période ancienne du roumain. L'étude porte sur des mots comme *minune*, *semn*, *mirac*, *mirat(e)* (d'origine latine) et aussi sur des mots empruntés au slavon (*ciudă*, *ciudeasă*, *ciudotvorenje*, *ciudodeaistvie*, *div*, *silă*, *znamenje*).

Du point de vue de la langue contemporaine, la plupart des mots discutés ici sont devenus des archaïsmes. Introduits en roumain suite à la sélection opérée par les traducteurs et, en même temps, à la pression exercée par le prestige du slavon à l'époque, ils ne se sont pas maintenus dans le vocabulaire actif, car les notions qu'ils exprimaient étaient déjà rendues en roumain par d'autres mots que le roumain avait hérités du latin. Par conséquent, l'existence du mot *minune* et, en même temps, sa diffusion dans toutes les variantes de la langue, ont rendu impossible la conservation des mots empruntés au slavon dans leur acception étymologique. Le mot d'origine slavonne le plus résistant, *ciudă*, a connu une évolution sémantique importante et a pu gagner de cette manière une place solide dans le vocabulaire courant, en s'appuyant, évidemment, sur les dérivés qu'il a créés.

Cuvinte cheie: *limba română literară, epoca veche, sinonimie, minune, mirac, mirat(e), ciudă.*

Mots-clés: roumain littéraire, époque ancienne, synonymie, *minune, mirac, mirat(e), ciudă.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”

Calea 13 Septembrie nr. 13 București

maria_stanciu_istrate@yahoo.com

Emanuela Timotin

NEOLOGISME NECUNOSCUTE DINTR-UN MANUSCRIS ROMÂNESC DIN ARHIVELE DE STAT DIN VENEȚIA

Codicele 67 (Miscellanea Codici II serie Diversi, ex-Brera 316) conservat în Arhivele de Stat din Veneția este un manuscris românesc, realizat în 1763 de Vlad Boțulescu din Mălăiești, pe când se afla închis în Castelul Sforzesco din Milano. Secretar al familiei principelui Ștefan Cantacuzino, domnitor al Țării Românești (1714–1716), Vlad fusese aruncat în temniță în 1746, deoarece sprijinise planurile celor doi fii ai prințului, Radu și Constantin, de a recăpăta tronul părintesc, planuri care presupuneau însă alianțe împotriva Habsburgilor, în pofida faptului că, în decursul îndelungatului lor exil, urmașii voievodului cantacuzin fuseseră constant sprijiniți de Curtea de la Viena¹. În închisoarea milaneză, Vlad Boțulescu a realizat o serie de traduceri, conservate în trei manuscrise, dintre care două sunt păstrate în arhivele venețiene de la Santa Maria dei Frari, iar unul se află la Biblioteca Națională din Viena.

Manuscrisul 67 din arhivele venețiene, care ne interesează în cercetarea de față, a fost semnalat de N. Iorga în 1899². Codicele cuprinde trei texte, între care cel mai întins este intitulat *Vestitele și slăvitele fapte și biruințe ce împotriva turcilor au făcut Gheorghe Castriotul ce să numia Scanderbeg, domnu și stăpânitoriu al Epirului, unde să arată meșteșugul oștirii și a chivernisi oștile și a face gata soldații la războiu, pentru ca să fie biruitori în orice grea oștire, tălmăcită de Vladul Boțulescul de Mălăiești după limba italienească la Milan, în Lombardia, la anul 1763 (3^r–160^v)*. Această *Viață a lui Scanderbeg* este urmată de două scrieri de mici dimensiuni, denumite *Scurtă înștiințare de cei mai dentâiu boiari ai Albaniei, cuprinzând încă și cei mai sus ziși în istoria aceasta* (161^r–163^r) și *Urmează aici pe scurt înștiințare de norocirea Casei Otomane, carea, den*

* Acest studiu este realizat în cadrul proiectului de cercetare PN II-RU TE 58/2010, *Opera necunoscută a unui cărturar român din secolul al XVIII-lea: traduceri din italiană și germană ale lui Vlad Boțulescu*, finanțat de CNCIS-UEFISCSU și derulat în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

¹ Pentru biografia lui Vlad Boțulescu, vezi recent E. Timotin, A. Timotin, *Les traductions de l'italien et de l'allemand de Vlad Boțulescu (1763–1764). Projet d'édition*, în „Revue Roumaine de Linguistique”, 2011 (LVI), p. 69–79. Pentru interpretarea numelui „Boțulescu” drept un pseudonim literar al lui Vlad, vezi Al. Mareș, *Despre numele de familie al logofătului Vlad din Mălăiești: nume moștenit sau nume imaginat?*, în LR, 2011 (LX), p. 95–100.

² N. Iorga, 1899, *Studii de istorie și de istorie literară*, „Literatura și arta română”, 1899 (IV), p. 22–24.

lăsarea dumnezeiască, pentru grealele și multele păcate ale creștinilor, au ținut și încă ține supt păgâneasca leage a lu Mehemet (163^v–166^r).

Viața lui Scanderbeg s-a bucurat de atenția specialiștilor: în descrierea făcută manuscrisului, N. Iorga a publicat *incipit*-ul scrierii, iar A. Pippidi a oferit recent o descriere detaliată a textului, publicând *incipit*-urile celor 41 de capitole ale acestuia³. Scrierea românească are la bază una dintre prelucrările, publicate în secolul al XVI-lea, ale textului *Historia de vita et gestis Scanderbegi* realizat de Marino Barlezio. Conform editorului Giovanni Maria Bonardo, versiunea remaniată – care stă la baza celei românești – ar fi fost realizată de Demetrio Franco, unul dintre camarazii lui Scanderbeg⁴; de fapt, ea se bazează atât pe varianta latină a scrierii lui Franco, astăzi pierdută, cât și pe traducerea prelucrată a acesteia, publicată în 1539 la Veneția, grație strădaniilor lui Paolo Angelo⁵. Versiunea care stă la baza textului românesc se intitulează *Gli illustri et gloriosi gesti e vittoriose imprese fatte contra Turchi dal Sig. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, prencipe d'Epirro, dove si mostra la vera maniera del guerreggiare, di governare eserciti, di far pronti soldati al combattere e di restar vincitori in ogni difficile impresa* și a fost publicată în repetate rânduri la Veneția (1584, 1591, 1610 și 1679)⁶.

Scrierea despre boierii albanezi, *Scurtă înștiințare de cei mai dentâiu boiari ai Albaniei, cuprinzând încă și cei mai sus-ziși în istoria aceasta*, reprezintă traducerea textului italian *Una breue dichiarazione dei principali Signori di Albania, inclusi ancora gli antedetti di sopra*. Acesta se regăsește în ediția din 1584 cuprinzând *Viața lui Scanderbeg* atribuită lui Demetrio Franco, dar nu este plasată după *Viața lui Scanderbeg*, ca în manuscrisul românesc, ci în cadrul textului, între capitolele al treilea și al patrulea ale textului italian.

Ultimul text al codicelui, *Urmează aici pe scurt înștiințare de norocirea Casei Otomane, carea den lăsarea dumnezeiască, pentru grealele și multele păcate ale creștinilor, au ținut și încă ține cu păgâneasca leage a lu Mehmet*, cuprinde o cronologie a cuceririlor otomane în Europa Centrală și Orientală și în Egipt, de la cucerirea orașului Gallipoli, în 1353, până la primul asediu al Vienei, în 1529. Atât N. Iorga, cât și A. Pippidi au amintit de prezența scrierii în codicele venețian⁷, dar

³ *Ibid.*; A. Pippidi, *Une biographie de Scanderbeg traduite en roumain*, în *Peuples, États et nations dans le Sud-Est de l'Europe*, IXe Congrès international des études du Sud-Est européen, 30 août–4 septembre 2004. Contributions roumaines, București, Anima, 2004, p. 143–154.

⁴ Fr. Pall, *Marino Barlezio, uno storico umanista*, în C. Marinescu (ed.), *Mélanges d'histoire générale*, 1938, II, București, Imprimeria Națională, p. 239, n. 1; idem, *Di nuovo sulle biografie scanderbegiane del XVI secolo*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 1971 (IX), p. 102 n. 46; A. Pippidi, *art. cit.*, p. 145–146.

⁵ Fr. Pall, *Marino Barlezio...*, *art. cit.*, p. 228–231, 235–239; idem, *Di nuovo sulle biografie...*, *art. cit.*, p. 95–98.

⁶ Pentru interesele politice care l-ar fi făcut pe Boțulescu să traducă acest text, vezi *ibid.*, p. 102, n. 46; A. Pippidi, *Hommes et idées du Sud-Est Européen à l'aube de l'âge moderne*, București-Paris, Editura Academiei – Éditions du C.N.R.S., 1980, p. 280; *id.*, *Une biographie...*, *art. cit.*, p. 153.

⁷ N. Iorga, *art. cit.*, p. 22; A. Pippidi, *Une biographie...*, *art. cit.*, p. 152.

abia recent A. Timotin și O. Olar au stabilit raportul dintre acest text și *Viața lui Scanderbeg*, respectiv originalul pe care l-a utilizat Vlad Boțulescu⁸. Transpunerea românească a cronologiei victoriilor turcești în perioada 1353–1529 are la bază scrierea *Breve descrizione della prosperità della casa Ottomana*, care, în 1584, a fost tipărită după versiunea *Vieții lui Scanderbeg* publicată la Veneția și atribuită lui Demetrio Franco.

Studiile lui Fr. Pall privind originalul care a stat la baza *Vieții lui Scanderbeg* traduse de Vlad Boțulescu și precizările recente oferite de A. Timotin și O. Olar referitoare la scrierea despre istoria cuceririlor otomane demonstrează că ediția venețiană din 1584 trebuie avută în vedere ca bază a traducerilor românești din ms. 67 din Arhivele de Stat din Veneția⁹. Totuși, plasarea scrierii despre nobilii albanezi între capitolele al treilea și al patrulea ale *Vieții lui Scanderbeg* în versiunea italiană, respectiv după *Viața lui Scanderbeg* în traducerea românească, arată că este posibil ca Vlad Boțulescu să fi folosit o versiune ulterioară ediției din 1584, unde ordinea scrierilor să fi fost modificată, această nouă așezare reflectându-se și în manuscrisul românesc. Până în acest moment, nu am găsit ediții care să prezinte o astfel de organizare a textelor.

Pe de altă parte, este de asemenea posibil ca traducătorul însuși să fi dislocat textul despre boierii albanezi, pentru a nu întrerupe narațiunea despre Scanderbeg și pentru că, probabil, numele nobililor, mai puțin cunoscute în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea decât în secolul al XVI-lea, erau susceptibile de a fi mai puțin interesante. Dacă ultima ipoteză ar fi corectă, nu am avea a face cu singura dislocare operată de traducătorul muntean: în celălalt manuscris din Arhivele de Stat din Veneția (ms. 68), acesta a scris un text despre alegerea Împăratului Romano-German în capitolul dedicat istoriei Germaniei și l-a retranscris la sfârșitul capitolului.

Transcrierea manuscrisului 67 din arhivele venețiene în vederea editării¹⁰ ne-a dat ocazia să remarcăm că în codice există o serie de termeni care nu au fost atestați anterior în română și care, cu rare excepții, nu au fost semnalati nici în lucrările lexicografice ale limbii române¹¹. Îi vom inventaria pentru a stabili motivele prezenței lor reduse în română și raportul lor cu alți termeni din epocă.

⁸ A. Timotin, O. Olar, *La paternité du texte sur La fortune de la Maison Ottomane traduit par Vlad Boțulescu*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, 2011 (IL), p. 189–195.

⁹ *Gli illustri et gloriosi gesti e vittoriose imprese fatte contra Turchi dal Sig. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, prencipe d'Epiro, dove si mostra la vera maniera del guerreggiare, di governare eserciti, di far pronti soldati al combattere e di restar vincitori in ogni difficile impresa*, Novamente ristampati & con somma diligenza corretti, in Vinegia, Presso Altobello Salicato, 1584. Aceasta este ediția din care am extras exemplele italienești citate în lucrarea de față.

¹⁰ Codicele va fi editat în cadrul primului volum de opere ale lui Vlad Boțulescu din Mălăiești, pe care îl vom întocmi împreună cu Ovidiu Olar.

¹¹ Avem în vedere dicționarele-tezaur (DA, DLR), dicționarele recent apărute, care țin seamă de lucrările lexicografice anterioare (DELR, MDA, Tiktin², Tiktin³), respectiv dicționarele consacrate limbii vechi (DÎLR) sau neologismelor (DEN, MDN).

1. Alban, termen neînregistrat în DA, DELR, DEN, DÎLR, MDA, MDN, Tikin², este utilizat o singură dată în textul intitulat *Scurtă înștiințare de cei mai dentâiu boiari ai Albaniei, cuprinzând încă și cei mai sus ziși în istoria aceasta*. Folosind acest cuvânt, scriitorul român a urmat îndeaproape textul italian, așa cum arată fragmentele în discuție:

„...carea țară au avut începutul, duple cum scrie Plinio în cartea de oame<ni> slăviți și vestiți, în capitulul al treilea, unde zice că Tulio Ostilio, al treilea craiu al romanilor, după ce au stricat el cetatea Alba, carea nu era prea departe de Roma, fiindu-i lui fost zisa cetate foarte împotrivică, au poruncit ca *albanii* să vie la Roma” (161^v).

„la quale hebbe origine, secondo che narra Plinio, nel libro degli huomini illustri al terzo capo. Doue dice che Tullio Hostilio terzo Re di Romani, destrutto la città d’Alba, la quale non era troppo distante da Roma, essendogli detta città stata molto auersaria, commandò che gli *Albani* venissere a Roma” (8^v).

Termenul este, așadar, un împrumut și are sensul de „locuitor din Alba Longa”, cetatea din a cărei dinastie regală se trag Remulus și Remus și despre care vorbesc diverși istorici romani (Titus Livius, *Ab urbe condita*, I, 22 sq.; Dionisie de Halicarnas, *Antichități romane*, I, 66 etc.).

În pofida nemenționării sale în lucrările lexicografice, *alban* apare în traducerea românească a scrierii lui Titus Livius, unde transpune lat. *Albanus* și este utilizat atât ca substantiv, cât și ca adjectiv, așa cum arată fragmentul de mai jos:

„Trimișii *albani* au procedat cu mai multă încetineală. Primiți de Tullus după legile ospitalității, acceptați la masa regelui, ei se întrec în complimente și curtoazie. În acest timp solii romani prezintă *albanilor* cererile...”¹².

2. Arald, termen neînregistrat în DA, DÎLR, DELR, Tikin², este folosit în repetate rânduri în *Viața lui Scanderbeg*. În toate situațiile, termenului îi corespunde it. *araldo* (cf. fr. *hérald*) și are sensul de „mesager”:

a. „Și trimițând la dânsul un *arald* al său, l-au rugat ca să voiască să iasă den războiu” (78^v)

„mandandogli un suo *Araldo*, lo fece pregare che fusse contento d’uscire della bataglia” (42^v);

b. „Ascultând prințipul Scanderbeg pe *araldul* și crezând ale lui cuvinte” (78^v)

„Udito dal prencipe Scanderbeg l’*Araldo* & dando credenza alle sue parole” (42^v);

c. „au trimis un *arald* la Scanderbeg, ca să-i zică despre partea sa ca să vie să să bată cu dânsul ca un cavaliar” (97^v)

„mandò uno *Araldo* à Scanderbeg, che da sua parte gli dicesse, che douesse uenire à combattere con lui da caualiero” (52^v);

¹² Vezi Titus Livius, *Ab urbe condita* (*De la fundarea Romei*), traducere, tabel cronologic și note de P. Popescu Găleşanu, cuvânt introductiv de A. Marinescu-Nour, București, Biblioteca pentru toți, 1976, p. 40.

d. „Dar Scanderbeg, carele foarte bine cunoștea hicleșugul și amăgirea bătrânului, alt n-au răspunsu *araldului*, fără numai i-au zis” (97^f)
 „Ma Scaderbeg, il quale ben conosceva l’astutia & sagacità del vecchio, altro non rispose all’ *Aralado*, se non che gli disse” (52^f).

Trebuie menționat că în MDA (s.v. *arald*), se face trimitere la *erold*, neglosat. DLR (s.v. *erold*) trimite la *herald*, nereținut în DA, dar amintit în MDA, care precizează că a fost utilizat spre mijlocul secolului al XX-lea de Radu Boureanu, cu semnificația „dregător la curțile suveranului în Evul Mediu, care avea sarcina de a purta insignele monarhilor sau ale principilor, de a anunța începutul turnirului, de a transmite declarațiile de război etc.”, pentru care se propune ca etimon lat. *heraldus*; cf. fr. *hérald*¹³.

Aceste informații arată că lat. *heraldus* s-a transmis în română prin italiană sub forma *arald* în veacul al XVIII-lea cu sensul de „mesager”, el fiind reîmprumutat aproape două secole mai târziu, sub forma *herald* și cu o semnificație mai amplă.

3. Arciiar, nemenționat în lucrările lexicografice, apare o singură dată în *Viața lui Scanderbeg*. Ca și în exemplul de mai sus, autorul urmează fidel textul italian, după cum arată contextele următoare:

„Unde trimițând câteva steaguri de *arciiari* (soldați cu lanțe) au început ei a-i harțui, care foarte au plăcut căpitanului gheeneralului nepriiatenilor” (40^f).
 „casi mandate alcune squadre d’*arcieri* cominciarono ad attaccare la scaramuccia, il che assai piacque al Capitan generale de nemici” (22^v).

Etimonul termenului românesc este, așadar, it. *arciero* (cu varianta *arciere*), derivat de la substantivul *arc* (cf. și fr. *archer*, sp. *arquero*, formate după același model) și are sensul de „soldat pedestru sau călare, înarmat cu un arc”¹⁴. Neologismul românesc nu va rămâne în limbă, fiind concurat de un derivat format pe teren românesc al substantivului *arc*, *arcaș*, atestat din 1650 (vezi DELR, s.v. *arc*).

De altfel, Boțulescu pare a fi bănuir că cititorul s-ar putea să nu înțeleagă împrumutul din italiană și, ca urmare, l-a glosat prin „soldați cu lanțe”. Explicația sa lasă totuși de dorit, în măsura în care cele două obiecte de război sunt extrem de diferite, lancea fiind o „armă de atac formată dintr-un vârf ascuțit (din metal) fixat la capătul unei prăjini de lemn”¹⁵.

Sensul și etimologia cuvântului arată că acesta este omonim cu *arciar*, variantă a lui *arțar*¹ (MDA, s.v. *arciar*, *arțar*¹).

¹³ Explicații similare se regăsesc în DEN, s.v. *herald*; cf. MDN, s.v. *herald*, care trimite doar la lat. *heraldus*.

¹⁴ Vezi N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli, 1971¹⁰, s.v. *arciere*.

¹⁵ Explicație preluată din DLR, s.v. *lance*, cu observația că cea mai veche atestare a termenului, prezintă la Dosoftei, se prezintă tot sub varianta *lanțe*, ca și la Vlad Boțulescu: „Svântul făcând rugă, luă sfârlenie din lovitura unei lanțe” (*ibid.*).

4. Colubrină nu apare în DA, DEN, DÎLR, MDA, MDN, Tiktin². Este un *hapax* în *Viața lui Scanderbeg*, unde apare la plural și corespunde it. *colubrine*:

„o bătea cu toată// putearea și sila, bătându-o cu foarte mari tunuri și *colubrine*”
(50^v–51^r)

„con ogni suo potere & forza la combatteua, battendola con grossissimi canoni & *colubrine*” (28^t).

Termenul italianesc *colobrina* denumește o „specie de tun lung”, a cărei formă se apropie de cea a unui șarpe, așa cum arată și etimologia sa (< prov. *colobrina* < lat. *coluber* „șarpe”¹⁶).

5. Contea, neînregistrat în lucrările lexicografice românești, este folosit o singură dată în *Viața lui Scanderbeg* și corespunde it. *contado*:

„Scanderbeg avea un nepot al lui, anume Amesă-Beg supt zisa cetate Drivasto, căruia au dat poruncă ca pururea acea *contea* să o ție în prăzi și niciodată să nu încetează a o supăra și a o munci” (44^r)

„al quale diede commissione che tenesse quel *contado* in continue scorrerie che non cessasse mai di trauagliarlo” (24^v).

Termenul italian are sensul de „teritoriu din jurul unei cetăți”, semnificație pe care o are și neologismul românesc. Este posibil ca, pentru a traduce cuvântul din italiană, Vlad Boțulescu să fi ales să creeze un derivat de la termenul *conte*, cu ajutorul sufixului *-ea*. Pe de altă parte, în măsura în care se acceptă că traducătorul român a avut în vedere termenul *conte* atunci când a tradus it. *contado*, trebuie ținut cont de existența, în limba italiană, a termenului *contea* derivat din *contado*, care înseamnă „teritoriu sub jurisdicția unui conte” (cf. fr. *comté*)¹⁷.

Tot din italianul *contado*, mai exact din varianta sa *contato*, pare a proveni și **contat**, nereținut în DÎLR, MDA, Tiktin² și folosit o singură dată în *Viața lui Scanderbeg*:

„Simon Vulcetai den *contatul* Scutari” (41^r)

„Simone Vulcetai del *contato* Scuttarense” (23^t).

Dacă Vlad Boțulescu pare a fi împrumutat termenul din italiană, trebuie totuși precizat că în DA (s.v. *conte*) se menționează derivatul *contat*, considerat învechit și utilizat în secolul al XIX-lea. Sensul din DA pentru derivatul *contat* este identic cu cel al împrumutului din italiană, anume de „diviziune teritorială stăpânită de un conte, comitat”.

¹⁶ N. Zingarelli, *op. cit.*, s.v. *colubrina*; B. Migliorini, *Vocabolario della lingua italiana*, G. B. Paravia, Torino, 1965³, s.v. *colobrina*.

¹⁷ Pentru termenul italianesc *contea*, vezi N. Zingarelli, *op. cit.*, s.v. *conte*.

6. Ezercito, termen neinventariat în DÎLR, DEN, DLR, MDA, MDN, Tiktin³, este, la rândul său, un *hapax* în *Viața lui Scanderbeg* și are ca etimon pe it. *esercito* (< lat. *exercitus*):

„au fost ei atâta de înfricoșați, că rușinatul *esercito* (oaste) s-au pus în neorânduială și turburare și s-au înturnat înapoi” (52^v)

„ne diuennero in tanto timore, che il vergognoso *esercito* tutto si mise in disordine & se ne ritorno indietro” (28^v).

Vlad Boțulescu a păstrat atât pronunția termenului, cât și încadrarea sa morfologică, conservându-i terminația *-o*, neobișnuită în română. În epocă, o terminație asemănătoare aveau alți termeni împrumutați din italiană. Cei mai numeroși sunt cei dintr-o *Carte de bucate* tradusă din italiană: *amomo* (< it. *amomo*; cf. ngr. *ἀμωμον*) „plantă din familia cruciferelor, ghimber” (53^v); *aromatico* (< it. (*calamo*) *aromatico*) „plantă din familia araceelor, obligeană” (56^t); *cremotartaro* (< it. *creremortartaro*) „bitartrat de potasiu; cremă de tartru” (62^t); *ginepro* (*genepro*) (< it. *ginepro*) „ienupăr” (55^v)¹⁸. Ocazional, se regăsesc și în *Foletul Novel: patrangolo* (< it. *quadrangolo*, prin apropiere de *patru*) „figură în astrologie”¹⁹.

Totuși, după utilizarea neologismului, traducătorul a realizat că avea la îndemână un termen sinonim extrem de frecvent în limbă, *oaste*, pe care l-a folosit ca glosă.

7. Fier este un adjectiv nerepertoriat în DA, DEN, DÎLR, MDA, MDN, Tiktin², MDN, dar care apare în repetate rânduri în *Viața lui Scanderbeg*, fiind omonim cu substantivul *fier* (< lat. *ferrum*). Adjectivul este împrumut din italiană, având ca etimon it. *fiero* (< lat. *ferum*). Vlad Boțulescu îl folosește în fragmente în care îi corespund adjectivul *fiero* (*a-f*) „teribil, înspăimântor, crud” și adjectivul *ferratissimi* „înfierat” (*g*):

a. „așa după un lungu și *fier* războiu, atâta au fost bărbăția și vitejia ungarilor, cât turcii au rămas bătuți și puși în fugă” (20^v)

„dopo una lunga & *fiera* battaglia, tanta fu la uirtù & ualore de gli Ungari, che i Turchi furono rotti & posti in fuga” (11^v–12^t);

b. „începându-se de iznoavă între amândoi războiul mult mai mult sângeros și *fier*” (33^t)
„tornando la zuffa tra lor due assai piu sanguinosa & *fiera*” (18^v);

c. „s-au ațâțat între dânșii o foarte aspră și foarte *fiară* bătaie” (77^v)
„s'appicò fra loro una *fierissima* & asprissima battaglia” (42^t);

¹⁸ Vezi textul în *O lume într-o carte de bucate: manuscris din epoca brâncovenească*, transcrierea textului, prefață și postfață de Ioana Constantinescu, studiu introductiv de M. Cazacu, București, Fundația Culturală Română, 1997.

¹⁹ *Foletul Novel: calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, ediție de E. Vârtosu, București, 1942, p. 127.

d. „*fierul* Scanderbeg s-au pornit cu toți ai săi” (93^v)
 „si mosse il *fiero* Scanderbeg con tutti i suoi” (50^v);

e. „după o aspră și *fiară* bătaie, cu multă moarte a neprietenilor” (121^v)
 „dopo d’una asprissima & *fiera* battaglia fatta con grandissima strage de nemici” (65^f);

f. „s-au început între amândoaă oștile *fiară* și aspră bătaie” (124^v)
 „cominciossi fra tutti due gli eserciti una *fiera* & aspra battaglia” (67^f)

g. „franțozii să bat fiind înșiși îmbrăcați și caii lor coperiți toți cu foarte bune și foarte tari arme și cu foarte vârtoși și foarte *fieri* cai, obiciuiți în războaie” (75^v)
 „i Francesi combattono con la loro persona & caualli tutti coperti di finissime & di fortissime armature & con potentissimi & *ferratissimi* Corsieri” (41^f);

8. Giumertlâc, nereținut în lucrările lexicografice, apare o singură dată în *Viața lui Scanderbeg* și traduce construcția *generoso atto*:

„cu multă sumă de aur și de argint și alte mari bogății de mult preț, cari cu multă bunătate toate le-au împărțit la toată oastea, așa cât n-au fost măcar un soldat cel mai mic ca să nu fie avut parte. De care binefacere și *giumertlâc* toți au rămas atâta de mulțumiți și odihniți” (140^v)

„con molta copia d’oro, d’argento & d’altre gran ricchezze di gran ualore, le quali gratiosamente tutte fece distribuire a tutto l’esercito, talmente che non ui fu pure un minimo soldato, al quale non ne fusse fatta parte, del quale magnanimo & *generoso atto*, tutti ne restarono tanto sodisfatti” (75^f).

Termenul este format de la adjectivul *giumert*, derivat cu sufixul *-lâc*²⁰. Despre *giumert* „darnic, generos” (< tc. *gümert*) se știe că a circulat în română din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prima sa atestare datând din 1835²¹. Prezența unui derivat al său în scrierea din 1763 a lui Vlad Boțulescu arată însă că termenul era cunoscut în limbă mult mai devreme.

Giumertlâc „dărnicie, generozitate” nu va dăinui în limbă, cum nu s-a păstrat, de altfel, nici adjectivul pe baza căruia s-a format.

9. Imbrez este un termen care nu apare în lucrările lexicografice românești, dar care este utilizat o singură dată de Vlad Boțulescu, care îl împrumută din italiană.

„În cea dupe urmă apoi, pen fapta unui vânzător și blestemat om, plin de duhul diavolului, carele învățase și știia oarecare vrajă de la *imbresi*, aruncând acest vrăjitor un câine mort într-un puț au făcut că atâta s-au blestemărit și s-au slăbit zișii *imbresi*, cât au încetat ei de a să mai bate” (50^f)

²⁰ Pentru vitalitatea derivatelor cu acest sufix în limba română, vezi E. Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2009, vol. I. *Studiu monografic*, p. 524–529.

²¹ *Ibidem*, p. 648; idem, *ibidem*, vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, p. 371.

„Al fine per opera d'un traditore & scelerato uomo pieno di spirito diabolico, il quale era instruto d'una certa uana superstitione de gli *Imbresi*, gettato un cane morto in una cisterna fece tanto inuiliure detti *Imbresi*, che lasciarono da combattere” (27^v).

It. *imbresi* este, la rândul său, nemenționat în dicționare. Pentru a-l lămurii, am recurs la alte versiuni italiene ale *Vieții lui Scanderbeg*. Versiunea din 1539, tipărită tot la Veneția de Paolo Angelo²², face, la rândul său, referire la episodul câinelui aruncat în puț, dar nu cuprinde termenul *imbresi*, ci *dibrensi*:

Alla fine, per tradimento di un certo pessimo & iniquissimo huomo, tutto diabolico, il quale conoscendo certa superstitione di quelli *Dibrensi*, gitto un cane morto nella cisterna, esso gran tirano Amorath hebbe l'intento suo & per se la citta²³.

It. *dibrensi* înseamnă „locuitor din Dibra”, Dibra fiind o localitate amintită chiar și în textul lui Boțulescu, înaintea paragrafului unde apare termenul *imbresi*:

Așadară Amurat au ocolit cu oaste cetatea Sfetigrad, în care cetate era căpitan Petru Parlato, carele împreună cu cei de la *Dibra* cea de Sus atâta de voiniceaște și bărbătește s-au purtat într-acea încunjurare, cât măcar că încă era supărat și trudit cu adease prăzi și cu neîncetate iureșuri și năvală, cu toate aceastea, işind el adeasea den cetate a hărțui cu vrăjmașul, totdeauna câștiga biruință. În cea dupe urmă apoi, pen fapta unui vânzător și blestemat om, plin de duhul diavolului, carele învățase și știia oarecare vrajă de la *imbresi*, aruncând acest vrăjitor un câine mort într-un puț au făcut că atâta s-au blestemătit și s-au slăbit zișii *imbresi*, cât au încetat ei de a să mai bate (50^r).

Așadar, rom. *imbresi* este un împrumut din italiană, având la bază forma *imbresi* prezentă în *Viața lui Scanderbeg* din ediția din 1584. Aceasta este, la rândul său, o formă coruptă, probabil în cursul tipăririi, a numelui *dibrensi* „locuitor din Dibra”.

10. Scudiiar, absent din DÎLR, DLR, Tiktin², este folosit de două ori în *Viața lui Scanderbeg*, fiind un împrumut din textul italian, unde apare termenul *scudiero*:

„un soldat al contelui, apropiindu-se de un *scudiiar* al prințipului, l-au rugat să-l facă să grăiască cu Măriia Sa// pentru că avea să-i spuie lucruri foarte de trebuință pentru coroana sa. Care *scudiiariul* auzind și dând a înțeleage stăpânului său, s-au tras deoparte...” (79^v–80^r);

„accostatosi un soldato del Conte ad un *scudiero* del prencipe, pregollo che lo facesse parlare con sua Altezza, perchioche gli hauena da dir cose che molto importauano alla sua corona. Il che dal *scudiero* inteso & fattolo al suo Signore intendere, ritiratosi da parte” (43^r).

²² Pentru paternitatea lui Paolo Angelo asupra acestei scrieri, vezi A. Laporta, *La vita di Scanderbeg di Paolo Angelo (Venezia, 1539). Un libro anonimo restituito al suo autore*, Mario Congedo Editore, Galatina, 2004.

²³ *Commentario de le cose de Turchi et del S. Georgio Scanderbeg, principe di Epyro, con la sua vita et le uittorie per lui fatte, con l'aiuto de l'altissimo Dio, et le inestimabili forze & virtue di quello, degne di memoria*, Venezia, 1539, cap. XII, p. 16; apud. A. Laporta, op. cit., p. 31.

It. *scudiero* provine din prov. *escudier*, care, la rândul său, are la bază un termen din latina târzie, *scutarius*, derivat din lat. *scutum* „scut”. Așadar, împrumutul din textul lui Vlad Boțulescu are sensul de „persoană care poartă scutul unui cavaler”. *Scudiiar* nu se va păstra în limbă, fiind înlocuit de un derivat pe teren românesc al numelui scut, *scutier*, cu mențiunea că acesta din urmă începe să fie atestat abia în veacul al XIX-lea (vezi DLR, s.v.)²⁴.

În concluzie, cei mai mulți termeni rar sau deloc inventariați în dicționarele românești prezenți în ms. 67 din Arhivele de Stat din Veneția sunt rezultatul influenței directe a presiunii pe care o exercită textul italian asupra traducătorului, un traducător aflat de aproape două decenii în detenție în exil, fără posibilitatea de a-și vorbi limba maternă, pe care, de altfel, multă vreme o va fi exersat doar în mediul din jurul familiei Cantacuzino. Acești doi factori trebuie să fi contribuit la faptul că Vlad Boțulescu a folosit împrumuturi din italiană în detrimentul unor termeni uzuali, eventual utilizați ca glosă (*ezercito* cf. *oaste*) sau cuvinte frecvent utilizate în scrierea italiană (*fier*). Sub influența textului-sursă și bazându-se, eventual, pe unii termeni românești, Vlad Boțulescu împrumută, de asemenea, cuvinte precum *contat* – *contea*; în mod asemănător procedează cu o serie de termeni care se referă la grupuri etnice (*alban*) sau la realități militare (*arald*, *arciiar*, *colubrină*, *ezercito*, *scudiiar*). Influența italienei asupra limbii lui Boțulescu nu trebuie absolutizată, așa cum demonstrează prezența derivatului *giumertlâc* între cuvintele analizate.

Păstrarea în manuscris a operei lui Vlad Boțulescu explică doar parțial faptul că unele cuvinte discutate aici par a fi specifice operei sale (*ezercito*, *fier*). În același timp, unii termeni folosiți de el aveau deja concurenți puternici în epocă (*arciiar* – *arcaș*; *contat/contea* – *comitat*); pentru a denumi diverse realități, pentru care logofătul din Mălăiești împrumutase deja o serie de cuvinte, s-au creat ulterior noi termeni în română (*scudiiar* – *scutier*); există și situații în care neologisme utilizate de Vlad Boțulescu au fost reîmprumutate în română la o dată posterioară (*arald* – *herald*). În sfârșit, deoarece se referă la originile întemeietorilor Romei și la perioada regală a acesteia, termenul *alban* trebuie reținut în lucrările lexicografice, iar Vlad Boțulescu pare a fi primul autor român care îl utilizează.

SIGLE

DA, *Dicționarul limbii române*, T. I, partea I–III, t. II, partea I–III, București, 1913–1949.

DELR, *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, vol. I, A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.

DEN, Monica Mihaela Busuioc, Maria Păun, Zizi Ștefănescu-Goangă, *Dicționar esențial de neologisme al limbii române*, București, Corint, 2009.

DÎLR, Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, Editura Științifică, 1992.

²⁴ Cu observația că în MDA, s.v. se menționează că *scutier* s-a format după it. *scudiere*.

- DLR, *Dicționarul limbii române (DLR)* serie nouă, București, Editura Academiei Române, 1965 *sq.*
- MDA, M. Sala, I. Dănilă (red. responsabil), *Micul dicționar academic*, 4 vol., București, Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- MDN, F. Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, ediția a X-a, revăzută, augmentată și actualizată, București, Saeculum Vizual, 2008.
- Tiktin², H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 2 überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron, Wiesbaden, O. Harassowitz, 1985–1989.
- Tiktin³, H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3 überarbeitete und ergänzte Auflage von P. Miron und Elsa Lüder, Band III, P–Z, 2005, Clusium, Cluj-Napoca.

DES NÉOLOGISMES INCONNUS DANS UN MANUSCRIT ROUMAIN
DES ARCHIVES D'ÉTAT DE VENISE

(Résumé)

Cette étude porte sur certains néologismes qui ne sont pas consignés dans les ouvrages lexicographiques roumains et qui se retrouvent dans le manuscrit 67 des Archives de l'État de Venise, un manuscrit que Vlad Boțulescu rédigea en 1763 quand il était emprisonné depuis plus d'une dizaine d'années dans le Château Sforzesco de Milan. Leur présence s'explique surtout par la pression de l'italien sur la langue de l'écrivain roumain, dans les conditions où le manuscrit en question représente la traduction roumaine de la version italienne de la *Vie de Scanderbeg*, parue à Venise en 1584 (*alban, arald, arciiar, colubrină, contat, contea, ezercito, imbrez, scudiiar*). Quoique Vlad Boțulescu ait eu recours à des emprunts faits à l'italien au détriment des mots couramment utilisés dans le roumain de l'époque (roum. *ezercito* vs. roum. *oaste*) ou ait utilisé des termes fréquemment employés dans le texte italien (roum. *fier* < it. *fiero*), la présence des termes forgés à partir des mots turcs (*giumertlăc* < *giumert*) montre que le traducteur n'avait pas oublié les tournures de sa langue maternelle.

Cuvinte cheie: Vlad Boțulescu, neologisme, *Viața lui Scanderbeg*, influență italiană.

Mots-clés: Vlad Boțulescu, néologismes, *Vie de Scanderbeg*, influence italienne.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*

N.A. Ursu

ALTE DOUĂ TRADUCERI NECUNOSCUTE ALE LUI PETRU MAIOR

În articolul intitulat *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior*, apărut în revista „Limba română”, X, 1961, nr. 2, p. 135–142, am demonstrat faptul că, în perioada când îndeplinea funcția de revizor al cărților românești la tipografia din Buda, el a tradus și publicat cinci broșuri, apărute fără semnătura sa, căci îndeplinea astfel o obligație de serviciu. Dovada de netăgăduit că traducerea celor cinci texte a fost făcută de Petru Maior o constituie prezența în ele a unor particularități ale limbii scrierilor sale cunoscute.

Între timp am constatat, prin aceeași metodă de investigație, că tot de Petru Maior au fost traduse în limba română și următoarele două broșuri publicate la Buda în anul 1813: *Manifestul Înălției Sale Împăratului Austriei, Craiul Ungariei și al Bohemiei* (26 p.), o interesantă prezentare a stării politice a Europei din acei ani, și *Cei de obște articuli pentru soșietățile și țehurile de supt Crăimea Ungariei* (54 p.), un regulament de funcționare a societăților și corporațiilor respective.

În argumentarea atribuirii lui Petru Maior a traducerii acestor două broșuri, pe care o prezentăm mai jos, am luat ca texte de referință pentru limba scrierilor sale *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812 (cu sigla MIR) și traducerea din limba italiană a operei lui Fénelon, *Întîmplările lui Telemah*, Buda, 1818 (cu sigla FTM). Pentru cele două broșuri în discuție folosim siglele MIA, respectiv DOA.

1. Adv. **altmîntre(a)**. MIR: „*altmîntrea* au tîlcuit cuvintele lui” (p. 57), „*altmîntrea* cum ar fi putut...” (p. 65), cf. și p. 68, 102, 105, 117 ș.a.; FTM: „*altmîntre* îi va slăbi de inimă” (p. 75), „să fie cu totul *altmîntre* de cum era” (p. 171), cf. și p. 125, 202; MIA: „nu se putea *altmîntrea*” (p. 5), „*altmîntrea* socotindu-se lucrurile” (p. 9); DOA: „nu *altmîntrea*, fără numai...” (p. 14), „sunt hotărîte, sau și *altmîntrea* obicinuite” (p. 15), cf. și p. 7, 16, 19, 27, 28 ș.a.

2. S.f. **cădință** „cădere, motivație”. MIR: „fără *cădință* poștește aici Enghel mărturisiri” (p. 19), „toți aceleași *cădințe* avea” (p. 136), cf. și p. 56, 125, 134, 145, 304; DOA: „*cădințele* ce se țin de meșteșug [...] să le judece” (p. 32).

3. Loc. adv. **în coantră**. FTM: „era *în coantră* folosului său” (p. 55), „înceată a te pune *în coantră* ursitei” (p. 80), cf. și p. 94, 128, 173; DOA: „nu i-ar sta *în coantră*” (p. 27).

4. S.m. **credincer** „garant”. MIR: „cărora își dederă fiii săi *credincer*” (p. 159); DOA: „din parte *credincerului* (chizeșului)” (p. 6), cf. și p. 5.

5. Vb. **custa** „a trăi, a dura”. MIR: „carele *au custat* în zilele lui Bela” (p. 82), cf. și 141, 222; MIA: „războiul în Hispania tot *custa*” (p. 6); DOA: „până în zioa de astăzi mai *custă*” (p. 27).

6. Loc. adv. **de ce de ce** „din ce în ce”. FTM: „nefericirea mea *de ce de ce* mai creștea” (p. 37); MIA: „nepacینica poftă *de ce de ce* mai multe noao posesii a cuprinde” (p. 5), „spre a face pace *de ce de ce* mai hotărât” (p. 14).

7. Adj. **desclinat** „deosebit, diferit, separat”. MIR: „*desclinate* ghinte varvare” (p. 25), „după *desclinate* locuri” (p. 144), cf. și p. 170, 171, 216, 238, 257; DOA: „*desclinate* laolaltă adunări” (p. 17), „*desclinită* ceată a face” (p. 29), cf. și p. 34; s.f. **desclinire**. MIR: „acea *desclinire* carea e între...” (p. 170), „cu puțină *desclinire* de numele...” (p. 175); DOA: „*desclinirea* întră sălutători și întră aducătorii de veste” (p. 49).

8. Loc. vb. **a face destul** „a satisface”. FTM: „*să facă destul* poftelor aceluia” (p. 37); DOA: „pînă ce *ș-ar face destul* doririlor” (p. 31), cf. și p. 36, 38.

9. Vb. **inima** „anima”. FTM: „nu te *desinima*” (p. 30); MIA: „duhul cel credincios al iubirei de patrie, care toate părțile Monarhiei le *îninima*” (p. 4).

10. Vb. **lipsi** „a trebui”. MIR: „mergînd bine acesta, *lipsește* să credem că...” (p. 162), cf. și p. 177, „*lipsește* a ne aduce aminte de...” (p. 264), cf. și p. 123, 180, 264, 292; FTM: „eu nu *lipsii* a răspunde” (p. 135), cf. și p. 200, „ce eu nu *lipsesc* a cerca toate mijloacele...” (p. 180), cf. și 199; MIA: „împăratul simte cum că Austria *lipsește* să se gate de război” (p. 14); DOA: „mai întîi *lipsește* să capete atestat” (p. 21), „fîștecare maghistru *lipsește* din meștesugul și lucrul acela ce îl știe să trăiască” (p. 36).

11. Loc. adj. **din lontru** „intern, interior”. MIR: „alcătuirea limbei cea *din lontru*” (p. 194), cf. și 309; „cele *din lontru* lui” (p. 294); FTM: „turburările *din lontru*” (p. 110), „în cele mai *din lontru*” (p. 178); MIA: „*din lontru* și dinafară o stare a dobîndi” (p. 10), „cele *din lontru* zidite” (p. 13).

12. Loc. vb. **lua afară** „excepta”. FTM: „privea la toți oamenii, nici unul *luînd afară*” (p. 69); MIA: „nesmintit să se afle, *luînd afară* aceea cînd adică neștine va putea dovedi că...” (p. 33), „de aicea *se ia afară* mai cu samă acea dinafară negoțitorie...” (p. 38), cf. și 39-40.

13. Vb. **năluci** „a imagina” și s.f. **nălucire**, **nălucă** „imaginație”. MIR: „poți să ți-o *nălucești*” (p. 74), „o pricină [...], măcar *nălucită*, dacă nu adevărată” (p. 116), cf. și p. 75; „*nălucire* este și aceea că...” (p. 184); FTM: „lăcuiorii își *năluciră* că...” (p. 19), „își *nălucește* că el este înțelept” (p. 111), cf. și p. 69, 160, 167, 203; „au văzut *năluciri* de bunătăți” (p. 150), cf. și p. 188; „doară o *nălucă* vrea să-mi schimbe vederea mea” (p. 103); DOA: „*nălucirea* cum că sodalul care au fost odată slugă mai mult să nu poată fi maghistru”, „întîmplările a necinstei *nălucite*”, „aceste rele obiceiuri și deserte *năluciri*” (p. 50).

14. Loc. adv. **de nou** „din nou”. FTM: „și *de nou* să se împreune” (p. 112), „ca *de nou* să fiu în viață lină” (p. 150), „stelele [...] *de nou* se iviră” (p. 161), cf. și p. 175; DOA: „va fi deatoriū *de nou* a face peregrinație” (p. 11), „carii iarăși *de nou* s-ar întîmpla” (p. 16), cf. și p. 25).

15. S.f. **plasă** „categorie”. MIR: „toată *plasa* de lucruri” (p. 112), „această *plasă* de slujitori” (p. 135), cf. și p. 218, 242; FTM: „ce *plasă* de întâmplare l-au tîmposit” (p. 6), „toată *plasa* de pomi împlea cîmpul” (p. 9); DOA: „sîrbesc (slujesc) pentru fie ce *plase* de maghistri articoli” (p. 48).

16. S.m. **steamăt** „pretext”. FTM: „să afle ceva *steamăt* ca să poată arăta...” (p. 36), „sub *steamăt* de rîvnă ascunde iubirea sa de...” (p. 49), cf. și p. 59, 76, 203, 204; DOA: „să nu cuteze pre maghistrul său supt céva *steamăt* a-l lăsa sau a-l părăsi” (p. 4), „și fără de titula afiliației, sau supt alt oarece *steamăt*, nlățindu-se...” (p. 28).

17. Vb. **lăpăda**, formă populară regională a lui *lepăda*. MIR: „carea o vei *lăpăda*, precum *lăpădată* era” (p. 51), „să se *lapede* slovele” (p. 331); FTM: „a se *lăpăda* de toate” (p. 12), „l-au *lăpădat* de la sine” (p. 152), cf. și p. 17, 83, 170, 191; DOA: „să se *lapede* din ceată” (p. 6).

18. Forma verbală populară și regională **să lúcre** „să lucreze”. MIR: „să-și *lúcre* pămîntul” (p. 11), „putea mai lesne *să lúcre*” (p. 125); DOA: „cu știrea sau fără știrea sodalilor *să lúcre*” (p. 37); „nu-i era slobod *să lúcre*” (p. 49).

19. Forma analogică latinistă **chiar** a cuvîntului *clar*. MIR: „destul de *chiar* se vede” (p. 59), „mai *chiar* să lămurește” (p. 119), cf. și p. 138, 157, 171; FTM: „o turbare *chiară*” (p. 123); MIA: „cele *chiare* interese” (p. 9), cf. și p. 19; DOA: „cu vorbă *chiară*, luminată” (p. 47).

20. Forma analogică latinistă **tîmp** a cuvîntului *tîmp*. FTM: „care atîta *tîmp* fusese ascunse” (p. 161); MIA: „acel bun *tîmp*” (p. 12), „poftitul *tîmp* a-l dobîndi” (p. 19); DOA: „va fi datoriu de nou a face peregrinație și rămasul *tîmp* desăvîrșit a-l împlini” (p. 11), cf. și p. 8.

21. Forma analogică latinistă **venitor** a cuvîntului *viitor*. MIR: „să rămînă necunoscut vremilor *venitoare*” (p. 45), „cînd au avut știre de *venitoarea* întîmpinare a protivnicilor” (p. 102); FTM: „poate în vremea *venitoare* va mai fi în stare” (p. 14), „carea nu ști judeca de cele *venitoare*” (p. 17), cf. și p. 21, 40, 121; MIA: „fără nici o prevedere de cele *venitoare* nepăgubitoare lucrări [...], acea clipă *venitoare* să o însemneze” (p. 13), „spre cel *venitor* de căpetenie tractat” (p. 19); DOA: „și alte în măestria lor *venitoare* de isprăvit lucruri” (p. 29). Acest cuvînt apare și într-o traducere atribuită lui P. Maior în articolul menționat mai sus.

22. Sub aspect fonetic mai cităm spre exemplu doar închiderea lui *e* în cuvintele **între**, **dintre** și **trebui**. MIR: „bătăi *întră* romani și *întră* dachi” (p. 2), „se face pace *întră* el și *întră* Domițian” (p. p), cf. și p. 7, 11, 17, 29, 57, 61 ș.a.; „robi *dintră* dachi” (p. 2), „mulți *dintră* romani” (p. 6), cf. și p. 3, 9, 19, 32, 39, 44, 53 ș.a.; „au *trăbuit* să fie” (p. 45), „*trăbue* a să înțălege” (p. 293), cf. și 145, 308; MIA: „războiul *întră* el și *întră* Anglia” (p. 7), „legătura *întră* Rusia, Britania [...] și *întră* Sved” (p. 12), cf. și p. 11, 13, 16, 22; „unul *dintră* cele cu putere” (p. 10), „*dintră* celelalte” (p. 17), cf. și p. 15; „au *trăbuit* [...] să simtă aceasta” (p. 8), „ar fi *trăbuit* să o aștearnă cu totul la pămînt” (p. 10), cf. și p. 9, 14, 15, 16, 17, 20; DOA: „prietenie *întră* sine” (p. 17), „*întră* mesteri” (p. 29), cf. și p. 30, 39, 48, 49; „unuia

dintră sodali” (p. 13), „unul sau altul *dintră* dînșii” (p. 38), cf. și p. 19, 20, 29, 34, 36, 40; „*va trăbui*” (p. 3, 5), cf. și 15, 22, 26; „*trăbue* să se pedepsească” (p. 32), cf. și 4, 6, 9, 11, 13, 15, 18, 24 ș.a.

23. Sub aspect gramatical cităm forma de condițional perfect constituită din imperfectul lui *a vrea* și infinitivul verbului respectiv. MIR: „de nu ar fi căzut Gelu, nu cred eu că *vrea urma* alegerea lui Tuhutum” (p. 101), „de *vrea socoti* Enghel lucrurile fără prejudecare, calea acea netedă putea să o afle” (p. 193), cf. și p. 161; MIA: „încă mai vîrtos o *vream simți*, dacă nu...” (p. 4), „dacă aceste pline de veselie nădejdi neîmplinite *vrea rămînea*, nu putea...” (p. 6), cf. și p. 7, 17, 29.

DEUX AUTRES TRADUCTIONS INCONNUES DE PETRU MAIOR

(Résumé)

À partir de quelques particularités linguistiques, l'étude attribue à Petru Maior la traduction de deux petits opuscules publiés à Buda en 1813. Il s'agit de *Manifestul Înălției Sale Împăratului Austriei, Craiul Ungariei și al Bohemiei* et *Cei de obște articuli pentru soțietățile și țehurile de supt Crăimea Ungariei*.

Cuvinte-cheie: Petru Maior, particularități lingvistice, tipografie, Buda.

Mots-clés: Petru Maior, particularités linguistiques, typographie, Buda.

Iași, Aleea Gr. Ghica Vodă nr. 9

Rodica Zafiu

**CONECTORII DISJUNCTIVI DIN PERSPECTIVĂ
SEMANTICO-PRAGMATICĂ:
IPOTEZE ASUPRA PROCESELOR DE GRAMATICALIZARE**

1. PREMISE

În cele ce urmează, vom încerca o scurtă prezentare a teoriilor și a interpretărilor semantice care pun în evidență componenta modală și inferențială a conectorilor disjunctivi. Cercetările recente despre universalile coordonării disjunctive din limbile naturale ne permit să descriem principalii conectori disjunctivi din română într-un cadru tipologic mai larg. În același timp, generalizările asupra semanticii și a pragmaticii disjuncției naturale pot oferi o bază mai solidă pentru explicarea proceselor de gramaticalizare care au condus către îmbogățirea inventarului de conectori disjunctivi din română.

**2. CONECTORII DISJUNCTIVI AI LIMBILOR NATURALE –
TRĂSĂTURI DEFINITORII**

În prezent, e general acceptată (Zimmermann 2000, Geurts 2005 etc.) ideea că operatorii/conectorii disjunctivi din limbile naturale nu sunt reductibili la explicația prin modelele semantico-logice ale valorii de adevăr (conform cărora enunțul ar fi adevărat dacă este adevărată una dintre propozițiile conectate, sau dacă sunt adevărate ambele). Examinarea conectorilor naturali a deplasat interesul analizei de la valoarea de adevăr a disjuncției la funcția modală a conectorului/operatorului.

În perspectivă semantico-pragmatică, disjuncția se situează în domeniul *modalizării epistemice* (Zimmermann 2000, Simons 2005, Mauri 2008a, b), ca *enumerare de posibilități*¹. În această perspectivă, structurile disjunctive sunt „modale ascunse”. Disjuncția din limbile naturale are ca trăsătură fundamentală *irealul, posibilul* (Mauri 2008a), instituind o relație de *alternativă* între cel puțin două stări

¹ Astfel, „disjunctions are *lists* of epistemic possibilities” (Zimmermann 2000: 260).

de lucruri, dintr-un set de posibilități intersubstituibile (cu element comun și relevanță similară)².

Enunțul care conține o structură disjunctivă este implicit modalizat epistemic, pentru că formulează ipoteze. Astfel, este posibilă parafrizarea lui (1a) prin coordonare de propoziții modalizate, plasate în domeniul posibilului (1b):

(1)(a) *Colocviul se ține la Cluj **sau** la București.*

(b) *Colocviul **e posibil** să se țină la Cluj **și e posibil** să se țină la București.*

Operatorul disjunctiv introduce o asociere de posibilități, indicând deci o modalizare epistemică a fiecărei propoziții conectate.

Valoarea epistemică a conectorului se poate verifica prin încercarea de modalizare explicită a secvențelor aflate în raport disjunctiv: într-un asemenea context sunt admiși operatorii epistemici de posibilitate (2a), nu și cei de certitudine (2b), care ar intra în contradicție cu modalizarea implicită a disjuncției:

(2)(a) *Colocviul se ține **poate** la Cluj **sau poate** la București.*

(b) **Colocviul se ține **desigur** la Cluj **sau desigur** la București.*

Ipotezele sunt asociate mai firesc cu stările de lucruri viitoare sau prezente, dar pot fi formulate și asupra unor stări de lucruri/evenimente trecute:

(3) *Dan a mers la mare **sau** a stat acasă.*

Incertitudinea epistemică asupra trecutului ia mai rar forma alternativelor, ceea ce explică prezența redusă a disjunctivelor în texte narative (Zafiu 2000: 136–138, 149). Frecvența lor este însă ridicată în textele argumentative, în care formularea de ipoteze alternative este o activitate discursivă esențială.

Se mai impune o precizare: deși modalitatea epistemică este prototipică pentru disjuncție, alternativa poate avea, în contexte date, și valori deontice sau dinamice. De fapt, enunțul disjunctiv poate cuprinde: (a) ipoteze asupra unor stări de lucruri/evenimente (incertitudine epistemică), (b) descrierea unor stări de lucruri permise (posibilități deontice) sau (c) descrierea unor stări de lucruri condiționate obiectiv (posibilități dinamice, abilități și circumstanțe favorabile).

3. SUBTIPURI DE STRUCTURI DISJUNCTIVE

Structurile disjunctive pot fi grupate în funcție de tipul de alternativă, de tipul de enunț sau de tipul de conector. Semantica disjuncției a provocat și o bogată

² Din perspectivă pragmatică, „the speaker’s intent, in using a disjunctive construction, is to convey a set of substitutable possibilities” (Mauri 2008a: 25). Acestea trebuie să fie „relevant and distinct alternatives” (Simons 2001: 597).

dispută asupra caracterului său inclusiv vs. exclusiv, care va fi tratată în secțiunea următoare (4).

3.1. În funcție de tipul de alternativă, se pot separa disjuncțiile *modale* de cele *factuale* și de cele *metalingvistice*. Disjuncțiile modale (4a,b) prezintă posibilități epistemice sau permisiuni deontice realizabile alternativ. Disjuncțiile factuale³ se asociază cu semantica iterativității, indicând alternarea unor stări sau evenimente într-un interval dat (4c). Disjuncția metalingvistică indică desemnări alternative (deci echivalente) ale aceleiași entități (4d):

- (4)(a) *Cred că a cumpărat mere **sau** pere.*
- (b) *Ești liber să pleci **sau** să rămâi, nu te oblig.*
- (c) *În fiecare zi a cumpărat **sau** mere, **sau** pere.*
- (d) *Buburuza, **sau** mămăruța, cum îi zic ei....*

Disjuncția factuală corespunde coordonării *alternative*, care a fost tratată uneori în gramaticile românești ca distinctă de cea disjunctivă⁴.

Valoarea metalingvistică a conectorilor disjunctivi fost adesea descrisă, sub diferite denumiri (de exemplu, „apozitivă”, Bîtea și Bîtea 1982; ca „raport de echivalență, explicativ”, „la nivel metalingvistic”, în Nedelcu 2008: 642, cf. și GBLR, p. 336 etc.).

3.2. În funcție de tipul de enunț în care apar structurile disjunctive, s-a observat, din perspectivă tipologică (Haspelmath 2007), existența unei diferențieri între *disjuncția standard* și *disjuncția interogativă*⁵. Disjuncția standard, din aserțiuni (5a), formulează posibilități alternative, iar disjuncția interogativă (5b,c) cere interlocutorului să aleagă între posibilități:

- (5)(a) *Ești liber să vii **sau** să pleci.*
- (b) *Viți **sau** pleci?*
- (c) *E bun **sau** rău?*

S-a constatat că în anumite limbi disjuncția interogativă⁶ utilizează mijloace lingvistice diferite de cele ale disjuncției standard (Haspelmath 2007, Mauri 2008a,

³ Haspelmath 2007 le numește „alternări temporale”: „a type of disjunction-like coordination that is widely attested is *temporal alternation*. In this construction, several events are said to occur alternately at different times” (p. 27).

⁴ Coordonarea alternativă este considerată un tip independent de relație sintactică în Avram (1997: 399, 412–413), ELR (p. 42–43), Irimia (2008: 567–568), dar este inclusă în coordonarea disjunctivă de GALR (Nedelcu 2008: 638–644), GBLR (p. 336) etc.

⁵ „The most important distinction in disjunction is the difference between interrogative disjunction and standard disjunction” (Haspelmath 2007: 25). Mauri 2008b numește cele două tipuri „choice-aimed alternative” și „simple alternative” (p. 288).

⁶ Disjuncția interogativă corespunde, într-o tipologie a enunțurilor, *interogativei alternative* (Vasilescu și Vântu, 2008: 35–36, cf. GBLR 608–609).

2008b). În română, în disjuncția interogativă pot apărea doar conectorii conjuncționali propriu-ziși, *sau* și *ori*, nerepetati, nu și structurile corelative (*sau...sau*, *ori...ori*, *fie...fie* etc.):

- (6)(a) ***Fie** vii, **fie** pleci?
 (b) *E **sau** bun, **sau** rău?

Faptul că enunțurile (6a,b) ar putea totuși fi produse, cu o intonație specială, în întrebările-ecou nu contrazice incompatibilitatea disjunctivelor corelative cu interogativele alternative.

3.3. În funcție de mijloacele de realizare, disjuncția este caracterizată de utilizarea unor conectori specializați sau de juxtapunerea însoțită de marcatori ai irealului (interogativi, modali etc.)⁷. Și această diferență funcționează ca un criteriu tipologic (Mauri 2008a, 2008b).

Echivalența dintre aceste mijloace poate fi ilustrată, în româna actuală, de echivalența între construcții coordonate cu conjuncții disjunctive (7a) și construcții negramaticalizate, în care sensul de alternativă al juxtapunerii este atribuit de prezența unor modalizatori lexicali (7b):

- (7)(a) E treaz **sau** doarme.
 (b) **Poate** e treaz, **poate** doarme.

Mauri 2008a studiază marcatorii irealului (*irrealis markers*) în perspectivă tipologică, constatând că există limbi cu conectori disjunctivi atât în disjuncția standard, cât și în cea interogativă (majoritatea limbilor europene), limbi cu conectori disjunctivi în disjuncția standard, nu și în cea interogativă și limbi fără conectori disjunctivi. Dintre limbile cu conectori disjunctivi în ambele tipuri de disjuncție, unele au inventar specific pentru fiecare tip, distingându-le (poloneză, finlandeză etc., Mauri 2008: 28). Pe de altă parte, se pare că toate limbile au posibilitatea de a exprima relația semantică alternativă prin juxtapunere asociată cu prezența unor marcatori ai irealului.

4. DISJUNCȚIE EXCLUSIVĂ VS. INCLUSIVĂ?

4.1. O opoziție mult discutată în interpretările semantice ale disjuncției este cea dintre caracterul *exclusiv* vs. *inclusiv* al acesteia, respectiv între condiția ca, în disjuncție, cele două sau mai multe situații să se excludă reciproc și posibilitatea ca

⁷ În mai multe articole din anii '70-'80, s-a discutat mult despre statutul conjuncțional sau adverbial al conectorilor disjunctivi din limba română care apar în perechi corelative (Neamțu 1982, Bîtea 1988 ș.a.).

ele să se realizeze. Modelul provine din logică (în care disjuncția este întotdeauna inclusivă, cu $p \vee q$ adevărat când sunt adevărate p , q sau ambele), în contrast cu limba naturală, în care disjuncția este în cele mai multe cazuri interpretată ca exclusivă (este adevărată doar una dintre propoziții, fie p , fie q).

Chestiunea este controversată: faptul că în limba naturală ar exista două valori ale conectorilor disjunctivi (de exemplu, *sau*₁ exclusiv și *sau*₂ inclusiv) este acceptat de unii cercetători și negat de alții. Unii autori consideră că un conector disjunctiv ar avea o singură valoare de bază: ‘sau’ exclusiv (Lakoff 1971) vs. ‘sau’ inclusiv (Pelletier 1977). Pentru cei care afirmă că disjuncția din limba naturală, spre deosebire de cea din logică, este întotdeauna exclusivă, e nevoie de explicații speciale pentru efectul de sens „inclusiv”. Pentru ceilalți, disjuncția este prin natura sa inclusivă, iar faptul că în comunicarea naturală este de obicei înțeleasă exclusiv nu se justifică strict semantic, ci prin intervenția unei implicaturi (de exhaustivitate, v. Noveck et al. 2002).

Adesea, opoziția *exclusiv/inclusiv* este transpusă în termenii *exhaustiv/non-exhaustiv*: o situație poate impune limitarea posibilităților, pe care le epuizează alegerea între p și q , sau lasă deschisă posibilitatea altor alegeri.

Enunțul (8a), de mai jos, poate avea lectură exclusivă (setul carne + pește fiind exhaustiv), permițând dezambiguizări ca în (8b) – sau o lectură inclusivă, nonexhaustivă, explicitată în (8c):

- (8)(a) *Astăzi mâncăm carne **sau** pește.*
- (b) *Astăzi mâncăm **sau** carne, **sau** pește, **una din două**.*
- (c) *Astăzi mâncăm carne **sau** pește **sau ambele**.*

Exhaustivitatea poate fi impusă lexical, atunci când constituenții în raport disjunctiv sunt într-o relație de antonimie:

- (9) *Locul de la fereastră e **liber** sau **ocupat**?*

sau poate fi dedusă contextual (de pildă, pentru 8a, din informația suplimentară că banii disponibili nu sunt suficienți pentru a cumpăra atât carne, cât și pește).

De fapt, alternativa este întotdeauna o excludere, raportată la un anumit reper (ca realizare *nonsimultană* a posibilităților). Interpretarea nonmarcată este cea exclusivă, în timp ce pentru lectura inclusivă sunt necesare precizări suplimentare, explicitări⁸.

În română, corelativele (*sau... sau, ori... ori* etc.) marchează în mod prototipic exhaustivitatea, deci interpretarea exclusivă a disjuncțiilor cu doi termeni.

4.2. Existența disjuncției inclusive (mai exact, a interpretării inclusive a disjuncției) a constituit adesea un argument pentru apropierea coordonării disjunctive

⁸ Haspelmath 2007: 27: „Ordinary disjunction always presents an alternative between A and B, and whether or not ‘A and B’ is compatible with the situation as well depends on the context”.

de cea copulativă. Chestiunea a fost mult dezbătută în studiile românești de gramatică⁹.

Or, considerăm că apropierea de coordonarea copulativă nu este o caracteristică specială a „disjuncției inclusive”, ci, mai curând, o consecință generală a *temei comune* care produce *lista de posibilități* în orice tip de disjuncție. Parafrizarea prin coordonare de enunțuri modalizate se aplică și disjuncției exclusive:

(10) *Locul de la fereastră poate fi liber și poate fi ocupat.*

Relația alternativă rămâne diferită de *relația aditivă* (copulativă), dar fiecare raport acționează în alt plan: realizarea referențială a situațiilor este alternativă, iar asocierea epistemică a posibilităților este aditivă¹⁰.

Pe de altă parte, interpretarea unor disjuncții ca având valoare copulativă provine și dintr-o ambiguitate inerentă relației copulative, care poate acoperi și situații de alternativă. În enunțuri aspectualizate, asocierea copulativă poate oscila între o interpretare „de grup” („reunită”) și una „separată”, „distributivă”¹¹, care ar implica factual alternanța. De exemplu, în enunțul (11a), în context iterativ, elementele coordonate copulativ pot fi interpretate ca formând un grup (deci „în fiecare dimineată mănâncă [brânză și cozonac]”) sau ca valabile separat, deci alternativ („în intervalul dat mănâncă uneori brânză, alteori – cozonac”)¹². Interpretarea alternativă a relației copulative o apropie de cea disjunctivă, din (11b).

(11)(a) Dimineăta, mănâncă brânză și cozonac.

(b) Dimineăta, mănâncă brânză sau cozonac.

Echivalența (parțială) a coordonării disjunctive cu cea copulativă apare mai ales în contexte de tip enumerativ, cu mai mulți termeni:

(12)(a) Dimineăta, mănâncă brânză, salam, slănină, omletă sau cozonac.

(b) Dimineăta, mănâncă brânză, salam, slănină, omletă și cozonac.

⁹ Trecerea în revistă a cercetărilor anterioare se poate găsi în Bîtea 1987, 1988. În numeroase articole asupra disjuncției, cercetătorul propunea o separare a disjuncției propriu-zise (care ar fi întotdeauna exclusivă) de pseudodisjunctive (valori non-exclusive, deci copulative, ale aceluiași conector) și de utilizările metalingvistice. V. și Nedelcu 2008: 642.

¹⁰ Distribuția concomitentă a relațiilor copulativă și disjunctivă este evidentă și într-o structură care a produs destule controverse gramaticale: asocierea concesivă și exhaustivă de posibilități, de tipul *Vrei, nu vrei, aștepti*.

¹¹ Wälchli 2005: 74–76 distinge „group coordination” de „separate coordination”. În terminologia folosită de Huddleston și Pullum 2006, este vorba de „distributive vs. joint coordination” (p. 205).

¹² Construcțiile temporal-aspectuale au proprietatea generală de a interacționa cu sensul lexical și cu informațiile extralingvistice ale scenariilor cognitive, pentru a produce interpretări diferite. De exemplu, acțiunile descrise vor fi înțelese ca simultane (a) sau ca alternative (b) și în funcție de durata intervalului, în: (a) *Timp de o oră, s-a uitat la televizor și a vorbit la telefon* vs. (b) *Timp de o lună, s-a uitat la televizor și a vorbit la telefon*.

Interpretarea alternativă sau cumulativă nu mai este clară în asemenea liste, în care juxtapunerea poate marca atât disjuncția, cât și coordonarea copulativă, iar aceasta din urmă poate avea lectură *de grup* (*reunită*) sau *separată* (*distributivă*).

5. PROCESELE DE GRAMATICALIZARE ALE CONECTORILOR DISJUNCTIVI DIN ROMÂNĂ

5.1. Conectorii disjunctivi din română sunt în parte moșteniți, în parte dezvoltati prin gramaticalizare. Conjuncția moștenită din latină, *au* (< lat. *AUT*, v. REW 810, DELR s.v.), a ieșit din uz, după ce a fost frecventă în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (Frâncu 2009: 147–148, 331, 373–374).

Conjuncția *sau* are origine controversată: a fost explicată atât prin lat. *SIVE* (Meyer-Lübke 1900: 264) sau din lat. *SEU* + *AUT* (Pușcariu 1905, s.v.), cât și ca formație românească (din *să* + *au*, DEX, s.v.); cf. Ciorănescu 2001.

Tipul dominant din punctul de vedere al productivității lexico-gramaticale – atât pentru indefinite, cât și pentru disjuncție – este în română cel al „alegerii libere” (*free choice*, v. Haspelmath 1997), reprezentat de evoluții ale formelor verbului *a vrea*¹³. Aceste forme au devenit atât conjuncții disjunctive, cât și componente ale pronomelor și adverbilor nehotărâte. Este vorba de *ori/veri* (probabil din lat. *VELIS*, respectiv persoana a II-a singular a verbului rom. *a vrea*, pentru care v. Zamfir 2005: 59–67) și *oare/vare* (din lat. **VOLET*), ambele cu sens generic, nedefinit. Dincolo de controversele legate de originea lor (pentru că li s-au mai propus și alte etimologii, v. Ciorănescu 2001), rămân multe necunoscute legate de etapele evoluției și mai ales de raportul dintre variantele care coexistă până târziu.

Un conector disjunctiv compus din marcatorul condițional *să* + forme ale verbului *a vrea*: *săvai*, *săva*, *seva* (Dinică și Zamfir 2009) a ieșit din uz, după ce a fost destul de folosit.

În fine, un proces petrecut în mai multe limbi¹⁴ e gramaticalizarea formei de conjunctiv a verbului ‘*a fi*’, cu sens de ipoteză, valoare utilizată mai ales în construcții concesive. Conectorul românesc *fie... fie...* are o evoluție mai recentă, fiind incomplet gramaticalizat (Naidinoia 2010).

Conectorii disjunctivi nou-apăruți urmează așadar două dintre modelele de producere a marcatorilor indefiniți, descriși de Haspelmath 1997: 129–156 ca gramaticalizări ale unor forme cu sensul inițial (a) „a nu ști”; (b) „a vrea”; (c) „a putea fi”; (d) „indiferent”. La gramaticalizarea formelor cu sensul inițial (b) „a vrea” (*oare/ori*) și (c) „a putea fi” (*fie*) se adaugă, în limba contemporană, un proces

¹³ În context romanic, așa cum arată Meyer-Lübke 1900: 264, și alți conectori disjunctivi (sp. *siquier*, port. *quer*) provin din forme verbale cu semantism volitiv.

¹⁴ În limbile romanice există evoluții paralele: fr. *soit...soit*, it. *sia...sia*, sp. *sea...sea* etc. (ELR).

incipent de fixare a sintagmelor care conțin adverbul *indiferent* (indefinit: *indiferent cine/ce/unde...*; disjunctiv: *indiferent că... sau...*, cf. Gorăscu 2009).

5.2. În secolul al XVI-lea, în *Cartea cu învățătură* a lui Coresi¹⁵ conectori disjunctivi diferiți apar în aceleași serii enumerative (v. și Densusianu 1975: 620–621):

- (14)(a) *Și fiecărui om cade-se aproape să se afle de cela ce-i trebuiaște ajutoriu, și cu milă să se adaugă cătră tot omul, oare să-i iaste și rudă, oare și de altă rudă, au vecin, au iubit, oare soț, oare vrăjmaș, să e rău, să e bun* (Coresi, 442);
 (b) *Și împreună numai înaintea judecătoriaului sta-văm cu frică, și cu cutremur mult, să va fi fost și bogat, sau și sărac, oare mare, oare mic, vare bătrân, vare tânăr, să e domn, să e boiari, oare bărbat, oare muiare, vare cinstii, oare fără de cinste* (Coresi, 603).

E probabil (dar această ipoteză ar trebui verificată riguros, în cât mai multe texte) că nu toți conectorii aveau aceleași disponibilități combinatorii și poate nici același grad de gramaticalizare. Dacă ne referim doar la textul coresian, constatăm că unii conectori (*oare*) leagă complemente (15a) și verbe la modul indicativ (15b), ceea ce indică o pierdere totală a valorii lor verbale, iar alții (*ori*) leagă complemente (15c), nu și verbe la indicativ. *Veri* apare în construcții concesive (15d), în care semnificația sa modală este încă prezentă:

- (15) (a) *Că tot omul, când înceape oare cuvânt, oare lucru, dentăiu are grije și scârbă* (Coresi, 77)
 (b) *Și atunce oare se va proslăvi, oare se va rușina* (Coresi, 120)
 (c) *Și de fieșce lucru, ori osândire, ori dreptare fi-va* (Coresi, 340)
 (d) *cine va vrea să facă, veri bine, veri rău, slobod e* (Coresi, 65)

Vare are prea puține apariții pentru a-i stabili pe baza lor distribuția. *Fie* nu este prezent cu valoare concesivă și disjunctivă.

În textul lui Coresi, regula este apariția disjunctivelor în serii corelative. Excepția o reprezintă doar *sau* (14b) și (16), care dovedește prin această proprietate că are un grad mai ridicat de gramaticalizare, de transformare în conjuncție propriu-zisă:

- (16) *ce om ară cuteza cu nește mâini întinate și scârnave a se apropiia de un împărat sau de alt domn de pre cest pământ, să-l pipăie și să-l apuce, sau a săruta pre el, când el tot e întinat?* (Coresi, 120)

5.3. Conectorii disjunctivi formați prin evoluție internă manifestă o legătură puternică cu *marcatorii de irealitate*. Legătura se poate manifesta în ambele direcții: (a) marcatorii de irealitate (forme de conjunctiv, forme deziderative, care intră și în componența indefinitelor) devin conectori – sau (b) conectorii ajung să funcționeze ca mărci de irealitate.

¹⁵ Exemplele de limbă veche pe baza cărora sugerăm câteva probleme de investigat provin în exclusivitate din diaconul Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), ed. de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Socec & Co, 1914.

Heine și Kuteva (2002: 226–227) înregistrează al doilea caz ca fiind un proces de gramaticalizare tipic, verificat în mai multe limbi: anumiți conectori disjunctivi devin marcatori de irealitate, de exemplu mărci interogative.

În română, sunt două elemente care ilustrează acest proces: *au* (ca urmare a unui proces mai vechi, încheiat în secolul al XVI-lea) și *oare* (atestat ca marcator interogativ mai târziu; în DLR, prima citare cu această valoare este din 1644).

Forma *au* apare în primele texte românești atât ca marcator interogativ, cât și cu valoarea de conectiv disjunctiv. La Coresi, utilizarea dominantă este cea de marcator interogativ (17a,b), cea disjunctivă fiind mai rară (vezi *supra*, 14a):

- (17)(a) *Au pare-vă-se voao că cătră aceiaia alerg eu, cătră hulă?* (Coresi, 61)
 (b) *Au doară pre aur iaste spăsenia să schimbe?* (Coresi, 73)

5.4. Coexistența componentei modale și a funcției de conector în fazele incomplete de gramaticalizare explică și unele construcții din limba actuală, considerate hibride și criticate de normă (Gorăscu 2009), în care primul element este *fie*, iar al doilea – un alt conector disjunctiv (de obicei, *sau*):

- (18)(a) *Iarba pârluagelor apare și pe suprafețe întinse aflate la marginile căilor de comunicații, fie ele rutiere sau ferate.* (Adevărul, 7.08.2012).
Fie că sunteți sau nu de acord cu această afirmație... (TVR Cultural, 23.VI.2010)
Trebuie să îi monitorizeze pe politicieni, fie că acestora le place sau nu (Realitatea TV, 14.IV.2010)

În aceste construcții, dubla valoare a conectorului disjunctiv se scindează: primul element (*fie*) marchează valoarea modală (de ipoteză, în domeniul irealului), realizată de o formă verbală care și-a păstrat posibilitățile de a primi complement propozițional (*fie că...*), iar cel de al doilea (*sau*) indică alternativa propriu-zisă.

6. CONCLUZII

Considerăm că semantica modalizării permite o descriere mai exactă a proceselor de gramaticalizare care au îmbogățit inventarul actual de conectori disjunctivi ai limbii române.

În română, modelul productiv al conectorilor disjunctivi – cu valoarea modală „alegere liberă” – pornește de la forme verbale din sfera semantică a voinței (*ori/veri, oare/vare*) și a posibilității (*fie*). Sunt aceleași forme care produc și seriile de indefinite (*oricine/vericine, oarecare/varecare, fiecă* etc.). Semantica modală a disjuncției și universalile proceselor de gramaticalizare confirmă în acest fel acele ipotezele etimologice care leagă conectorii disjunctivi de semantica volitivă și de cea a posibilității.

Valoarea modală este prezentă pe parcursul evoluției disjunctivelor și poate da naștere, chiar în limba de azi, unor structuri hibride.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1997.
- Bîtea 1987 = Ioan N. Bîtea, „Puncte de vedere despre coordonarea disjunctivă”, în *Limba română*, XXXVI, nr. 1, 35–45.
- Bîtea 1988 = Ioan N. Bîtea, „Statutul categorial al lui *fie* corelativ”, în *Limba română*, XXXVII, nr. 3, 205–211.
- Bîtea și Bîtea 1982 = Ioan N. Bîtea, Dana Bîtea, „Observații asupra lui *sau* apozitiv”, în *Limba română*, XXXI, 2, 117–126.
- Ciorănescu 2001 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2001 [1954–1966].
- DELR = Marius Sala, Andrei Avram (ed.), *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, Volumul I, A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Densusianu 1975 = Ovid Densusianu, *Opere, II, Histoire de la langue roumaine*, ed. de B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, Minerva, 1975.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold, 2009 [1975].
- Dinică și Zamfir 2009 = Andreea Dinică, Dana-Mihaela Zamfir, „Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verbe *a vrea* ‚vouloir’ en vieux daco-roumain: les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives (*să*) *veri* (*că*) ‚ou; soit; soit même; bien que’, *săva(i)* (*că*), idem” http://www.unibuc.ro/ro/zamfir_dinica2009_ro.
- ELR = Marius Sala (ed.), *Enciclopedia limbii române*, ed. a II-a, București, Univers Enciclopedic, 2006.
- Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009.
- GALR = Valeria Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, II, *Enunțul*, tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei, 2008.
- GBLR = Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- Geurts 2005 = Bart Geurts, „Entertaining alternatives: disjunctions as modals”, *Natural Language Semantics*, 13, 4, 383–410.
- Gorăscu 2009 = Adriana Gorăscu, „«Condiționalele indiferenței»: structuri standardizate și hibridizate”, în G. Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale – Aspecte gramaticale și discursive*, București, Editura Academiei Române, 2009, 375–390.
- Grice 1989 = Paul Grice, *Studies in the way of words*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1989.
- Haspelmath 1997 = Martin Haspelmath, *Indefinite pronouns*, Oxford, Clarendon Press, 1997.
- Haspelmath 2004 = Haspelmath, Martin, „Coordinating constructions: an overview”, în Martin Haspelmath (ed.), *Coordinating constructions*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 2004, 3–39.

- Haspelmath 2007 =Martin Haspelmath, „Coordination”, în Timothy Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description*, II, *Complex constructions*, ed. a II-a, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 1–51.
- Heine, Kuteva 2002 =Bernd Heine, Tania Kuteva, *World lexicon of grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- Huddleston și Pullum 2006 =Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum, „Coordination and subordination”, in Bas Aarts, April McMahon (ed.), *The Handbook of English Linguistics*, Malden MA, Blackwell, 2006, 198–219.
- Irimia 2008 =Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, ediția a III-a revăzută, Iași, Polirom, 2008.
- Lakoff 1971 =Robin Lakoff, „If's, and's and but's about conjunction”, in C. J. Fillmore, D. T. Langendoen (ed.), *Studies in linguistic semantics*, New York, Holt, Rinehart & Wilson, 1971, 114–149.
- Mauri 2008a =Caterina Mauri, „The irreality of alternatives. Towards a typology of disjunction”, *Studies in language*, 32, 1, 22–55.
- Mauri 2008b =Caterina Mauri, *Coordination relations in the languages of Europe and beyond*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2008.
- Meyer-Lübke 1900 =Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, III, *Syntaxe*, Paris, F. Welter, 1900.
- Naidinoia 2010 =Mădălina-Ramona Naidinoia, *Aspecte ale gramaticalizării conjuncției disjunctive **fi***, lucrare de disertație, Universitatea din București, Facultatea de Litere, 2010.
- Neamțu 1982 =G.G. Neamțu, „Observații asupra conjuncțiilor corelative disjunctive”, *Limba română*, XXXI, 6, 504–507.
- Nedelcu 2008 =Isabela Nedelcu, „Conjuncția”, în GALR, I: 631–655.
- Noveck et al. 2002 =Ira A. Noveck, Gennaro Chierchia, Florelle Chevaux, Raphaëlle Guelminger, Emmanuel Sylvestre, „Linguistic-pragmatic factors in interpreting disjunctions”, *Thinking and Reasoning*, 8 (4), 297–326.
- Pelletier 1977 =Francis Jeffry Pelletier, „Or”, *Theoretical Linguistics*, 4, 1–2, 61–74.
- Pușcariu 1905 =Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I, Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter.
- REW =Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter, 1936.
- Simons 2001 =Mandy Simons, „Disjunction and alternativeness”, *Linguistics and Philosophy*, 24, 597–619.
- Simons 2005 =Mandy Simons, „Dividing things up: the semantics of *or* and the modal/*or* interaction”, *Natural Language Semantics*, 13, 271–316.
- Vasilescu și Vântu 2008 =Vasilescu, Andra, Ileana Vântu, „Tipuri de enunțuri în funcție de scopul comunicării”, în GALR, II: 25–44.
- Wälchli 2005 =Bernard Wälchli, *Co-Compounds and Natural Coordination*, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Zafiu 2000 =Rodica Zafiu, *Narațiune și poezie*, București, All, 2000.
- Zamfir 2005 =Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Zimmermann 2000 =Thomas Ede Zimmermann, „Free choice disjunction and epistemic possibility”, *Natural Language Semantics*, 8, 255–290.

DISJUNCTIVE CONNECTIVES FROM A SEMANTIC AND PRAGMATIC
POINT OF VIEW: HYPOTHESES ON THE GRAMMATICALIZATION PROCESS

(Abstract)

The modal interpretation of natural disjunction as a *list of epistemic possibilities* (Zimmermann 2000, Simons 2001, 2005, Geurts 2005, Mauri 2008a, b, etc.) confirms certain hypotheses about the origin and evolution of disjunctive connectives in Romanian. The most productive pattern of Romanian disjunctive connectives shows a “free choice” value and uses verbal forms of volition (*ori/veri, oare/vare*) and possibility (*fie*). In some bisyndetic constructions, the modal component and the connective function can be dissociated.

Cuvinte cheie: coordonare, disjuncție, alternativă, modalitate epistemică, gramaticalizare.

Keywords: coordination, disjunction, alternative, epistemic modality, grammaticalization.

*Universitatea din București, Facultatea de Litere,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, București 5
România
Editor in Chief: Marius Sala

Founded in 1952
4 issues every year

Assistant Editors: Gh. Chivu and Alexandru Mareș

Editorial Secretary: Doru Mihăescu

Romanian Associate Editors: Gr. Brâncuș, Gh. Chivu, Doru Mihăescu, Alexandru Mareș,
Valeria Guțu Romalo, Camelia Stan, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu, Cristina-Ioana
Dima

International Associate Editors: Klaus Bochmann, Anatoli Ciobanu, Jiří Felix, Christian
Ionescu, Tamara Repina

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacția revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, București 5,
România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Purchase orders should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711,
București, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444;
e-mail: edacad@ear.ro.

Subscriptions should be sent to:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, București, România,
tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel.: 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, Corp B, Etaj 3,
Cam. 301–302, sector 1, București, România, tel./fax: (4021) 314 6339, email:
abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com.

